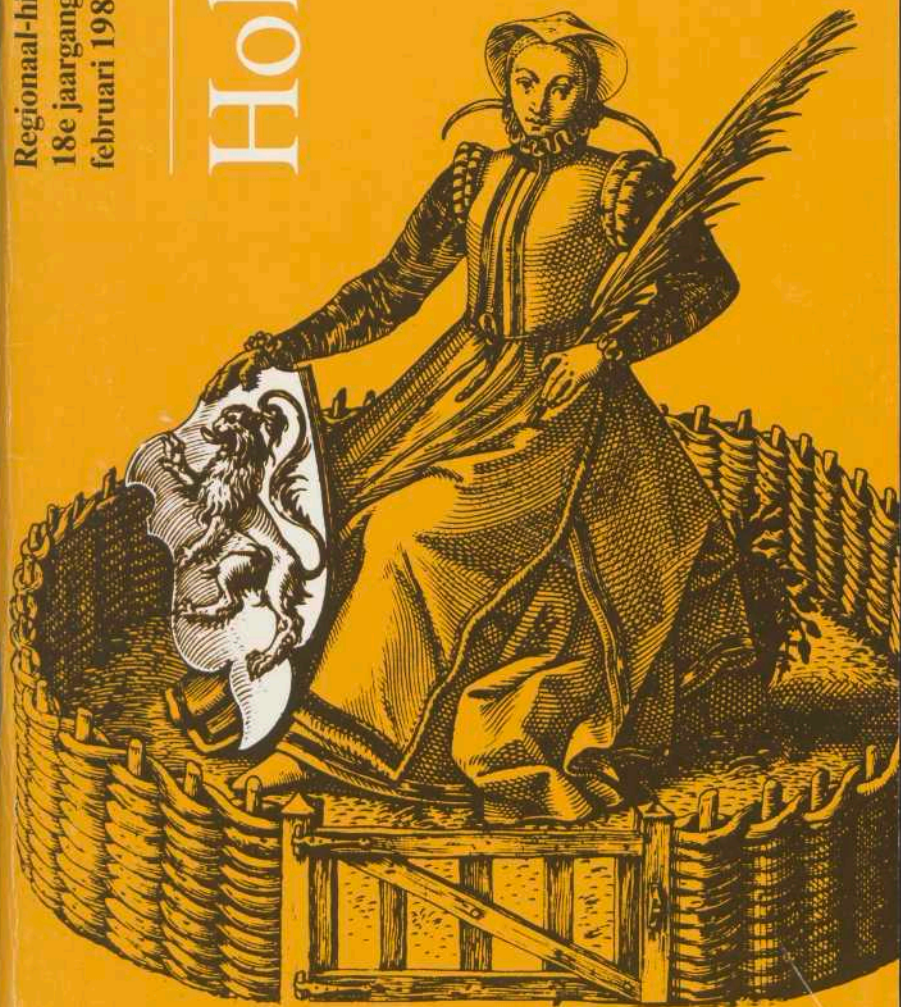

Regionaal-historisch tijdschrift
18e jaargang / nummer 1
februari 1986

Holland

Holland, regionaal-historisch tijdschrift

Holland is een tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland, die voorts de reeks *Hollandse Studiën* uitgeeft. *Holland* wordt kosteloos aan de leden toegezonden. Voor de *Hollandse Studiën* gelden speciale ledenprijzen/ledenkortingen.

Redactie

J. E. A. Boomgaard, R. F. Claassen, M. Carasso-Kok, R. Huijbrecht, E. H. de Jong,
R. W. G. Lombarts, D. J. Noordam, H. Oost, E. N. Palmboom, M. S. Polak, L. J. H. Vroom,
A. E. L. van Dzendorn, W. M. Zappey.

Vaste medewerkers

J. Alleblas (bibliografie), J. J. Cahen (musea), P. J. Woltering (archeologie).

Kopij (getypt) voor *Holland* en *Hollandse Studiën* alsmede te bespreken publikaties te zenden aan de redactiesecretaris van *Holland*, Drs. J. E. A. Boomgaard, Keizersgracht 570, 1017 EM - Amsterdam, telefoon 020-27 74 47.

Opgave van publikaties op het gebied van de geschiedenis van Holland, die door hun wijze van uitgave gemakkelijk aan de aandacht ontsnappen, gaarne aan de vaste medewerker voor de bibliografie, J. Alleblas, Gemeentearchief Dordrecht, Postbus 742, 3300 AS Dordrecht, telefoon 078-14 11 88.

Historische Vereniging Holland

De Historische Vereniging Holland stelt zich ten doel de belangstelling voor en de beoefening van de geschiedenis van Noord- en Zuid-Holland in het bijzonder in haar regionale en lokale aspecten te bevorderen.

Secretariaat: Mevrouw M. B. Lohmann-de Roever, p/a Gemeentelijke Archiefdienst, Amsteldijk 67, 1074 HZ Amsterdam, telefoon 020-64 69 16.

Ledenadministratie: Mevrouw M. Timmers, Kantelenweg 5, 3233 RA Oostvoorne, telefoon 01815-41 88.

Contributie: f 45 per jaar voor gewone leden (personen), f 50 per jaar voor buitengewone leden (instellingen), na ontvangst van een acceptgirokaart te storten op postgirorekening nr. 339121 ten name van de Historische Vereniging Holland te Oostvoorne. Zij die in de loop van een kalenderjaar lid worden, ontvangen kosteloos de in dat jaar reeds verschenen nummers van *Holland*, evenwel niet de reeds verschenen delen van de *Hollandse Studiën*.

Losse nummers: f 7,50, dubbele nummers f 15, vermeerderd met f 2,50 administratiekosten voor een enkel nummer, f 5 voor meerdere nummers of voor een dubbel nummer. Losse nummers kunnen worden besteld door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgirorekening nr. 3393767 ten name van de penningmeester van de Historische Vereniging Holland, afd. verkoop publikaties te 's-Gravenhage, onder vermelding van het gewenste.

Hollandse Studiën: Delen in de serie *Hollandse Studiën* en het *Apparaat voor de geschiedenis van Holland* kunnen op dezelfde wijze worden besteld als losse nummers van *Holland*. Gegevens over de publikaties van de Vereniging zijn te vinden in de catalogus die ieder jaar aan de leden wordt toegestuurd en in de rubriek Verkrijgbaar via *Holland* achterin elke aflevering van het tijdschrift. De catalogus is tevens op aanvraag verkrijgbaar bij de secretaris van de redactie: drs. J. E. A. Boomgaard, Keizersgracht 570, 1017 EG Amsterdam.

ISSN 0166-2511

© 1986 Historische Vereniging Holland. Niets uit deze uitgave mag, op welke wijze dan ook, worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie.

Tweemaandelijks uitgave van de Historische Vereniging Holland

Achttiende jaargang

Dordrecht 1986

[Faint, illegible text at the top of the page]

[Faint, illegible text in the upper middle section]

[Faint, illegible text in the middle section]

[Faint, illegible text in the lower middle section]

[Faint, illegible text in the lower section]

[Faint, illegible text in the lower section]

[Faint, illegible text in the lower section]

[Faint, illegible text at the bottom of the page]

De eerste graven van Holland

H. Bruch

In het tijdschrift *Holland* van oktober 1983 (jrg. 15, nr. 5) staat een artikel van J. M. van Winter, getiteld *Dirk I bis, een nieuwe Hollandse graaf*. Tegen de conclusie gesteld in de titel wil ik opponeren.

Het is jammer dat de strijd over de Egmondse bronnen na 1945 is opgehouden zonder een duidelijke beslissing: als men het *Repertorium* opslaat, dan ziet men dat er de meningen van verschillende auteurs naast en tegenover elkaar worden gesteld, maar zonder duidelijk eindoordeel¹. Wie zich op het terrein van de oudste historiografie van Holland begeeft, moet terstond zelf gaan onderzoeken om partij te kunnen kiezen. Met de directe bronnen is dat al evenzo: de oorkonden die in aanmerking komen, zijn voor een groot deel slecht overgeleverd, zodat men er nogal wat aan moet emenderen. Alles bij elkaar is het een legpuzzel waarvan de helft van de stukjes is zoek geraakt. En slechts zelden komt er een nieuw gegeven bij.

Dat is gelukkig wel het geval met het artikel van Van Winter: een verbroederingsboek, reeds lang geleden uitgegeven, maar pas nu in verband gebracht met onze graven². Er wordt ook nog verwezen naar een zeer interessant artikel over de voorouders van Dirk I. Het laatste laat ik hier geheel buiten beschouwing: ik wil mij beperken tot de graven Dirk I tot en met Dirk III.

Als men de bronnen voor de oudste geschiedenis van Holland (toen het nog geen Holland heette) wil bestuderen, ontmoet men een aantal berichten, die op allerlei wijzen kunnen worden samengevoegd en die onderling nauw samenhangen. De datering van de oudste verhalende bronnen uit Egmond houdt verband met de strijd over de echtheid van de op 1083 gedateerde schenkingsoorkonde voor de Egmondse abtjij en het mogelijke tijdstip van vervalsing. Ik geloof dat niemand meer de oorkonde voor echt houdt, al is in de dertiger jaren nog wel geprobeerd om de echtheid te bewijzen. Ook over de met het jaar 863 overgeleverde oorkonde, waarin Dirk I de kerk te Egmond krijgt, bestaat wat meer zekerheid; deze wordt door ieder op 922 gesteld³, vaak zonder er bij te bedenken dat dit een hypothese van Wilhelmus Heda (overleden 1525) is. De overgeleverde rij graven vinden we het eerst in de *Annalen van Egmond*, geschreven sedert omstreeks 1130 tot 1206, in ieder geval vóór 1215. Als we de juistheid ervan willen betwisten, moeten we dus de oudere bronnen bezien.

Het oorkondenmateriaal is bijna wanhopig. Dirk I wordt vermeld in 916, hij krijgt bezit in de buurt van Suithardshaga in 922 en komt nog in 928 voor. De graaf die wij Dirk II noemen, wordt vermeld 952-988, maar er zijn nog vermeldingen tussen 928 en 952, waarvan we niet weten op welke Dirk ze betrekking hebben. Tussen die jaren moet ergens het sterfjaar van Dirk I liggen.

Uitgaande van de onechte datering van de oorkonde voor Dirk I op 863, zouden deze en Dirk II samen van 863 tot 988, 125 jaar dus, hebben geregeerd, wat Melis Stoke de opmerking ontlokt

Hi ende sijn vader, als ict vant,
Waren graven van Hollant
Hondert jaer twintich ende vive.

- 1 M. Carasso-Kok, *Repertorium van verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*. 's-Gravenhage 1981 (Bibliografische Reeks van het Nederlands Historisch Genootschap 2). Men zie bij *Vita Adalberti prima* (nr. 1), *Annales Egmondenses* (nr. 111), *Chronicon Egmondanum* (nr. 138), *Rijmkroniek van Holland* (is wat ik de *Rijmsgenealogie* noem, nr. 357).
- 2 Het wordt de gewoonte om de eerste graven uit het zogenoemde Hollandse huis graven van West-Friesland te noemen. Zelf noemden zij zich niet zo.
- 3 *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, dl. I, uitg. door A. C. F. Koch (hierna aangeduid als OBHZ I), 's-Gravenhage 1970, nr. 28, 922 juni 15.

Jacob van Maerlant heeft eenzelfde tekst en voegt er aan toe:

Dit waren twee van langen live⁴.

Die 125 jaar zijn uitgerekend door Stoke en het is overgenomen door Beke⁵. Maar ook bij onze berekening, 916-988, hebben we een respectabel aantal jaren voor de twee graven. Het is echter onjuist om dit zo sterk te accentueren, dat het lijkt alsof het niet mogelijk is om te geloven dat in die 70 jaar maar twee graven hebben geregeerd. Dat Dirk II oud geworden is, wordt waarschijnlijk gemaakt door een bericht dat wordt aangehaald door Pijnacker Hordijk⁶: 'De jongere Dirk overleed, wel is waar, niet vóór 6 mei 988. Doch hij moet toen zeer hoog bejaard zijn geweest. Reeds 7 jaar vroeger, in 981, toen Keizer Otto II, die zich in Italië bevond, zwaar gewapende ruitery (*loricati*) ontbood, werd niet Dirk maar zijn zoon opgeroepen.'

Die zoon is Arnulf (988-993), die een broer heeft, Egbert, die in 978 kanselier werd van de koning-keizer Otto II (973-983). Egbert heeft opdracht gegeven tot het schrijven van de *Vita Sancti Adalberti*, waarin wordt verteld van de komst van Adalbertus in het gevolg van Willibrordus, dus omstreeks 700. Adalbert sterft en wordt begraven in een *ecclesia*, die vele malen wordt vernield, maar door verschillende wonderen weet hij zijn aanwezigheid kenbaar te maken, totdat een non Wulfsit na een visioen graaf Dirk, eigenaar van die plaats, weet te bewegen de sarcofaag op te graven. Hij bouwt vervolgens een *oratorium*, waar vele wonderen geschieden, ook één persoonlijk voor graaf Dirk, die een ongeluk op het ijs kreeg. Maar ook voor Theodericus junior geschieden wonderen, bijvoorbeeld aan diens dochter Erlinda. Tot zover de schrijver, die dit werk voor bisschop Egbert maakte. Deze moet toch hebben kunnen controleren, of zijn vader en grootvader goed zijn weergegeven.

Er is wel een probleem: de herbegraving van Adalbert geschiedt door Dirk als bezitter van de plaats; dus na 922, het jaar waarin hij deze van koning Karel de Eenvoudige gekregen had. Die *ecclesia* bestond toen al, tenminste wanneer wij menen dat de schrijver van de *Vita* zich alles duidelijk heeft voorgesteld. Het nonnenklooster, gesticht door Dirk I, wordt zeer terloops genoemd, waarom men zelfs heeft overwogen, het te ontkennen⁷.

Dan sticht Dirk II de abdij en alles klopt. Behalve dat we lezen dat de *Vita* wel eens geheel zou kunnen zijn omgewerkt⁸; en dan kunnen de twee Dirken ook wel eens uit drie zijn samengesmolten. In diezelfde voorstelling hoort Egmond niet in de oorkonde van 922 thuis⁹.

4 Melis Stoke, *Rijmkroniek van Holland*, uitg. door W. G. Brill. Utrecht 1885, 42 (boek I, r. 797-799). Ik handhaaf de toeschrijving van de kroniek aan Stoke op grond van mijn bespreking van het boek van H. C. Peeters in: *Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk.* 84 (1968), 232-240. De regel van Jacob van Maerlant is uit *Spiegel Historiae*, uitg. door M. de Vries en E. Verwijs. Leiden 1857-1863, IVe partie, 2de boek, c. 46, r. 80.

5 *Chronographia Johannis de Beke*, uitg. door H. Bruch, 's-Gravenhage 1973, c. 36, r. 5-6 (RGF G.S. nr. 143). Beke komt als bron niet in aanmerking, behalve voor de sterfdata, maar dat is hier niet ter zake, al moet worden opgemerkt dat hij geen data zou hebben voor een extra graaf of gravin.

6 C. Pijnacker Hordijk, Wat weten wij omtrent den heiligen Adalbert van Egmond. in: *Bijdragen Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (hierna aangeduid als BVGO), 4e reeks, deel I (1900), 151 noot 5.

7 J. Hof, *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573*, 's-Gravenhage, Haarlem 1973, 24 (Hollandse Studien 5) meent, dat de translatie is geschied 'om het klooster met een kostbare relik te verkrijgen.' Zo staat het echter niet in de *Vita*.

8 Carasso-Kok, *Repertorium*, nr. 1, 3-4.

9 *Fontes Egmundenses*, uitg. door O. Oppermann. Utrecht 1933, 105^a, 214 (Werken Historisch Genootschap, 3e serie nr. 61). Dat de kerk van Egmond belangrijk was, wordt betoogd door E. H. P. Cordfunke, *Opravingen in Egmond. De abdij van Egmond in historisch-archeologisch perspectief*. Zutphen 1984, 176.

Ik geloof dat alles niet zo. En het betoog van Cordfunke, dat inderdaad het houten klooster met het graf van Dirk I door een stenen gebouw is vervangen, geeft toch wel weer veel vertrouwen in het verhaal van Ruopert¹⁰. Deze schreef in opdracht van bisschop Egbert het leven van de heilige Adalbertus en kon zijn opdrachtgever toch niet met een kluitje in het riet sturen. Ruopert kent nu alleen een Dirk senior, Dirk junior, Egbert en Erlinde. Dat wijst niet op een Dirk meer. Wil men een Dirk toevoegen dan zou dat eerder een Dirk de Nulde moeten zijn: de vader van Dirk I, die door Ruopert niet wordt genoemd omdat deze voor de kloostergeschiedenis niet nodig was. Egbert is in 977 bisschop van Trier geworden en een jaar later werd hij rijkskanselier. Dat wordt men toch niet jong, al hoeft men de woorden van de *Vita Adalberti*, dat hij het ambt van subdiaken op reeds jonge leeftijd uitoefende, niet letterlijk te nemen. Voor het bisschopsambt was een leeftijd van 25 of 30 jaar nodig, maar daar werd wel eens de hand mee gelicht. Nemen we 25 jaar, dan is hij in 952 of vroeger geboren. Hij was de tweede zoon¹¹, dus het huwelijk van Dirk II moet op zijn laatst in 950 gesloten zijn, wat klopt met het stichtingsjaar van de abdij omstreeks 950¹². Zijn vrouw heet Hildegardis, waar men steeds aan toevoegt 'van Vlaanderen'. De Egmondse schrijvers weten niets van haar afkomst. Beke vermeldt een vermoeden dat ze een dochter van een koning Lodewijk van Frankrijk is, wat misschien gewoon kletspraat is, maar ook kan teruggaan op vage tradities over karolingische afkomst, wat met haar Vlaamse afkomst zou kloppen. De eerste schrijver die Hildegardis uit Vlaanderen laat komen, is Petrus Scriverius, maar hij kan haar niet goed plaatsen¹³. Men gaat dan Arnulf van Vlaanderen als haar vader beschouwen, maar Bolhuis van Zeeburgh in zijn studie over de eerste graven van Holland merkt op, dat de jaren niet kloppen: het huwelijk van Arnulf is gesloten in 934, Hildegard kan dus pas in 935 geboren zijn en moet 15 jaar later al getrouwd zijn¹⁴. Het kan net, al moet Egbert dan wel zeer jong in zijn hoge ambten zijn gekomen. Eigenlijk vind ik, dat het niet kan, en ik sluit me dan ook aan bij de gangbare opvatting, dat Hildegard uit een eerste huwelijk van Arnulf van Vlaanderen moet zijn geboren¹⁵. Hildegard trouwt dan niet zo geforceerd jong en we mogen Dirk II een wat ruimere levenstijd toemeten. Dit alles dient om te betogen, dat er geen moeilijkheid is om tussen 916 en 988 twee Dirken te plaatsen: het hoeven er werkelijk geen drie te worden. Maar het grootste bezwaar is de oudste overlevering, die van geen Dirk I bis weet, en dan denk ik vooral aan het oudste rijmwerk, dat ik de naam *Rijmgenealogie* heb gegeven en dat is overgeleverd, verborgen in een stuk dat men het *Gravenregister* heeft genoemd. Deze naam is door de eerste uitgevers gebruikt voor een deel van het *Adalbertsboek*,

10 Cordfunke, *Opgravingen*, hoofdstuk 5 en vooral 6. Het graf van Dirk I was geplaatst in het houten klooster, zó dat het in de stenen abdij op dezelfde plaats zou blijven. Zie ook p. III, 4de en 5de alinea.

11 Vermoedelijk was Egbert de derde en Arnulf de tweede zoon, vernoemd naar zijn grootvader van moederskant, terwijl de oudste zoon, die Dirk moest heten, vroeg zal zijn gestorven. Dit is maar een gissing, die wordt verzwakt door de opmerking dat Arnulf wel eens naar zijn beroemde voorvader Arnulf van Metz, stamvader van de Karolingen, vernoemd kan zijn. Dat wordt weer verzwakt door de waarneming, dat de Hollandse graven nooit een Karolingische afstamming hebben gepretendeerd.

12 Hof, *Abdij*, 28 legt dat verband, m.i. terecht. De stichting van de abdij is eerder vóór dan na 950.

13 In zijn uitgave van *Het oude Goutsche Chronycken* . . . Amsterdam 1663, 221.

14 J. Bolhuis van Zeeburgh. Over de geschiedenis der eerste graven uit het Hollandsche huis, in: BVGO, nieuwe reeks, deel VI (1870), 258 vlgg.

15 Wij missen een Belgische of Vlaamse tegenhanger van Romein en Carasso en wijzen slechts op *Winkler Prins Encyclopedie*, 1948, zesde druk, deel II: 'Arnulf (van Vlaanderen) was tweemaal getrouwd. De naam van zijn eerste vrouw is onbekend. Zij schonk hem minstens één dochter, welke huwde met Wicman van Hamaland.' In de volgende druk is het wat anders geformuleerd.

welke laatste naam door het werk zelf wordt gebezigd¹⁶. Dit bevindt zich in een codex, genummerd nr. 3 van het archief van de abtj Egmond in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage; het nummer in de abtj zelf was B IIII. Er is geen volledige beschrijving te vinden, maar men spreekt van het Adalbertsboek, dat zichzelf noemt op folio 2',4,6' en 15. Op folio 2'-3' vinden wij de vier privilegiën en op folio 4-6' een werk dat zich aandient als: *Fundacio et dotacio monasterii Hecmundensis a primitivis comitibus facta, cum genealogiis et quibusdam gestis dictorum comitum, de libro sancti Adalberti* (Vestiging en begiffing van het klooster Egmond door de eerste graven, met genealogie en enkele van de daden van genoemde graven, uit het Sint-Adalbertsboek). Dat is wat men het *Gravenregister* heeft genoemd en dat is iets anders dan de er op volgende paragrafen van dat *Sint-Adalbertsboek*. Dit *Gravenregister* nu is opgebouwd uit een gedicht en vele toevoegingen. De oude copieën hebben dat als één geheel bewaard¹⁷, maar men heeft al vroeg de aanwezigheid van verzen ontdekt: Bolhuis vindt een rijm in enkele regels en spreekt dan van 'het versje', dat 'ouder dan S. Adalbertsboek' is. M. de Jong Hz¹⁸ drukt enkele regels als versregels af, zonder echter te vermoeden dat vers en proza wel eens van verschillende oorsprong zouden kunnen zijn; Oppermann drukt vijf versregels als zodanig af¹⁹ en Meilink veronderstelt een tekst uit 1160 en wil daarin ook 'oudere en nieuwere deelen' onderscheiden²⁰. Hij geeft dan een voorbeeld, 'dat duidelijk de sporen van een accentvers draagt'. Tenslotte zegt de laatste registratie van het probleem²¹, dat er een rijmkroniek is, geschreven omstreeks 1125, die volgens Oppermann 'slechts in een redactie uit omstreeks 1215 is overgeleverd'. Daar lijkt het, alsof ik met Oppermann bijna een eeuw verschil, terwijl ik de mening heb, dat ik hier met Oppermann geheel overeenstem. Wij spreken alleen over iets heel anders: Oppermann over het overgeleverde eindresultaat en ik over het veronderstelde vers²².

Dat vers heb ik eens de *Rijmgenealogie van Holland* genoemd²³ en het is 'het oudst bewaarde, min of meer afgeronde product der in het klooster Egmond ontstane Hollandsche geschiedschrijving', met de strekking 'het Hollandsche gravenhuis belangrijker te maken, dan het was'. En 'van Graaf Arnulf heet het, dat hij met een zuster van Keize-

-
- 16 R. C. Bakhuizen van den Brink, *Hecmundensia* in: *Het Nederlandsche Rijksarchief* 1 (1857), 199-207, en R. Fruin, *Het gravenregister uit het Adelbertsboek der Egmondse abtj*, naar het handschrift van Balduinus de Haga, in: *BVGO* 3e r. 5 (1889), 187-196. Zie ook: J. Kappeyne van de Coppello, *Hecmundensia*, in: *BVGO* 3e r. 5 (1889), 1-103. Eigenlijk zijn wij nog niet veel verder dan deze zeer interessante artikelen van een eeuw terug.
- 17 Een tweede handschrift, met verschillen, hebben wij van de hand van Baldewinus de Haga uit de 16de eeuw. De tekst is soms beter, soms slechter. Verder heeft het *Chronicon Egmundianum* van de *Rijmgenealogie* gebruik gemaakt, toen deze al was aangevuld. Het allereerst vinden we een spoor in de oorkonde van 1083, die we moeten dateren na de *Rijmgenealogie*: Dirk V noemt zich IV, doordat men hem over het hoofd zag, geplaatst na en niet vóór zijn jongere broer Floris.
- 18 M. de Jong Hz, *Egmond in de loop der XIIde eeuw*, in: *Historische opstellen opgedragen aan Prof. Dr. H. Brugmans*. Amsterdam 1929, 149.
- 19 *Fontes Egmundenses*, 68.
- 20 P. A. Meilink, *De Egmondsche geschiedbronnen*. 's-Gravenhage 1939, hoofdstuk III: Het gravenregister.
- 21 Carasso-Kok, *Repertorium*, 386.
- 22 Ten overvloede wordt de zaak nog vertroebeld, doordat Frederik van Egmond als de auteur wordt genoemd, onder aanhaling van zijn vermelding in het Egmondse *Kalendarium* van Boudewijn, uitg. door H. van Wijn, *Huiscittend Leeven*. Amsterdam 1812, deel II, 2de stuk, 98: 18 febr. 'Fredericus monachus anno 1158. Ille, ut putatur, bonus versificator.' Men haalt dan enkele proza-toevoegingen van zijn hand aan (De Jong Hz, in noot 18 a.w., 149-152), maar dat hij een dichter was, wordt niet bewezen door proza.
- 23 H. Bruch, *Wat weten wij eigenlijk van de oudste graven van Holland*, in: *Genz Nostra*. 20 (1965), 130.

rin Theophano gehuwd was; in werkelijkheid was zijn vrouw slechts een gravin van Luxemburg²⁴. Dat is een verkeerde conclusie, want Lutgardis was zuster van Cunigonde, echtgenote van keizer Hendrik II. De Rijmgenealoog *wist dus*, dat ze de zuster van een keizerin was, en een ijverige historicus, de Rijmgenealoog zelf of een eerste aanvuller, vulde de naam van Theophano aan, blijkbaar de enige keizerin van wie men in Egmond de naam kende. Wanneer we zien, dat hij van de andere echtgenoten niets weet dan alleen van zijn tijdgenoot Petronella, waar hij zich tot een vage toespelings beperkt, dan mogen we wel constateren, dat de dichter minstens de klok heeft horen luiden. De klok van het klooster! Aan het slot worden twee gravenzonen toegesproken, en zou het niet denkbaar zijn dat het lied ook bedoeld is om te worden voorgedragen aan iemand die men toespreekt? Als men zich voorstelt, dat het is gezongen als onderdeel van de liturgie waarmee grafelijke bezoekers in de abdij werden ontvangen, dan worden aanstonds een paar onduidelijkheden verklaard. Het lied acht Floris II nog in leven, want hij wordt met zijn vrouw bedacht met de wens: *Deus omnipotens conservet eorum vitam* (de Almachtige bescherm hun leven). Zijn vrouw Petronella wordt echter de zuster van een koning genoemd, wat klopt met de keuze van Lotharius van Saksen op 30 augustus 1125, maar dan is Floris II al gestorven, op 2 maart 1121. Tenslotte staat er 'een smeekbede van de Egmondse kloosterlingen aan het adres van de kinderen van gravin-weduwe Petronella... en het is juist deze smeekbede die het meest exact te dateren is... 1125-1130'²⁵ 'ca. 1130, de meerderjarigheid van de kinderen van Floris II'²⁶. Ik meen dat die drie dateringen zeer goed te combineren zijn: het gedicht is voorgedragen vóór 1121, voor de tweede maal tijdens gravin Petronella en ten derden male bij een bezoek van de twee gravenzonen, die als 'pueri' worden aangeduid en dus nog wel niet volwassen zullen geweest zijn. Het lied bevat de namen van de graven, hun echtgenoten (slechts een paar maal met een toespelings op hun afkomst, als die keizerlijk of koninklijk was; dat is ook bij de dochter van Floris I het geval), over hun leven slechts een paar gemeenplaatsen, maar wel duidelijke toespelings op hun grafelijke rechten. Ook hun begraafplaats wordt opgegeven, blijkens het rijmende bericht over Dirk II:

Iste Theodericus/requiescit tumulatus//
cum predicta conjuge sua/in apostolorum capella//
quorum gaudent anime/cum Christo in beatitudine sine fine.

Als dit rijmt, dan zullen ook de andere begravingsberichten gerijmd hebben. En dan kunnen we het lied in hoofdtrekken samenstellen. De *Rijmgenealogie* berust op de familie- en verhoudingen van de graven en gravinnen met hun (misschien alleen hun voornaamste) kinderen. Enkele familiebetrekkingen worden duidelijk genoemd: echtgenoten, broers, zoons (met naam) en dochters (zonder naam). Die kon men vinden in de kerk. 'De grafsteden van de oudste graven en gravinnen waren in de twaalfde eeuw in de abdijkerk aan te wijzen... Men heeft wel vermoed, dat deze graven vrij statig geweest zijn... en dat sommige berichten in de Egmondse overlevering aan opschriften op de grafstenen ontleend zijn'²⁷. Dat Meilink dit terecht betwijfelt, blijkt uit het verslag van de opgravingen²⁸. Maar de liturg zal wel van ieder graf de bewoner hebben geweten. In veel latere tijd zijn er briefjes onder glas op de graven geplaatst, en men heeft wel gedacht aan '... korte bijschriften van den koster omtrent de in het familiegraf bijgezette leden van het grafelijke huis...'²⁹.

24 J. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandse geschiedschrijving in de middeleeuwen. Bijdrage tot de beschavingsgeschiedenis*. Haarlem 1932, 44. In het in de vorige noot genoemd artikel heb ik gewezen op de belangrijkste gegevens die in de *Rijmgenealogie* te vinden zijn.

25 OBHZ I, 169.

26 Meilink, *Egmondse geschiedbronnen*, 28.

27 Meilink, *Egmondse geschiedbronnen*, 55.

28 Cordfunke, *Opgravingen*, hoofdstuk 5.

29 Kappelyne van de Coppello, *Hecmundensia*, 11.

De Rijmgenealoog is verantwoordelijk voor een aantal gegevens die men alleen bij hem aantreft. Ik denk aan Lotharius als oorkonder in 969, terwijl de hele Egmondse traditie keizer Lodewijk noemt; aan het bericht dat gravin Lutgardis de zuster van een keizerin was; dat de dochter van Floris I koningin van Frankrijk is geweest, bevestigd door Franse en Vlaamse kronieken; en dat Sicco de broer van Dirk III was. Dat is hoogstwaarschijnlijk, want graaf Arnulf was getrouwd met Lutgardis, dochter van graaf Sifridus van Luxemburg, naar wie onze Sifridus-Sicco blijkbaar is vernoemd. Dat zijn graf in de kloosterkerk was, wordt ons pas door het *Chronicon Egmundanum* verklapt, en zijn vrouw Tetburg komt bij Stoke voor. Daar heeft onze Rijmgenealoog geen weet van. Dat Sifridus alleen wordt genoemd als broer van Dirk III en dat het verdere bericht latere aanvulling is, is onze overtuiging, maar we geven dit alles graag voor beter. En tenslotte, of eigenlijk allereerst, de beginregel van de Rijmgenealogie: *Theodericus frater Waldgeri* (Dirk, broer van Waldger). Dat dit bericht niet in enige oorkonde te vinden is, zou men bijna over het hoofd zien, nu het voortdurend, in het *Chronicon Egmundanum*, in de opschriften van het *Gravenregister*, in de kronieken van Stoke en Beke, wordt geciteerd. Het moet wel juist zijn wegens de vermelding bij Regino van Waldger als zoon van Gerulf, wiens oorkonde in Egmond aanwezig was en die dus wel de vader van Dirk I zal zijn geweest. Maar zonder deze vermelding zou de draad die Dirk aan Gerulf verbindt, toch wel heel zwak zijn: zouden we verwantschap wel hebben vermoed?

Dus Dirk I is de broer van Waldger. Dirk I ligt met zijn vrouw Geva in de kloosterkerk, Dirk II met zijn vrouw Hildegardis. De grafsteden waren zichtbaar. Maar als men nu opeens Dirk I laat opvolgen door Dirk I bis, wiens graf niet aanwezig schijnt te zijn, maar wel dat van zijn vrouw Geva, terwijl de vermelde Dirk I wel aanwezig was, maar zonder vrouw, dan springen we toch wel wat nonchalant met de nog wel aanwezige door opgraving bevestigde gegevens om. Men kan niet zo maar het bericht dat Waldger zijn broer was, vervangen door: 'onjuist is alleen... dat hij een broer van Waldger was: volgens mij was Waldger zijn oom'³⁰. Volgens de Rijmgenealoog was Waldger zijn broer. En hem geloof ik eerder, want hij zag de grafstenen, mogelijk met de briefjes er op. In de voorstelling van Van Winter is er een generatie tussen Dirk I en Dirk II uitgevallen. Dat is al meer beweerd en zij wijst op de mogelijkheid dat er een Gerulf tussen zou zitten³¹, maar dat wordt afgewezen met: 'Want op dat punt mogen we de Egmondse traditie toch vertrouwen, dat de vader van Dirk II zelf ook Dirk heette'³². Cordfunke zegt dat dit met de Egmondse traditie streed, maar 'Van Winter loste dit probleem elegant op'³³. Ik vind dat meer een truc: als men de Rijmgenealoog niet gelooft, dat de Dirk die met Geva trouwde, de broer van Waldger was, waarom zei hij dat dan? Waarschijnlijk omdat het waar was: het klopt tenminste met kroniekmededelingen over Gerulf, Waldger en met goederenbezit bijvoorbeeld in Tiel. Als we de draad die Dirk met Waldger verbindt, verbreken, valt de hele traditie en Gerulf heeft dan alleen maar het document dat in Egmond blijkt te liggen en door Stoke verkeerd begrepen is. Ik moet erkennen dat ik niet weet, waar de Rijmgenealoog zijn wijsheid vandaan haalt. Kappeyne spreekt over 'korte bijschriften van den koster'³⁴. Ik denk dan aan iets als de

30 J. M. van Winter, Dirk I bis, een nieuwe Hollandse graaf, in *Holland* 15 (1983), 187, noot 17.

31 Verwijzing naar een artikel van C. Hoek, die aanneemt dat deze Gerulf II de vader van Dirk II was. Als hij niet te Egmond begraven is, zou dat desnoods wel kunnen, maar het kan niet, want hij stierf 'juvenis' (als jonge man).

32 Van Winter, Dirk I bis, 197.

33 Cordfunke, *Opgravingen*, 19.

34 In noot 16 a.w. Zulke opschriften zijn later op de grafstenen aangebracht onder glas door Leo van Dordrecht: 'et obtexit eos vitris ut longius durarent' (en hij bedekte ze met glas opdat ze langer zouden blijven), aangehaald door Carasso, *Repertorium*, 349.

aantekening op het perkamenten strookje van het zakje waarin de reliquieën van Sint Adalbert bewaard zijn³⁵.

Omdat ik de *Rijmgenealogie* als de sleutel tot de kennis van de oudste graven van Holland beschouw, voeg ik hieraan toe een poging om haar te reconstrueren. In het algemeen ben ik afkerig van een zodanige reconstructie, maar het stuk is in zijn geheel uitgegeven en men kan het dus controleren. Ik volg de lijn, die ik in het voorafgaande heb aangeduid: wat rijmt moet in het gedicht hebben gestaan, wat niet rijmt kan soms tot rijm worden teruggebracht. Er zijn zeer prozaïsche stukken over hoeven en hun opbrengst, en die zijn later toegevoegd. Aangezien er misschien wel zes omwerkers zijn bezig geweest, blijft er steeds nogal wat onzeker. Maar ik geloof wel te hebben aangegeven, wat de oudste historicus van Egmond wist en wat hij niet wist, althans niet meedeelde. En daar gaat het om.

Het rijmwerk moet na, vermoedelijk drievoudig, gebruik zijn opgeborgen en later voorzien zijn van aantekeningen omtrent kloosterbezit. In deze vorm heeft de oudste gebruiker, de fabrikant van de oorkonde van 1083, het gekend. Daarna is dit *Gravenregister* door de schrijver van de *Egmondse Kroniek* aan de *Annalen* toegevoegd en zo is de traditie gemaakt. De Rijmgenealoog kent nog geen traditie. Wat Stoke en Beke ervan hebben gemaakt, is interessant, maar het verheldert niets. En de *Tabula Egmondana*, weer ruim een eeuw later, heeft hier en daar aanvullingen, maar berust voor de graven op de traditie, zoals de Rijmgenealoog aangevangen is en zoals de lateren de zaak hebben naverteld, meer of minder precies. Daarbij zijn aanvullingen die we nog meer wantrouwen dan de oudste schrijver: is de vrouw van Sicco een bedenkfel of heeft Tetburga werkelijk bestaan? Maar dan is Melis Stoke al bezig, bijna twee eeuwen later.

Aanhangsel: De Rijmgenealogie van Holland

Carasso, *Repertorium* nr. 357: Rijmkroniek van Holland, 385-388.

Handschriften: 1. Den Haag Alg. Rijksarchief, archief abdijs Egmond, nr. 3 f°4-6, van omstreeks 1420-1460. Het hele handschrift is een verzameling van oorkonden die op de abdijs betrekking hebben, met aan het begin de oudste documenten, zoals ze omstreeks 1100 waren geweest.

2. UB Leiden Bibl. Letterk. 611, f° 113-115. Dit is een handschrift van Boudewijn van Den Haag, geschreven omstr. 1520, dus veel later, maar niet overgeschreven uit het vorige.

Uitgaven vermeld bij Carasso. De beste is die van Oppermann, *Fontes Egmondenses*, Utrecht 1933, 67-73, die beide handschriften gebruikt. De beschouwingen van Fruin, Kappeyne van de Coppello en Bolhuis van Zeeburgh zijn ook nu nog van belang.

Wij doen hier een poging om de oude tekst van de *Rijmgenealogie* te herstellen, en wij hopen dat men niet meer ruw het *Gravenregister* of het *Adelbertsboek* gaat citeren, wanneer men een tekst uit waarschijnlijk de *Rijmgenealogie* heeft. Genoemde werken zijn uitbreidingen van het rijmwerk, verwijzingen kunnen dan betrekking hebben op de prozatoevoegsels, die voor andere onderzoekingen weer van belang zijn.

Voor het vaststellen van de tekst van de rijmgenealogie kan het *Chronicon Egmondanum* soms ook van dienst zijn: het heeft omstreeks midden van de 13e eeuw een tekst met proza-aanvullingen gebruikt. Ook de oorkonde van 1083, vervalst in de 12e eeuw, gebruikt zo'n tekst.

Wij maken gebruik van de uitgave van Oppermann, laten weg wat niet in de Rijmgenealogie heeft gestaan, met zo goed mogelijk commentaar. Aangezien reeds zeer vroeg het rijmwerk in de vorm van proza is opgeschreven, blijven er steeds twijfelachtigheden. Dikwijls kan het ook een beetje anders.

35 Cordfunke, *Opgravingen*, afb. 55 op 113.

Vertaling

Dirk I

De eerste Dirk, broer van Waldger, was een roemrijk man, God in alle dingen lief. Hij ontving zijn leen¹ van de Frankenkoning Karel. In zijn tijd is, volgens Gods openbaring, het lichaam van Sint Adalbertus gevonden en overgebracht naar de plaats waar het nu door de gelovigen wordt vereerd. Waar dezelfde graaf met zijn wettige echtgenote Geva een kerk van hout bouwde, daar nonnen in plaatste en aan God de eerste geschenken voor die plaats gaf...². Hij had een zoon, Dirk genaamd, en ging gelukzalig naar de rust van het Hemelse Vaderland, en is begraven met zijn vermelde gemalin voor het altaar van Sint Marie.

Dirk II

Hun beider zoon, de edele Dirk, die koning Lotharius³ begiftigde met een geschenk⁴, die het vergrote klooster van Egmond, dat men nog kan zien⁵, voor Christus heeft gesticht, door wie hij zijn vijanden heeft overwonnen, en het altaar van goud met kostbare edelstenen heeft gemaakt en ook het Evangelieboek, met goud en edelstenen versierd...⁶. Deze Dirk zaliger gedachtenis kreeg uit Hildegard voortreffelijke zoons, Arnulf en Egbert, en een dochter Erlinda genaamd⁷, die lang het gezicht uit een oog verloor, maar door de verdienste van Sint Adalbert terugkreeg. Deze Dirk ligt begraven met zijn vrouw in de apostelkapel, wier zielen zich met Christus in de eeuwige heerlijkheid mogen verheugen.

Arnulf

Graaf Arnulf⁸, broer van Egbert, nam volgens zijn rang een gelijkwaardige vrouw

- 1 Prefectura, door ons als 'bestuur' verklaard, vertalen wij met 'leen'. Onder verwijzing naar de oorkonden van 922 en 985 zegt Oppermann: 'Over een prefectuur echter staat in geen van beide oorkonden iets.' (*Fontes Egmondenses*, p. 40^a). Die prefectuur is een onderwerp van veel geschrijf geweest, maar wij menen, dat in de eerste oorkonde, uit 922, staat dat koning Karel aan Dirk enig goed heeft gegeven en in de tweede, uit 985, dat Otto aan Dirk wat hij als beneficium (leen) had, 'in propriam dedimus' (in eigendom heeft gegeven), terwijl de Rijmgenealoog zegt, dat Dirk 'omnem prefecturam in propriam potestatem et hereditatem' kreeg. Hij meent dus dat het leen (beneficium) in eigendom is gegeven, een beetje slordig voor: het werd erfelijk verklaard. Als men aanneemt dat het rijmwerk op de twee oorkonden berust, is er geen probleem over die prefectuur, waarover al vele bladzijden zijn geschreven.
- 2 Er is wel reden om een toespeling op de dotatie aan te nemen: de woorden 'primitiva dona' zijn ontleend aan de *Evangelie-aantekeningen*. Wat in de tekst volgt (9 hoeven in Vronen enz.) is een latere proza-toevoeging.
- 3 Alleen hier is de naam Lotharius van de oorkonde van 969 bewaard: in de hele verdere Egmondse traditie schrijft men Lodewijk.
- 4 'Munus' kan 'geschenk' betekenen, maar ook 'ambt'. Het komt voor in de oorkonde van 922, waar het 'geschenk' betekent en wij menen dat die betekenis ook in onze tekst moet worden aangenomen, al zou 'ambt' ook wel kunnen.
- 5 Het zal wel een dichterlijke versiering zijn, maar men kan het ook zien als toespeling op de verbouwing van de kerk onder abt Adallard, omstreeks 1113 begonnen en onder druk van gravin Petronella doorgezet.
- 6 Een afbeelding van het Evangelieboek vindt men o.a. in het artikel van J. M. van Winter, Dirk I bis. Verder verwijs ik naar Hof, *De abdij van Egmond*, 25: 'De aantekening in het Evangelieboek, die waarschijnlijk de stichtingsoorkonde moest vervangen' en p. 28 over het stichtingsjaar. Over de volgende regels zijn wij niet zeker: de vraag is of we ze terecht hebben weggelaten.
- 7 'Voortreffelijke' is vrij vertaald; er staat: hun ouders overtreffende. Verder staat er 'een dochter' (met telwoord) en omdat de dochters niet met name worden genoemd, kan men aannemen dat ook hier de naam door een latere auteur is toegevoegd. Wat volgt rijmt echter en dus hebben we de naam, ontleend aan de *Vita Adalberti prima*, c. 19 en 20, maar laten staan.
- 8 Wij slaan Egbert, die niet in de abdij is begraven, over.

Lutgard, zuster van een keizerin⁹. . . Deze Arnulf verwekte uit Lutgard twee zoons, Dirk en Sifried, begraven vóór het kruis in de kerk . . .¹⁰ en zelf is hij met zijn geliefde echtgenoot begraven in het klooster van genoemde plaats bij de deur van de kerk¹¹.

Dirk III

Dirk de Derde¹², zoon van Arnulf, broer van Sifried, kreeg van keizer Otto op verzoek van diens moeder Keizerin Theophano, op voorspraak van aartsbisschop Egbert alle leen in erfrechtelijke eigendom¹³. . . Hij is Dirk de Jeruzalemvaarder, die een vrouw Othelilde nam en twee zoons verwekte, Dirk en Floris . . . *na een aantal geschenken die niet rijmen volgt dan*: Bovendien gaf hij twee kostbare mantels, die nog bij hoogtijden in de kerk worden gehangen. Hij is ten grave gebracht bij de kapel van de kerk in het noordelijk deel¹⁴.

Floris I

Floris¹⁵, zoon van Dirk de Derde, een vechtlustig en roemrijk man, wierp zijn vijanden onder voet, maar vertrouwde tezeer op de dapperheid van zichzelf en de zijnen, en¹⁶. . . is gedood . . . en begraven in het klooster van de abdij van Egmond¹⁷. Hij had een vrouw Gertrude, waardiger gedahtenis, bij wie hij twee zoons verwekte, Dirk en Floris, een kind, begraven in het koor van voormeld klooster, benevens een dochter, die door Gods beschikking koningin van Frankrijk is geworden¹⁸.

Dirk IV

Dirk¹⁹, oudere broer van de gesneuvelde Floris, is, na het graafschap korte tijd te hebben bestuurd, zonder wettige kinderen gedood en bij zijn broer begraven.

Dirk V

Dirk²⁰, zoon van Floris en Gertrude, man vol goedheid, . . . Hij nam een vrouw, genaamd Othelilde en verwekte bij haar een zoon . . . Floris en één dochter. Hij ein-

9 Toelichting, hiervoor, p. 8.

10 D. P. Blok, Holland and Westfriesland, in: *Frühmittelalterliche Studien* III (1969), 361 beschouwt de zin over de 'bestiales Frisones' afkomstig van een 'nach 1162 tütigen Interpolator des Gravenregisters'. We nemen dit graag over, zonder nadere argumentatie dan dat het zo goed in ons betoog past.

11 Cordfunke, *Opgravingen*, 98 en 101.

12 De Rijmgenealoog heeft de oorkonde van 985 aan Dirk III toegekend, in plaats van aan Dirk II. Dit heeft aanleiding gegeven tot een 'verbetering' in de *Annales Egmundenses* anno 985, die niet in het *Chronicon Egmundani* is overgenomen, dus van de 13e eeuw is. Voor de datering van de Egmondse kroniek zie H. Bruch, De plaats van het Chronicon Egmundani in de Hollandse geschiedschrijving, in: *Holland* 8 (1976), 204-205.

13 Deze zin kan wel later zijn toegevoegd, maar rijmt toch wel enigszins.

14 Cordfunke, *Opgravingen*, 99 en 101.

15 Er volgt iets over Sifridus. Doordat Dirk IV ongetrouwd was en dus geen rechtstreekse voorvader van Floris II was, slaat de Rijmgenealoog hem eerst over, waardoor ook de oorkonde van 1083 hem overslaat en de oorkondende graaf een fout nummer geeft (IV in plaats van V). Dirk IV wordt wel genoemd, maar ná zijn jongere broer.

16 Er volgt een zin die men algemeen als interpolatie uit de *Annales Egmundenses* beschouwt.

17 Deze formulering komt ook bij Arnulf voor, zie Cordfunke, *Opgravingen*, 100.

18 Namen van de dochters worden niet genoemd en daardoor is de naam van deze dochter in Egmond verloren gegaan. Uit Franse en Luikse bronnen blijkt, dat ze Berta heette. Beke veronderstelt Mathilde, wat bij moderne genealogen is geworden tot twee dochters, Berta en Mathilde. In een Franse kroniek wordt ze aangezien voor een dochter van Robert de Fries.

19 Dat is Dirk IV. Achter de naam voegt het afschrift in het Algemeen Rijksarchief het woord 'adolescents', jongeling, dat wil zeggen ongetrouwd, toe, wat wel in het gedicht heeft kunnen staan.

20 Van hier af volg ik de reconstructie van Meilink, *De Egmondsche geschiedbronnen*, p. 27.

digde zijn leven in vrede en is begraven in het midden van de Egmondse kerk, voor wiens ziel is gegeven een opperkleed²¹.

Floris II

Floris, zoon van deze Dirk, in deugden bloeiend en al zijn verwanten overtreffend door zijn rijkdommen en aanzien, nam tot echtgenote de edele Petronilla, dochter van hertog Dirk²², verwant van een koning²³ nu door het veranderen der tijden en omdat God de regering geeft aan wie hij wil²⁴ zuster van een koning²⁵ bij wie hij verwekte drie zoons: Dirk, Floris en Simon, en één dochter. De almachtige God behoeft hun allen leven . . . «Hij zelf is in de bloei van zijn jeugd uit dit leven gescheiden²⁵. Begraven is hij bij zijn vader; zijn ziel ruste in vrede.» . . . «Ik vraag ieder die dit geschrift leest, voor hun zielen, nl. de bovengenoemde graven, te bidden tot God.»

O roemvolle kinderen, geboren uit een edel geslacht, volgt uw vrome verwanten in alles na in het goede, die genoemde plaats in Egmond hebben opgebouwd, begiftigd en geeërd. Wilt deze plaats, die door het onverstand van de herders, door de slechte plannen van slechte mensen bijna verloren is gegaan, onder Gods bescherming²⁶ en zonder dat men zich verzet, volgens de raad van eerlijken, met de hulp van machtigen herbouwen, en volgens de aansporing van de profeet (Jeremia 6:16): Gaat staan aan de wegen en ziet uit en vraagt naar de paden van weleer; wat is de weg tot geluk? en bewandelt die en vindt verademing voor uzelf. Amen.

21 Deze zin laat Meilink weg, maar ik acht de begraving tot het wezenlijke van het vers te behoren. Over de laatste bijzin kan men twisten, maar het lijkt te rijmen: ecclesie/dorsale, waarbij men de lange en korte e moet laten rijmen, wat wel eens gebeurt; zie hierover mijn inleiding tot Beke's *Chronographia*, p. XXXVI.

22 Het handschrift in het Algemeen Rijksarchief zegt: 'dux Saxonie', wat niet juist is want haar vader was hertog van Lotharingen. Haar halfbroer van moederszijde was hertog van Saksen, welke verwarring we maar aan een latere invoeger toeschrijven.

23 H. P. Coster, *De kroniek van Johannes de Beka. Haar bronnen en haar eerste redactie*, Utrecht 1914, 29 (diss. Utrecht; Bijdragen van het Instituut voor Middeleeuwse Geschiedenis der RU Utrecht), neemt aan dat dit slaat op de verwantschap met Berta, dochter van Floris I. Het lijkt zeer onwaarschijnlijk (Petronella was geen afstammeling van deze Floris; ze was aangetrouwd), maar ik weet niets beters, evenmin als Romein, *Geschiedschrijving*, p. 45. Verg. J. C. Ramaer, Het graafschap, later Holland, de Rijn- en Maasdelta en de stichting van Dordrecht in de 12de eeuw, in: *BVGO* 7e reeks, deel II (1932), 14.

24 Meilink, *De Egmondse geschiedbronnen*, beschouwt dit als latere toevoeging, omdat in de vorige zin Floris II nog als levend wordt voorgesteld. Lotharius is gekozen op 30 augustus 1125. Wij zien hier een eerste aanvuller, nog dichtend, en misschien dezelfde als de Rijmgenealoge.

25 In de lezing van Boudewijn van Den Haag rijmt deze zin: 'Ipse vero in flore juvenutis/disscessit a vita hujus peregrinationis.' Ook de volgende zin rijmt.

26 Er kan (en zal wel) enig verband bestaan tussen de Vlaamse en de Hollandse geschiedschrijving, althans tot het midden van de 12e eeuw. Bijvoorbeeld Wiigeri *Genealogia Arnulfi comitis*, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores IX, 302, waar we uitdrukkingen aantreffen als 'permittere Deo, Deo protegente, Deo concedente'. Men vindt de Vlaamse geschiedwerken opgesomd bij R. C. van Caenegem, F. L. Ganshof, *Encyclopedie van de geschiedenis der middeleeuwen*, Gent 1962, 39-40. De opsomming verdient nadere studie (Jacob van Maerlant ontbreekt!), alsook de mogelijke invloed van de Vlaamse genealogieën op de Hollandse. De cultuurinvloed op Holland komt enerzijds uit Midden-Frankrijk via Vlaanderen, anderzijds uit Zuid-Frankrijk via Lotharingen en Brabant of Utrecht. Hierop wordt gewezen in een opmerkelijk artikel van J. A. N. Knuttel, *Vroege Nederlandsche Letteren*, in: *Tijdschr. voor Ned. Taal- en Letterk.* 56 (1937), 188 e.v., weliswaar alleen voor de letterkunde, maar we kunnen de historiografie wel langs hetzelfde spoor gaan volgen. In Egmond hebben we omstreeks 950 en omstreeks 1125 hetzelfde contact, dat tot uiting komt in het overbrengen van monniken van of via de Sint-Pietersabdij in Gent naar de Egmondse abdij, met boeken als die van Sigebertus en de vervolgen daarop. Langs welke weg het werk van Regino van Prüm in Egmond is gekomen, zien we niet.

Egmond, Sint Adelbert en de eerste graven van Holland

E.H.P. Cordfunke en J.M. van Winter

Enige jaren geleden heeft Rentenaar betoogd, dat de nederzettingen die de heilige Adelbert, patroon van de abdij van Egmond, in het begin van de 8e eeuw in het Egmondse landschap aantrof, Rinnegom, Egmond, Hallem en Arem waren¹. Deze nederzettingen waren gering van omvang en eenvoudig van structuur. In het nabijgelegen Heiloo werd door Willibrord tussen 719 en 722 een houten kerkje gebouwd, dat na diens dood in het bezit van de abdij Echternach overging².

Adelbert, volgens de overlevering een metgezel van Willibrord, werkte in het Egmondse. Na zijn dood (ca. 740?) bouwden gelovigen een kapel op zijn graf in de nederzetting Egmond. Al spoedig trok dit graf de verering van gelovigen en niet-gelovigen, aldus de *Vita prima S. Adelberti*, het heiligenleven dat tussen ca. 980 en 990 werd geschreven door Ruopert van Mettlach. Doordat de schrijver er kennelijk veel mondelinge, plaatselijke overlevering in verwerkte, gaat de betekenis van deze *Vita* ver uit boven die van een stereotiep heiligenleven uit die dagen.

Ruopert vertelt dat graaf Dirk, de vader van de huidige graaf (Dirk II), een houten 'oratorium'³ stichtte in de nederzetting Hallem, waarheen hij het lichaam van de heilige liet overbrengen. Op de plaats waar in de nederzetting Egmond het lichaam van Adelbert werd opgegraven, ontstond een geneeskrachtige bron, die nog lang na de translatie bezoekers bleef trekken⁴. Graaf Dirk II verving omstreeks 950 de houten kloosterkerk van zijn vader door een stenen abdijskerk⁵; de naam Hallem werd geleidelijk maar nog voor het midden van de 11e eeuw⁶, vervangen door Egmond, de naam van de nederzetting waar Adelbert eens begraven was geweest. Tot zover in grote trekken de feiten, waarover de historici het wel min of meer eens zijn. Over de betekenis van deze feiten is echter nog veel onduidelijk.

Wie zich met de oudste geschiedenis van het graafschap Holland bezighoudt, kan niet de illusie hebben nog veel nieuwe feiten te ontdekken. Reeds Gosses constateerde dit in 1914⁷. Het is een puzzel waarvan de meeste stukjes zijn zoekgeraakt. Toch is het van tijd tot tijd mogelijk gebleken, er een enkel stukje bij te vinden, mede dankzij het feit dat hulpwetenschappen nieuwe gegevens konden aandragen. Weliswaar zijn deze nieuwe gegevens niet steeds zonder kritiek ontvangen, maar zij hebben geleid tot een hernieuwde belangstelling voor de oudste geschiedenis van het graafschap Holland en de plaats van de abdij Egmond daarin, zoals blijkt uit een aantal recente publicaties⁸. In dit artikel willen wij de verschillende feiten nog eens groeperen en daarbij ingaan op enkele controversiële punten.

- 1 R. Rentenaar, Topografische structuur en toponymische ontwikkelingen in middeleeuws Egmond, in: *Naamkunde* 10 (1978), p. 332-353.
- 2 E. H. P. Cordfunke, Over de oudste kerk van Heiloo en de verspreiding van het christelijk geloof langs de kuststreken, in: *Kennemer Contouren* (Alkmaarse Historische Reeks 3), Zutphen 1979, 37-51.
- 3 Zie hierna, noot 40.
- 4 *Fontes Egmundenses*, uitg. door O. Oppermann (Werken Historisch Genootschap, 3e serie, 61), Utrecht 1933, 17.
- 5 E. H. P. Cordfunke, *Opgravingen in Egmond. De abdij van Egmond in historisch-archeologisch perspectief*, Zutphen 1984, 9.
- 6 Rentenaar, *Middeleeuws Egmond*, 338.
- 7 I. H. Gosses, De vorming van het graafschap Holland, in: *Bijdragen Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* (hierna aangeduid als *BVGÖ*), 5e reeks, deel II (1914), 107.
- 8 F. W. N. Hugenholtz, Adelbert in twee gedaanten, in: *Benedictijns Tijdschrift* 45 (1984), 47-56; J. M. van Winter, Dirk I bis, een nieuwe Hollandse graaf, in: *Holland* 15 (1983), p. 185-198; Cordfunke, *Opgravingen in Egmond*; W. A. Fasel, De mythe van St. Adelbert, in: *Oud Alkmaar* 8 (1984), 605-617.

De verering van Sint Adelbert

Al in het begin van deze eeuw is de historiciteit van de heilige Adelbert in discussie geweest. Onder de titel 'Wat weten wij omtrent den heiligen Adelbert van Egmond?' heeft Pijnacker Hordijk⁹ hetgeen wij over deze in historisch opzicht 'schimmige figuur'¹⁰ weten, bij elkaar gebracht.

Veel is dit niet. Het meeste heeft hij ontleend aan de reeds genoemde *Vita S. Adelberti*, waarvan de waarde als historische bron door Oppermann werd ontkend¹¹. Oppermann kwam op overigens zwakke gronden tot de conclusie dat de oorspronkelijke *Vita* in de twaalfde eeuw geheel zou zijn omgewerkt en aangevuld, met de bedoeling een verband te leggen tussen de stichting van het klooster, de oudste graven en Adelbert, een verband dat er zijns inziens voordien niet was.

De opvattingen van Oppermann zijn onmiddellijk krachtig bestreden, onder meer door Meilink¹² en Huijben¹³ en nog onlangs heeft Hugenholtz op geheel andere gronden het ongerijmde van de argumenten van Oppermann aangetoond¹⁴. Bovendien heeft recent tekstkritisch onderzoek van Vis in verband met zijn nieuwe editie en vertaling van de *Vita I*¹⁵ aannemelijk gemaakt, dat de *Vita* in haar geheel nog in de tiende eeuw werd samengesteld. Indien we dit aannemen, vervallen ook veel van de bezwaren tegen de historische gegevens die de *Vita* bevat. Niet alle, want ook als we met Ruopert van Mettlach aannemen dat onder 'de vader van de huidige graaf' de translatie heeft plaatsgevonden, dan betekent dit niet automatisch dat het gevonden skelet dat van Adelbert is, noch dat deze überhaupt heeft bestaan of ooit in Egmond is geweest.

Oppermann ging zelfs verder en stelde dat de relikven van Adelbert eerst door aartsbischop Egbert, een zoon van graaf Dirk II, vanuit Sint Bavo te Gent naar Egmond werden gebracht. Zijn argumenten overtuigden echter destijds al niet. Inderdaad komt op de lijst van relikven die de monniken van Sint Bavo, na hun terugkeer in Gent van hun vlucht voor de Noormannen, hebben opgesteld, de naam van Adelbert voor: 'reliëque S. Adelberti confessoris' staat er¹⁶, maar dat zegt op zich niets. Reeds Huijben heeft erop gewezen dat met *reliëque* veelal een klein fragment van het skelet werd aangeduid en niet het hele skelet¹⁷. Lezen we de tekst goed, dan staat er dat de monniken na hun terugkeer kort voor 940 alles wat zij toen hadden, oud en nieuw, geïnventariseerd hebben en niet, zoals Oppermann stelde, een lijst hebben opgesteld van relikven die zij bij hun vlucht meegenomen; een deel ervan was daarbij verloren gegaan en er waren inmiddels ook nieuwe relikven bijgekomen. Het is heel goed denkbaar dat zich onder de nieuwe relikven die van de heilige Adelbert bevonden, geschenken door de vader van graaf Dirk II, die omstreeks 938 een verloving tussen zijn jonge zoon en de Vlaamse graven dochter Hildegard had bewerkt. Deze verklaring, hoewel niet bewijsbaar, is heel plausibel. Want als wij aannemen dat de gehele *Vita* tussen 980 en 990 in Egmond werd

9 C. Pijnacker Hordijk, in: *BVGO*, 4e reeks, deel I (1900), 145-174.

10 Hugenholtz, Adelbert, 47.

11 *Fontes Egmondenses*, 20*.

12 P. A. Meilink, *De Egmondsche Geschiedbronnen*, 's-Gravenhage 1939, p. 12-22.

13 J. Huijben, De geschiedkundige waarde van de 'Vita I Sancti Adalberti', in: *Sacris Eridiri* 2 (1949), 225-266.

14 Hugenholtz, Adelbert, 52.

15 *De Vita Sancti Adalberti van twee monniken van Mettlach*, ingeleid, uitgegeven en vertaald door G. N. M. Vis, *Nederlandse Historische Bronnen* 6 (1986); de doctoraalscriptie van Vis over dit-zelfde onderwerp aan de Universiteit van Amsterdam (1985) is slechts met toestemming van de auteur te raadplegen.

16 *Fontes Egmondenses*, 22*.

17 Huijben, De geschiedkundige waarde, 263. Hoe Fassel, De mythe, 607 in de Gentse relikvenlijst een 'afdoend bewijs' kan zien voor Oppermanns opvatting, ontgaat ons.

geschreven, dienen wij ook uit te gaan van de historische betrouwbaarheid van een gebeurtenis — de translatie — die nog zo kort tevoren had plaatsgevonden dat oudere monniken het uit de eerste hand hadden kunnen vernemen. De relieken, die toen al werden toegeschreven aan Adelbert, kwamen naar onze overtuiging uit de Egmondse bodem en niet uit Gent.

Een recent fysisch-anthropologisch onderzoek van de relieken heeft bovendien uitge-maakt, dat nog altijd een belangrijk gedeelte van het gehele skelet in Egmond aanwezig is¹⁸. Ook dit gegeven past eerder in de schenking van een klein fragment aan de abbdij van Gent dan omgekeerd. Terloops merken we nog op dat de heilige Adelbert weliswaar een lokale heilige is geweest maar —in tegenstelling tot wat onlangs door Fasel werd beweerd¹⁹ — wel degelijk ook in ruimere kring bekend was. Zo waren er handschriften van de *Vita I* in Stavelot (vóór 1105), Rolduc en Trier. Het waren afschriften van de oorspronkelijke tekst, dus niet van de *Vita II* die in de 12e eeuw werd vervaardigd. Reeds Huyben heeft hier de aandacht op gevestigd²⁰. En vermoedelijk zullen er nog wel meer handschriften in omloop zijn geweest.

Met het constateren van het bovenstaande zijn we intussen aan de vraag voorbij gegaan of de relieken die aan Adelbert werden toegeschreven, ook inderdaad van deze heilige afkomstig zijn en of ze ons dan iets meer leren over de persoon van deze heilige. Ook deze vraag is niet rechtstreeks te beantwoorden. Het genoemde antropologische onderzoek heeft aangetoond dat het botmateriaal in zijn geheel afkomstig is van een man van 40 à 50 jaar. Bovendien bleken de skeletresten bijna alle te zijn verbrand²¹. G. Maat, die ook de relieken van de andere in Egmond vereerde heilige, Jeroen, heeft onderzocht, concludeert uit het feit dat de relieken van Jeroen niet door het vuur zijn aangetast, dat het tijdstip van de verbranding moet hebben gelegen vóór het moment waarop de relieken van de beide heiligen in één ruimte bij elkaar werden gebracht. Men neemt thans aan dat dit gebeurde tijdens het bewind van graaf Dirk II, en wel tussen 983 en 988²². Dit gegeven, alsmede de vermelding in de *Vita* dat in het houten klooster tot tweemaal toe brand uitbrak²³, en het feit dat bij het archeologisch onderzoek op de plaats van het klooster plaatselijk brandsporen zijn aangetroffen, heeft ons doen aannemen dat dit skelet na de translatie naar de houten kloosterkerk in vlammen is opgegaan²⁴. Maat heeft aan de calcinerings van de skeletresten bovendien kunnen constateren dat het schedeldak vóór de brand nog intact was.

De overbrenging van de relieken van Sint Adelbert

Zo zijn we dan bij de translatie aangekomen: graaf Dirk, 'de vader van de huidige graaf' heeft in de nederzetting Egmond een skelet laten opgraven, dat er al geruime tijd werd vereerd door christenen en niet-christenen, aldus de overlevering. Deze verering blijkt zich op grond van de *Vita* al in de Noormannentijd af te spelen, derhalve vóór 885. Nu staan historische berichten uit heiligenlevens in het algemeen niet te boek als de meest betrouwbare soort van bronnen. Maar overleveringen hebben een taai leven en de *Vita* van Adelbert bevat zoveel herkenbare historisch-lokale en geografische bijzonderheden, dat we wel mogen aannemen dat de plaats van het graf al geruime tijd door de

18 G. J. R. Maat, De relieken van St. Adelbert, in: *Opgavingen in Egmond*, 155-171.

19 Fasel, De mythe, 608.

20 Huyben, De geschiedkundige waarde, 231.

21 Op twee kleine fragmenten na, waarvan er een toebehoorde aan de heilige Jeroen, die eveneens in Egmond werd vereerd; zie Maat, in: *Opgavingen in Egmond*, 161.

22 R. Rentenaar, De Nederlandse duinen en de middeleeuwse bronnen tot omstreeks 1300, in: *Geografisch Tijdschrift* 11 (1977), 361-376.

23 *Fontes Egmondenses*, 18.

24 Cordfunke, *Opgavingen in Egmond*, 112.

bevolking werd vereerd. Uiterlijk was deze plaats herkenbaar aan een houten kapel, die door de bewoners na de dood van de heilige boven de plaats van zijn graf was opgericht, 'zo goed en zo kwaad als dat ging, gezien hun onbedrevenheid in dat soort zaken'²⁵. Weliswaar werd deze kapel door de Noormannen verwoest, maar door een goddelijke ingeving werd ze door de priester Amalath en drie andere mannen weer hersteld. Kennelijk ondervond men moeite, daarbij voldoende houten binten bij elkaar te krijgen²⁶. Er is hier dus sprake van een lange traditie, die in elk geval teruggaat tot de tijd van de Noormanneninvallen (midden 9de eeuw) en wellicht nog ver daarvoor; een traditie die door de stichting van een kapel door de eeuwen heen in zichtbare herinnering werd gehouden.

Recentelijk heeft Fasel gesteld, dat deze lange Adelbert-verering niet kan kloppen met het feit dat in Egmond geen scherven ouder dan de negende eeuw zijn aangetroffen. Hij verwacht daarbij echter de nederzetting Egmond, waar de Adelbert-verering begon, met de nederzetting Hallem, waar het klooster werd gesticht en waar pas bewoning vanaf de negende eeuw aantoonbaar is.

Over de oorsprong van de Adelbert-verering in Egmond is Ruopert minder duidelijk. Hij vertelt dat Adelbert een van de elf gezellen was die Willibrord van stonde af aan ter zijde heeft gestaan. Ruopert, de eerste monniken van Egmond, graaf Dirk en aartsbischop Egbert van Trier, die zijn eerste opleiding in Egmond had ontvangen, zij allen geloofden dat Adelbert een metgezel van Willibrord was en in Egmond werkte en werd begraven; een geloof dat stoelde op een lange traditie en de aanwezigheid van de gedachteniskapel.

Historisch valt dit nu niet meer hard te maken, ook omdat de namen van Willibrords metgezellen niet zijn overgeleverd. Waarschijnlijk lijkt het ons wel, en wel om verschillende redenen. Het staat vast dat Willibrord in deze streek is geweest: de in het nabijge Heiloo gelegen kerk was een van de moederkerken van Kennemerland die na zijn dood aan Echternach kwamen. Voorts weten we dat de gedachteniskapel op het graf van de heilige Adelbert in later tijd een dochterkapel was van de kerk van Heiloo: in 1063, 1148 en 1156 werd de kapel vermeld onder het kerkenbezit in Holland van de abdijs Echternach²⁷. Er is derhalve een duidelijke relatie Heiloo-Egmond. Weliswaar is er een groot hiaat tussen de tijden van Willibrord en de elfde/twaalfde eeuw maar er is toch nog een (zwakke) schakel: blijkens de *Evangelie-aantekeningen* uit Egmond werd de gedachteniskapel verzorgd door een priester die in het bezit was van een hoeve in de villa Obinghem onder Heiloo²⁸. Dit was ten tijde van graaf Dirk II.

Men kan zich afvragen waarom graaf Dirk de overblijfselen van de heilige na de elevatie naar de door hem gestichte houten kloosterkerk liet overbrengen. Er is daarbij wel gedacht aan overstuivingen, die de kapel in de duinen zouden hebben bedreigd en die de nederzetting Egmond vanaf het midden van de tiende eeuw verloren deden gaan²⁹. Ook in de *Vita* spelen deze overstuivingen een rol. We lezen dat de Noorman Rorik op zekere dag in Egmond was geland en zag dat overstuivingen de kapel bedreigden; het zand was er tot dicht bij de kapel gekomen. De volgende dag was dit echter door toedoen van de heilige Adelbert weer verdwenen. Het lijkt ons niet erg aannemelijk dat

25 *Fontes Egmondenses*, 8.

26 *Fontes Egmondenses*, 10.

27 Fasel, *De mythe*, 612.

28 Cordfunke, *Opggravingen in Egmond*, 138. Het betoog van Rentenaar, die meent dat reeds in de 8e eeuw in Hallem een begin van bewoning bestond (zie boven, noot 1) is op grond van de archeologische vondsten op dit punt niet aannemelijk.

29 *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*, deel I, uitg. door A. C. F. Koch (hierna aangeduid als *OBHZ*), 's-Gravenhage 1970, nrs. 84, 125, 139 en 140.

30 *Fontes Egmondenses*, 62.

31 Rentenaar, *Middeleeuws Egmond*, 377.

overstuwingen graaf Dirk ertoe bewogen hebben, de relieken van de heilige over te brengen naar een plaats ongeveer een kilometer meer landinwaarts, temeer daar we weten dat de geneeskrachtige bron die opwelde na de elevatie, nog lange tijd bedevaartgangers trok en dat men in 1113 op de plaats van de kapel een tufstenen kerk bouwde, die in 1264 als parochiekerk dienst deed³². Er moeten andere, zwaarder wegende redenen voor de overbrenging der relieken zijn geweest.

Allereerst kan men daarbij wijzen op het belang dat een pas gesticht klooster had bij het bezit van de relieken van een heilige die plaatselijk een grote aantrekkingskracht had. Maar er is nog een argument, dat tot nu toe in de discussies nauwelijks een rol heeft gespeeld. In 922 schonk de Westfrankische koning Karel de Eenvoudige de kapel met al het goederenbezit aan graaf Dirk I, als we met Koch mogen aannemen dat deze mededeling over de 'kerk van Egmond' niet in latere tijd is geïnterpoleerd³³. Dit lijkt dan in strijd te zijn met de claim die de abdijs Echternach in de elfde/twaalfde eeuw op de kapel in de duinen had. Deze tegenstrijdigheid is slechts te verklaren als we aannemen dat Karel de Eenvoudige in 922 een kapel heeft geschonken waarop hij geen recht had³⁴.

In een artikel van enige jaren geleden heeft Roymans zich onder meer bezig gehouden met de vraag of Karel de Eenvoudige op 15 juni 922 in het Brabantse Bladel (Pladella villa) kan zijn geweest³⁵. Hij komt na een uitvoerig onderzoek tot de conclusie dat dit zeer wel mogelijk is. Karel de Eenvoudige, op de vlucht uit Frankrijk, heeft in de jaren 922-923 sterk op zijn Lotharingse getrouwen moeten steunen. Dirk I van West-Friesland was een van deze Lotharingse heren die de koning in zijn moeilijke positie trouw is gebleven. Door de schenking van 922 lijkt Karel de Eenvoudige zich te hebben willen verzekeren van de blijvende steun van graaf Dirk in de strijd tegen zijn opstandige vazallen, die juist in mei/juni 922 in een kritieke fase was beland. Dat graaf Dirk I zich als beloning hiervoor de kapel met het belangrijke goederenbezit heeft laten schenken, is in dit licht bezien niet onwaarschijnlijk.

Wij willen echter niet zover gaan als Vis, die in de inleiding op zijn nieuwe teksteditie met vertaling van de *Vita I* van Adelbert stelt, dat zowel Karel de Eenvoudige als graaf Dirk I in 922 volledig op de hoogte waren van de claims van Echternach en van het wederrechtelijke van hun eigen handeling bij het schenken en ontvangen van de kapel in Egmond. Daarom zou spoed geboden zijn bij de translatie van de relieken van Adelbert, weg uit die geïsurpeerde kapel naar het volgens Vis toen reeds bestaande klooster in Hallem, waar de non Wulfsit haar visioenen had gekregen. Dit zou een argument zijn om de translatie toe te schrijven aan dezelfde graaf Dirk die in 922 werd begiftigd en niet aan diens zoon Dirk I(bis). Zoals gezegd, nemen wij een dergelijk bewust gepleegd bedrog bij schenker en ontvanger niet aan maar zien de zaak genuanceerder. Het is zeer waarschijnlijk dat Dirk I van de aanspraken van Echternach via Heiloo op de hoogte was. Maar aan de andere kant moet hij ook zijn uitgegaan van de bevoegdheid van Karel de Eenvoudige om hem deze goederen te schenken en van de rechtsgeldigheid van de uitgevaardigde oorkonde. Anders zou hij zich toch de moeite hebben bespaard om de koning in Bladel op te zoeken en bij diens vertrouweling Hagano om voorspraak te vragen? Als Dirk I heeft gemeend dat de zaak formeel in orde was, zien wij geen reden waarom hij snel tot een relieken-translatie zou zijn overgegaan.

32 *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot het einde van het Hollandse Huis*, uitg. door L. Ph. C. van den Bergh, deel II. Amsterdam, 's-Gravenhage 1873, nr. 108.

33 *OBHZ* I, nr. 28.

34 Op de claim van Echternach is reeds gewezen door Pijnacker Hordijk, *Wat weten wij*, 148, die dit gegeven echter niet in verband bracht met de relieken-translatie.

35 N. Roymans, *Op zoek naar Pladella villa*, in: *Varia Historica Brabantica* 8 (1979), 1-47.

36 *De Vita Sancti Adalberti van twee monniken van Mettlach*, uitg. door G. N. M. Vis. De bewerker was zo vriendelijk ons nog vóór het verschijnen van zijn werk inzage te geven in dat gedeelte van de inleiding dat voor deze discussie relevant is.

Een soortgelijke handelwijze van koning Karel de Eenvoudige vinden we in diens schenking van de Sint-Servaasabdij te Maastricht aan de aartsbisschop van Trier in juni 919, hoewel deze abdij in bezit was van de opstandige Lotharingse edelman Giselbert³⁷. Laatstgenoemde was tevens leke-abt van Echternach, de moederabdij van Heiloo en Egmond. De parallel met Sint Servaas laat zich nog verder doortrekken, in die zin dat de aartsbisschop van Trier na de val van Karel de Eenvoudige in 923 niet van zijn pas verworven bezit van de Maastrichtse abdij werd ontdaan maar deze mocht behouden. Alleen sloot Giselbert, die zich inmiddels met de hertogstitel tooide, in 928 in aanwezigheid van de Oostfrankische koning Hendrik I een precarie-verdrag met de aartsbisschop, waarbij hij (Giselbert) voor de duur van zijn leven het vruchtgebruik van de Sint-Servaasabdij verkreeg. Graaf Dirk I was daarbij als getuige aanwezig³⁸. Dit precarie-verdrag, waarbij de aanspraken van Trier impliciet werden erkend, kan Dirk I hebben versterkt in zijn opvatting over de rechtmatigheid van zijn eigen bezit van de kapel in Egmond met toebehoren. Vermoedelijk pas toen de moederabdij Echternach ging protesteren – misschien na de dood van Karel de Eenvoudige in 929? of na de dood van Dirk I in een onbekend jaar na 928? – zijn hierover problemen ontstaan, bijvoorbeeld tijdens een van die inspectiereizen waarvan uit de elfde eeuw nog enkele lijstjes zijn overgebleven³⁹. Graaf Dirk, de vader van Dirk II en naar onze mening de zoon van de man van 922, zal zich bezonnen hebben hoe hij deze moeilijkheden moest oplossen. Daartoe stichtte hij een 'oratorium' (letterlijk 'gebedshuis') in de nederzetting Hallem (het latere Egmond), liet de relieken naar dat kloosterkerkje overbrengen en schonk bezittingen van de kapel – niet de kapel zelf – aan deze stichting. De non Wulf-sit (van dit klooster⁴⁰) had daartoe volgens de vrome verklaring van de *Vita*, in een droom van Adelbert zelf de opdracht gekregen. Het zal de kloostergemeenschap er vervolgens alles aan gelegen zijn geweest, de aandacht van de kapel met haar geneeskragtige bron af te leiden; tot 1113 verdwijnt ze uit de geschiedenis, niet door overstuiving maar uit politieke overwegingen.

Als de auteur van de *Vita* eind tiende eeuw constateert dat graaf Dirk, 'de vader van de huidige graaf', deze plaats, dat wil zeggen de kapel, 'in eigendom bezat, evenals nu zijn nakomelingen' (sicu't nunc posteri eius retinent proprietatis iure possidebat),⁴¹ dan vallen daaruit twee conclusies te trekken. In de eerste plaats blijkt de kapel zelf dan nog in grafelijk eigendom te zijn en dus niet aan de abdij geschonken, zoals De Cock meent, die hierover opmerkt: 'Dirk I zal de in 922 verkregen kerk met goederen ter beschikking van het klooster gesteld hebben'⁴². Ook Halbertsma heeft deze opvatting verdeeld en verder uitgewerkt⁴³. Daarnaast kan er uit het geciteerde zinnetje worden afgeleid dat er nazaten van de stichter in leven waren toen de *Vita* werd geschreven, zoals 'de huidige graaf' Dirk II en diens zoons Arnulf en Egbert, die respectievelijk in 988, 993 en 994 stierven. Toen het voltooid werk aan Egbert werd opgedragen, destijds

37 G. van Herwijnen, Maastricht en Lotharingen. Enige kanttekeningen bij twee oorkonden uit 919, in: *Scriptum et Scriptura*. Groningen 1980, 215-228.

38 *OBHZ* I, nr. 29.

39 D. P. Blok, De Hollandse en Friese kerken van Echternach, in: *Naamkunde* 6 (1974) 167-184.

40 De *Vita* vermeldt niet waar deze 'sanctimonialis' huise, en wij willen daarover ook geen uitspraak doen. Vis neemt aan dat er in Hallem al nonnen woonden zonder kerk of kapel. Aan dat woongebouwtje zou dan later het 'oratorium' zijn aangebouwd waarheen de relieken werden overgebracht. Maar de opgravingen in Egmond wijzen eerder op de bouw in één keer van een noord-zuid gericht rechthoekig woongedeelte met dwars daarin aan de zuidzijde een oost-west georiënteerde kerkruinte; zie Cordfunke, *Opgravingen in Egmond*, 110.

41 *Fontes Egmondenses*, 13.

42 J. K. de Cock, De goederen van de Egmondse kerk in 922, in: *Alkmaar in veelvoud. Tussen archeologie en actualiteit* (Alkmaarse Historische Reeks 1). Zutphen 1977, 139-146; citaat op 139.

43 H. Halbertsma, *Frieslands Oudheid*. Groningen 1982, 414.

aartsbisschop van Trier, was Dirk II echter al overleden. Immers, over Dirk II wordt dan in de verleden tijd gesproken, terwijl aartsbisschop Egbert in de tegenwoordige tijd wordt aangesproken⁴⁴. De *Vita* werd derhalve voltooid tussen 988 en 994.

Wat uit dit zinnetje naar onze mening evenwel niet valt af te leiden, is de conclusie die Vis trekt uit wat hij een 'citaat of reminiscentie' noemt en even verder een 'letterlijk' gebruik van de oorkonde van 922. Daarin staat immers dat de ontvanger 'zoals hij van zijn overige bezittingen, die hij 'iure hereditario' gebruikt, evenzo van de goederen die hij door onze vrijgeveige schenking heeft ontvangen, in veiligheid mag genieten alle dagen van zijn leven, hijzelf en zijn gehele nakomelingschap'⁴⁵. Uit het feit dat zowel in de oorkonde van 922 als in de *Vita* over nakomelingen wordt gesproken ('posteritas' in de oorkonde en 'poster' in de *Vita*) in combinatie met omschrijvingen van eigendomsrecht, leidt Vis af dat voor de auteur van de *Vita* de ontvanger van 922 dezelfde persoon was als de overbrenger der relieken. En aangezien de *Vita*-schrijver een nauwkeurig man was, die ca. 985 nog precies wist hoe de zaken zich in 922 hadden toegedragen, waren die twee personen dus ook identiek. Daarmee is er dan geen plaats meer voor Dirk I(bis).

Deze sprong gaat ons te ver, temeer daar de aanhaling allerminst 'letterlijk' is: tegenover een vergelijkende beschrijving van reeds erfelijk gebruikt allodium en nieuw verworven eigendom in 922, staat in de *Vita* de simpele vermelding van eigendomsrecht. Op nageslacht wijzen ze beide, accoord; maar uit de kleindruk in Oppermanns uitgave van de *Vita* I blijkt dat de uitdrukking 'poster eius' in deze samenhang ontleend kan zijn aan de *Vita Willibrordi* van Alcuin⁴⁶.

Over de vertaling van de term 'iure hereditario' in dit verband verschillen wij met Vis van mening. Volgens hem betekent het 'vererfbaar op nageslacht', en volgens ons 'krachtens erfrecht' of 'door erfenis verworven'⁴⁷. Waar wij de passage uit de Egmondse *Evangelie-aantekeningen* over de 'primitiva donatio' van Dirk en Geva, bestaande uit 'partem patrimonii, quam hereditario iure visus est possidere'⁴⁸ vertalen als 'deel van het vaderlijk erfgoed dat hij krachtens erfrecht bezit', ziet Vis hierin ook weer een toespeling op of ontleding aan de oorkonde van 922 en interpreteert hij het als 'deel van het vererfbaar eigendom'. Maar als dat juist is, zou de klerk die de aantekening in het *Evangelieboek* maakte, zich toch wel slordig hebben uitgedrukt. De term 'patrimonium' komt in de oorkonde van 922 helemaal niet voor, en de passage met 'iure hereditario' slaat in de oorkonde niet direkt op de *nieuw* ontvangen goederen rond Egmond maar op de allodia die Dirk I vóór 922 reeds van zijn vader had geërfd. Indirekt slaat ze er wel op, want die nieuwe goederen zouden te zijner tijd door het nageslacht mogen worden geërfd. Maar welke relevantie had dat voor een kloosterling die de overgang van een deel van die goederen in de dode hand registreerde? Vererfbaarheid kon daarbij immers geen rol meer spelen? Wel van belang daarentegen was de constatering dat de schenking uit een vaderlijk erfdeel afkomstig was en dus rechtmatig aan het klooster was gekomen.

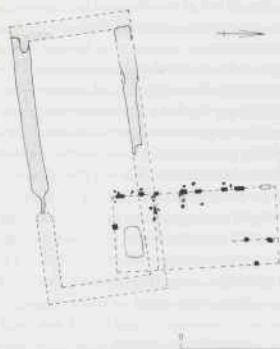
44 Huijben, De geschiedkundige waarde, 234.

45 *OBHZ* I, nr. 28. Vis geeft in een noot bij zijn inleiding een soortgelijke vertaling van deze passage, waarin hij 'iure hereditario' vertaalt met 'als erfbezit'.

46 *Fontes Egmondenses*, 13.

47 Hij mag gelijk hebben dat deze laatste betekenis niet in alle voorkomende bronnen klopt en dat nieuw bezit soms ook 'iure hereditario' werd verworven, dus met het oog op vererfbaarheid in de toekomst. Als voorbeeld haalt hij het falsum van 1083 aan, *OBHZ* I nr. 88, waar dit inderdaad het geval is. Maar in de oorkonde van 922 slaat het wel degelijk op reeds door erfenis verworven eigendom.

48 *Fontes Egmondenses*, 61.

Afb. 1. De ligging van de stenen abdijkerk ten opzichte van de houten kloosterkerk (Uit: E. H. P. Cordfunke, *Opggravingen in Egmond, De Walburgers, Zutphen 1984, 110*).

De eerste graven van Holland

Als deze schenking dan kerkegoed van de heilige Adelbert betrof dat Dirk I in 922 had gekregen, moet zij dus naar onze overtuiging zijn verricht door iemand uit een volgende generatie. De oudste geschiedenis van Egmond en Holland wordt dan ook beter te begrijpen als we uitgaan van twee graven in plaats van één, waarbij Dirk I in 922 de kapel in de duinen met de bijbehorende goederen heeft gekregen, en zijn zoon Dirk I(bis) de houten kloosterkerk stichtte om er de relieken van Adelbert naar over te laten brengen. Daaraan schonk hij bovendien (een deel van) het koninklijke kerkegoed dat hij van zijn vader had geërfd.

De genealogische samenhang met andere leden van dit gravenhuis is dan naar onze mening de volgende: Dirk I, die in 922 van Karel de Eenvoudige de kapel in de duinen ontving, was de zoon van Gerulf en de jongere broer van Waldger, die onder meer in 916, 921 en 928 als getuige in oorkonden optrad⁴⁹. Wie de echtgenote van Dirk I was, is onbekend. Waldger had een zoon Radbod, die vermoedelijk vóór 944 kinderloos is overleden, omdat hun goederen tussen Lek en IJssel toen door koning Otto I aan bisschop Balderik van Utrecht werden geschonken⁵⁰. Dirk I had naar onze mening twee zoons: Gerulf jr. en Dirk I(bis), van wie de oudste, Gerulf, na 928 kinderloos als 'uvenis' een gewelddadige dood stierf, waarna de jongste, Dirk, als graaf in Westfriesland opvolgde.

Deze Gerulf trad zonder graventitel als getuige op in de precarie-oorkonde van Gisbert van 928, enige plaatsen na de graven Waldger en Dirk⁵¹. Door het kinderloos overlijden van deze stamhouder werd niet Gerulf de 'Leitname' van het Westfriesse gravenhuis, zoals in de verwachting had gelegen, maar Dirk⁵².

Gerulfs jongere broer Dirk I(bis) was gehuwd met een verder onbekende Geva en zette

49 OBHZI, nrs. 26, 27 en 29. In nrs. 27 en 29 treden Waldger en Dirk samen als getuigen op; in nr. 26 alleen Waldger. Het lijkt ons althans onwaarschijnlijk dat 'Theodericus comes' die in die oorkonde zeven plaatsen voor 'Walcherus comes' wordt genoemd, de jongere broer van graaf Waldger zou zijn. Er moet een graaf Dirk uit een ander geslacht zijn bedoeld.

50 OBHZI, nr. 32.

51 OBHZI, nr. 29.

52 J. M. van Winter, *Ansried en Dirk, twee namen uit de Nederlandse geschiedenis van de 10e en 11e eeuw*, in: *Naamkunde* 13 (1981), 70-71.

het geslacht voort met een zoon Dirk II, geboren omstreeks 929-930⁵³. Deze op zijn beurt trouwde in of omstreeks 949 met de toen zowat 13-jarige Hildegard, dochter van graaf Arnulf van Vlaanderen en Adela van Vermandois, wier huwelijk in 934 werd gesloten. Dat meisjes zo jong trouwden, doet ons vreemd aan maar kwam in de tiende eeuw in aristocratische kringen geregeld voor⁵⁴.

Blijkbaar heeft onze hypothese van een graaf Dirk I (bis) tussen Dirk I en Dirk II nogal wat misverstand gewekt. Zo meent Bruch in zijn artikel in ditzelfde nummer van *Holland*, dat als consequentie van onze opvatting bij de begraafing in Egmond echtparen uit elkaar gehaald moeten zijn. Immers, Dirk I zou er begraven liggen met Geva, die zijn vrouw niet was, terwijl de echte vrouw van Dirk en de ware echtgenoot van Geva ontbreken. Nu is dat naar onze mening niet het geval. Volgens ons is niet Dirk I maar Dirk I (bis) in Egmond begraven, samen met zijn vrouw Geva. Dat Geva de echtgenote was van Dirk I, de broer van Waldger, en niet zoals wij denken van een jongere Dirk, leidt Bruch af uit het *Gravenregister* in het *Sint-Adelbertsboek*, waar deze samenhang inderdaad zo staat beschreven⁵⁵. Maar zoals Bruch zelf opmerkt, wordt de oudste kern van dat *Gravenregister* gevormd door een rijkgenealogie van de

53 Wij waren er tot dusverre met Koch van uitgegaan, dat de oorkonde waarin hij voor de eerste maal met de graventitel optrad, *OBHZ* 1 nr. 35, niet uit 941 maar uit 949 dateerde en dat hij toen ongeveer 19 jaar was, geboren ca. 930. Onlangs heeft Koch zelf echter de datering van die oorkonde toch weer gesteld op 941 juli 8 (A. C. F. Koch, *Vikingen in Vlaanderen? Een 10de-eeuwse lijst met persoonsnamen uit Snelleweg* (bij Brugge), in: *Naamkunde* 16 (1984), 183-200, speciaal 199-200). Aangezien wij toch wel van mening zijn dat hier graaf Dirk II is bedoeld en niet zijn vader, die immers in 939 bij Andernach aan zijn verwondingen was overleden, moet het geboortjaar van Dirk II, als Koch gelijk heeft, op zijn laatst in 929 worden gesteld. Hij was dan in 941 naar middeleeuwse begrippen met meerderjarig, 12 jaar oud.

Overigens achten wij de argumentatie van Koch slechts ten dele overtuigend: de verwisseling van het VIe regeringsjaar van koning Lodewijk IV van Frankrijk (941) met het XIIIe indiciejaar (ook 941), resulterend bij vergissing in een datering op het XIIIe regeringsjaar (949), is op zichzelf voorstelbaar. Maar het lijkt ons niet plausibel dat deze vergissing niet zou zijn ontdekt voordat de oorkonde werd uitgevaardigd, op een moment dat er nog een nieuw exemplaar kon worden gemaakt, zonder die fout. Dat men 'een plechtijge oorkonde, met de allure bijna van een koningsoorkonde', zoals Koch schrijft, door gedeeltelijke uitkrabbing van het regeringsjaar en de vorming van een ander cijfer te goeder trouw zou beschadigen, lijkt ons weinig aannemelijk. Als het om een afschrift ging en niet om een originele oorkonde, zouden we ons niet eerder kunnen voorstellen. Het cijfer VI, dat door het uitkrabben van sommige lijnen en het verbinden van andere is ontstaan uit het cijfer XIII, blijft voor ons de indruk wekken van een later aangebrachte vervalsing.

Het laatste woord zal trouwens nog wel niet gezegd zijn over de datering van deze oorkonde en de daarin vervatte schenking, die in 950 door koning Lodewijk IV werd bevestigd. Zie ook A. Verhulst, Leie en Schelde als grens van het portus te Gent tijdens de Xde eeuw, in: *Naamkunde* 17 (1985), 407-419, waarin op 414, noot 25, naar een nieuwe tekstuitgave van de oorkonde van Lodewijk IV van 950 wordt verwezen. Deze is verschenen in een artikel van A.E. Verhulst, Kritische studie over de oorkonde van Lodewijk IV van Overzee, koning van Frankrijk, voor de Sint-Pietersabdij te Gent (20 augustus 950), in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis van de Koninklijke Academie van België*, 150, Brussel (1984), 272-327.

54 Zie bv. K. J. Leyser, *Rule and conflict in an early medieval society; Ottonian Saxony*, London 1979, 51-52. Hildegard werd vermoedelijk in 936 geboren als tweede dochter van Arnulf van Vlaanderen en Adela van Vermandois, zoals blijkt uit een inschrijving in de *Liber Memorialis* van Remiremont, luiddende: 'Arnulfus, Balduinus, Adela, Leudgart, Hildigart, Ecbert', Zie *Liber Memorialis van Remiremont*, uitg. door E. Hlawitschka, K. Schmid en G. Tellenbach (MGH, *Libri Memoriales*, I, 2 delen). Dublin-Zürich 1970, Textband p.50, fol.24v, regel 13, en Tafelband fol. 24v (helemaal bovenaan). Hildegard was dus in 949 ongeveer 13 jaar oud. De huwelijksluiting van haar ouders wordt vermeld door de annalist Flodoard onder het jaar 934; zie *Les Annales de Flodoard*, uitg. door Ph. Lauer, Parijs 1905, 72.

55 *Fontes Egmondenses*, 68.

graven van Holland, die pas omstreeks 1125 is opgezet. De auteur ervan ging uit van losse aantekeningen en oorkonden die hij in het kloosterarchief vond en combineerde deze zelf tot een geheel. Zo had hij in een Egmonds *Evangelieboek* de aantekening gevonden dat graaf Dirk, die grond aan Egmond schonk welke hij 'iure hereditario' bezat, dit deed tezamen met zijn echtgenote Geva⁵⁶. Daarnaast kende hij uit de kroniek van Regino van Prüm uit het begin van de tiende eeuw Waldger als zoon van graaf Gerulf, terwijl van diezelfde Gerulf in het Egmondse archief een oorkonde van 889 aanwezig was, waarbij hem goederen tussen de Rijn en Swithardeshaga werden geschonken⁵⁷. Datzelfde Swithardeshaga kwam dan weer voor in de schenkingsoorkonde van 922 aan Dirk I, zodat een verbinding tussen Gerulf, Waldger en Dirk I voor de hand lag. Terecht maakte de rijmgenealoog dan ook van Waldger en Dirk I twee broers, een combinatie die in de bronnen uit de tiende eeuw nergens expliciet staat te lezen.

Zoals Bruch zelf schrijft, was de auteur van de rijmgenealogie een twaalfde-eeuwse monnik uit Egmond, die de kloosterklok had horen luiden. Maar dat hij niet precies wist waar de klepel hing, is ook duidelijk. Zo verzon hij op grond van een verkeerde interpretatie van beschikbare gegevens dat Liutgard, de vrouw van graaf Arnulf van Westfriesland, de zuster zou zijn geweest van keizerin Theophano, Otto II's vrouw⁵⁸. In werkelijkheid was ze de zuster van keizerin Cunigunde, echtgenote van Hendrik II (1002-1024). Op een soortgelijke manier kan bij hem het misverstand zijn gerezen dat die graaf Dirk die een broer Waldger had, tevens de stichter van de houten Egmondse kloosterkerk en de echtgenoot van Geva zou zijn geweest. Bij een man die bijna twee eeuwen na dato leefde en schreef, is een dergelijke contaminatie begrijpelijk en vergeeflijk; maar voor ons is dat geen reden om zijn vergissing tot hoogste wijsheid te verheffen. In elk geval blijkt uit de bronnen van de tiende eeuw, zoals de schenkingsoorkonden betreffende Egmond en Westfriesland en de *Vita I van Sint Adelbert*, nergens dat graaf Dirk de broer van Waldger, tevens de echtgenoot van Geva en de stichter van de houten kloosterkerk zou zijn geweest. In Egmond is Geva samen met haar man begraven; alleen was die man naar onze overtuiging niet Dirk I maar Dirk I(bis).

De bouw van de stenen abdijkerk

Naar aanleiding van een recent artikel van A. S. Korteweg⁵⁹ willen wij nog iets opmerken betreffende de bouw van de stenen abdijkerk, die is ondernomen door de zoon van Dirk I(bis) en Geva: Dirk II. De *Vita I* bericht dat graaf Dirk II de houten kloosterkerk van zijn vader verving door een stenen abdijkerk en de nonnen door monniken. Algemeen werd aangenomen dat dit omstreeks 950 gebeurde. Het voornaamste argument voor deze datering waren de miniaturen in het vermaarde *Evangelarium* van Egmond. Op de ene miniatuur is het grafelijk paar Dirk en Hildegard afgebeeld bij het neerleggen van het boek op het altaar van de stenen abdijkerk; op de andere miniatuur smeken zij de voorspraak af van de heilige Adelbert bij Christus, die naar men aannaam de trouwring in de hand houdt.

In haar recente kunsthistorische beschouwing heeft Korteweg deze laatstgenoemde veronderstelling verworpen. Het ronde voorwerp is volgens haar niet een trouwring maar een *Mundus* (wereldbol) of een hostie. Het *Evangelarium* zou dan niet ter gelegenheid van het huwelijk van het grafelijk paar (ca. 949) zijn geschonken maar op een ander

56 *Fontes Egmondenses*, 61.

57 *OBHZI*, nr. 21.

58 *Fontes Egmondenses*, 69.

59 A. S. Korteweg, Thierry II, count of Holland, and his wife Hildegard and their donations to Egmond Abbey, in: *Byzantium and the Low Countries in the tenth century. Aspects of art and history in the Ottonian era*. Hernen, Brediusstichting 1985, 146-164.

moment. Indien deze veronderstelling juist is — hetgeen wij graag aannemen — vervalt daarmee een belangrijk argument voor de datering van de stenen abdijkerk. Korteweg gaat echter nog een stap verder en veronderstelt dat het *Evangelarium* werd geschonken bij de voltooiing van het koor van de kerk, een gebeurtenis die zij op grond van de stijlkenmerken der miniaturen plaatst tussen 970 en 975. Uitgaande van een bouwperiode van 5 à 10 jaar komt zij tot de conclusie dat met de bouw van de abdijkerk pas tussen 965 en 970 werd begonnen⁶⁰. De vermaarde gouden altaarplaat zou dan in haar visie bij de voltooiing van de gehele kerk, tussen 975 en 980, geschonken kunnen zijn.

De mening van Korteweg over de bouwperiode van de stenen abdijkerk delen wij niet. Het is ondenkbaar dat men zo lang over het koorgedeelte heeft gedaan als zij aanneemt. Immers, de abdijkerk was weliswaar van steen — zeldzaam in deze contreien — maar ook naar de begrippen van die tijd een eenvoudige kerk. Het koorgedeelte werd gebouwd precies op de plaats waar de houten kloosterkerk had gestaan en waar zich de graven van de stichters bevonden, Dirk I (bis) en Geva⁶¹. Ook om die reden zal men dit gedeelte van de kerk zo snel mogelijk hebben opgetrokken, hetgeen binnen een jaar mogelijk moet zijn geweest. Als het *Evangelarium* tussen 970 en 975 werd geschonken bij de inwijding van het koor, moet de bouw van de abdijkerk in het begin van de jaren '70 hebben plaatsgevonden. Dit nu is in strijd met het volgende.

Het grafelijk paar Dirk II en Hildegard heeft tenminste zes kinderen gehad,⁶² waarvan de derde zoon Egbert reeds in 977 aartsbisschop van Trier werd. Op grond hiervan moet wel worden aangenomen dat deze kinderen spoedig na de huwelijksvoltrekking werden geboren. Egbert, geboren ca. 952, ontving zijn eerste opleiding in de abdij van Egmond, waar hij enige tijd subdiaken was⁶³. Daarna ging hij naar de Domschool in Keulen en werd in 976 kanselier van het Duitse Rijk, alvorens in 977 tot aartsbisschop van Trier te worden benoemd. Een snelle, briljante loopbaan derhalve, die in de loop van de jaren '60 in de toen al bestaande abdij van Egmond is begonnen.

Wij zijn van mening dat de stenen abdijkerk van Egmond zelfs al eerder, namelijk in het begin van de jaren '50 door Dirk II werd gebouwd. De graaf zal hiervoor motieven van verschillende aard hebben gehad, waarbij prestige-overwegingen zeker niet de minste zullen zijn geweest⁶⁴. De graaf, die zijn jeugd in Gent had doorgebracht en met de dochter van de machtige Vlaamse graaf was gehuwd, zal weinig gezien hebben in het reeds enkele malen afgebrande kloosterkerkje van zijn vader. De bouw van een stenen abdijkerk is dan ook beter te plaatsen in het begin van de jaren '50 dan van de jaren '70.

Keren we nu terug naar de miniaturen in het *Evangelarium* van Egmond. Als we met Korteweg aannemen dat deze, vermoedelijk in een Gents klooster, tussen 970 en 975 moeten zijn ontstaan, dan moet het *Evangelarium* bij een andere gelegenheid dan huwelijk of inwijding van het koor van de abdijkerk zijn geschonken. Wij denken dan in de eerste plaats aan de herdenking in oktober 974 van het overlijden van graaf Dirk I (bis), het zevende lustrum. Deze verjaardag werd in de Sint-Pietersabdij in Gent in aanwezigheid van de voltallige grafelijke familie herdacht⁶⁵. Bij die gelegenheid kan het grafelijk paar tevens de opdracht hebben gegeven, een bestaand *Evangelieboek* te verfraaien met dedicatieminiatuuren en een kostbare band, om het in deze vorm vervolgens te kunnen aanbieden aan het eigen huisklooster in Egmond.

60 Korteweg, Thierry II, 151.

61 Cordfunke, *Opgnavingen in Egmond*, 110-111.

62 Cordfunke, te verschijnen in 1986.

63 *Fontes Egmundenses*, 15.

64 F. W. N. Hugenholtz, Deo vacare, in: *Alkmaarse Silhouetten* (Alkmaarse Historische Reeks 5). Zutphen 1982, 155.

65 *OBHZ* I, nr. 45; Origineel niet voorhanden maar in elfde-eeuwse optekening, gedeeltelijk afschrift, gedateerd 974. Zie ook Van Winter, Dirk I bis, 190 en 198, en Cordfunke, *Opgnavingen in Egmond*, 20.

De vroedschap der 'stede Beverwijk' 1642-1794

J. C. N. Raadschelders

Inleiding

Als rechtsprekend en besturend college waren schout en schepenen lange tijd de voornaamste waarnemers van het grafelijk gezag op plaatselijk niveau. In de Bourgondische tijd ging het administratieve deel van hun werkzaamheden geleidelijk over in handen van poortmeesters, later burgemeesters geheten. Schout, schepenen en burgemeesters vormden samen de magistraat, die bij belangrijke kwesties de bevolking raadpleegde. Allengs werden deze bijeenkomsten te groot, zodat alleen vooraanstaande burgers werden opgeroepen te verschijnen. Uit deze — ad hoc bijeengeroepen — vergadering van de *Rijcheyt* ontstonden eind 14e eeuw permanente colleges, vroedschappen genaamd¹. Deze onafhankelijk van de landsheer opgekomen organen werden in de loop van de 15e en 16e eeuw vervangen door colleges die op gezag van de landsheer (na 1579, de Staten) werden ingesteld. Dit proces ving aan tijdens de regering van Philips de Goede: de door hem ingestelde *colleges van veertigen*, *colleges van zes-en-dertigen* e.d. gelden als de oorsprong van de nieuwe (ter onderscheiding van de oude) vroedschap².

Onder de Republiek hadden alle beschreven, dat wil zeggen stemgerechtigde, steden in het gewest Holland een vroedschap. Sommige daarvan waren pas ingesteld door de Staten (Rotterdam 1615; Purmerend 1626). Op het platteland — het overige grondgebied — vertegenwoordigden ambachtsbewaarders, schepenen, kroosheemraden of op stedelijke wijze ingestelde vroedschappen de burgerij. Ook hier waren sommige pas ingesteld in de 17e eeuw (Lutjebroek 1623; Beverwijk 1629).

De vroedschap gold als een belangrijk lichaam, want waar het lidmaatschap van de oude vroedschap doorgaans slechts open stond voor hen die het ambt van burgemeester of schepenen hadden bekleed, werd het in de Republiek regel dat deze en andere ambten slechts toegankelijk waren voor hen die reeds zitting hadden in de vroedschap³.

Onderzoek naar samenstelling, structuur en macht van de vroedschap is van belang omdat de staatsbouw tijdens de Republiek slechts vanuit de basis goed kan worden begrepen, zoals William Temple al opmerkte⁴. Met uitzondering van het werk van Elias en De Vos verschenen aanvankelijk talloze kleinere studies⁵ en kwam systematisch onderzoek eerst na 1970 goed op gang. De meeste aandacht ging daarbij uit naar de steden⁶, die, immers samen de soevereiniteit van het gewest Holland vormende, van het meeste belang zijn voor onze staatkundige geschiedenis in groter verband.

Dit artikel wil ingaan op de vraag hoe de betekenis van de vroedschap zich ontwikkelde in een Hollandse plattelandstad — in casu Beverwijk 1642-1794 — gemeten aan de

1 Zie E. A. M. Eibrink-Jansen, *De opkomst van de vroedschap in enkele Hollandse steden* (Haarlem 1927) 4-9.

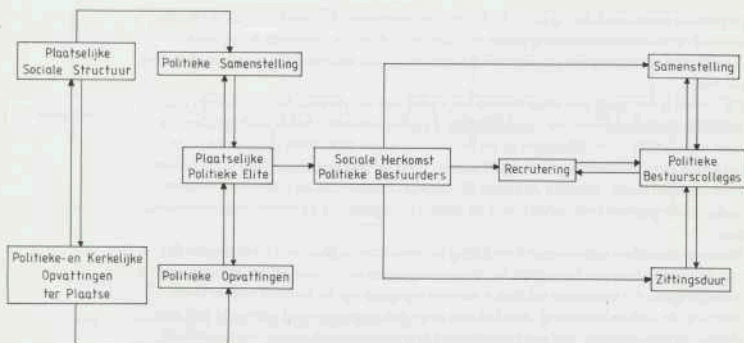
2 *Ibidem*, 21, 29, 58.

3 *Ibidem*, 53 e.v.; I. Schöffer, 'De Republiek tijdens de Verenigde Nederlanden 1609-1702', *Geschiedenis der Nederlanden* (Winkler Prins) dl. II, 133.

4 D. J. Roorda, *Ambassadeur in de lage landen* 31; hierin vertaling van William Temple's *Observations upon the United Provinces* (Bussum 1978) 82.

5 J. E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam 1578-1795* 2 dln (Haarlem 1905); P. D. de Vos, *De vroedschap van Zierikzee van de tweede helft der 16e eeuw tot 1795* (Middelburg 1931); diverse publikaties van genealogen en archivariissen (zie noot 6 en bijlage I, de inventaris van Dresch).

6 De werkgroep 'Elites' van de subfaculteit geschiedenis RU-Leiden heeft voorgenomen onderzoek te verrichten naar vroedschappen in niet-stemhebbende steden, zie *Bulletin Werkgroep 'Elites'* nr. 4 (1982) 8; een inventarisatie van het tot op heden gepubliceerde materiaal over stedelijke regenten in: *ibidem*, nr. 4 (1982) 10-21 en nr. 5 (1983) 23-28.

Afb. 1. Indicatoren van plaatselijke politieke verhoudingen⁸

invloed op de benoeming van politieke bestuurders en burger-ambtenaren⁷. Politieke bestuurders zijn zij die daartoe verkozen en beëdigd deel uitmaken van de plaatselijke regering (burgemeesters, schepenen en vroedschappen); burger-ambtenaren zijn zij die op grond van een door de regering of een deel van de regering gedelegeerde bevoegdheid belast zijn met de uitvoering van een specifieke taak (bv. weesmeesters, thesauriers e.d.) 'Betekenis' verwijst in deze vraagstelling niet naar een geheel van bevoegdheden waarmee een besturend lichaam of persoon was bekleed, maar naar de politieke invloed die aan het lidmaatschap van een vroedschap verbonden kon zijn. Talloze van elkaar afhankelijke indicatoren bepalen samen de plaatselijke politieke verhoudingen (afb. 1).

In dit model zijn 'samenstelling' en 'zittingsduur', indicatoren die op eenvoudige wijze kunnen worden gekwantificeerd. Voor de overige indicatoren is een omvangrijk proso-

7 Namen van functionarissen verzameld uit:

- *Oud-Archief Beverwyck* (verder OAB) nrs. 223-224; eindsaldi van afgehoorde rekeningen van rentmeesters, thesauriers, kerkmeesters, gasthuismeesters, leproosmeesters, regenten weeshuis en verpondingsgaarders (1629-1794).
- OAB, nr. 369: Electieboek, bevattende benoemingen van burgemeesters, schepenen, rentmeesters, thesauriers, kerkmeesters, gasthuismeesters, regenten weeshuis en weesmeesters (1754-1794).
- OAB, nrs. 1-4; vroedschapsresoluties, bevattende benoemingen en beëdigingen van vroedschappen (1642-1794).
- OAB, diverse nrs. waaruit juistere datering van zittingsduur der vroedschappen (zie bijlage) werd vastgesteld.
- *RA-Haarlem, Oud-Rechtelijk Archief* (verder RA-ORA) nrs. 1163-1182 Schepenrollen 1600-1756 (zie ook noot 24).

Ik ben mij bewust van het feit dat binnen de politicologie discussie wordt gevoerd over de inhoud van het begrip 'invloed' en de problemen rond de invloedsmeting. Zie m.n. H. M. Helmers, R. J. Mokken, R. C. Plijter, F. N. Stokman, *Graven naar macht. Op zoek naar de kern van de Nederlandse economie*. (Amsterdam 1975) 24-41. Invloed hier opgevat als het vermogen van actoren om het gedrag of de keuze van andere actoren (ten dele) te bepalen binnen een voor die actoren beschikbaar samenstel van gedrags- of keuzealternatieven, in: *ibid.* 37.

8 A. van Braam, *Variabelen van plaatselijke bestuursontwikkeling — een onderzoeksmodel* (serie Miniaturen nr. 22, Leiden 1983) 17.

pografisch onderzoek nodig doch dit is hier niet nagestreefd⁹. Betekenis in de zin van invloed op de ambtenverdeling wordt hier gemeten naar het criterium *functionele cumulatie*, het verschijnsel dat overheidsfunctionarissen tegelijkertijd meerdere functies bekleeden.

Dit artikel is tot stand gekomen binnen het kader van het project *Variabelen van plaatselijke bestuursorganisatie en -ontwikkeling. Een historisch-bestuurskundig onderzoek naar bestuurlijke ontwikkelingen in het Noorderkwartier 1600-1980*, uitgevoerd in de vakgroep Bestuurskunde van de RU-Leiden. Voor de vier gemeenten die in dit onderzoek centraal staan, namelijk Alkmaar, Beverwijk, Purmerend en Zaandam, worden onder meer gegevens verzameld over de plaatselijke politieke en bestuurlijke verhoudingen.

Na enige algemene notities met betrekking tot instelling, reglement en bevoegdheden van de vroedschap van Beverwijk zal worden ingegaan op lidmaatschap, zittingsduur en opvolgingsduur. Vervolgens zal nader worden ingegaan op de invloed van de vroedschap op de ambtenverdeling. Aan het slot volgt een samenvattend overzicht met conclusies. In twee bijlagen zijn een (verbeterde) lijst van vroedschappen ondergebracht, alsmede een notitie over carrières.

I. 'een perpetuele vroedschap van twaalf bekwame personen'

Het dagelijks bestuur van Beverwijk was tot 1629 in handen van twee burgemeesters die voor één jaar door de schepenen werden gekozen, waarna verlenging voor dezelfde termijn kon volgen (zie afb. 2). Zij konden evenwel niet langer dan twee aangesloten jaren deze functie bekleeden. Nadeel van dit systeem was, dat besluiten van scheidende burgemeesters konden en vaak ook werden veranderd of zelfs teruggedraaid door opvolgers van andere signatuur.

'l Geheele corpus' van de stad... bestaande uit Burgemeesteren, Schepenen, Kiesers en Thesauriers, Weesmeesteren, Kerkmeesteren, Gasthuismeesteren ende Leproosmeesteren... kwam tot de conclusie dat... den staat van de voorz. regeringe seer wankebaar ende onseker was... hetgeen leidde tot... kleynagtinge van regenten ende van hare genomen resolutiën...¹⁰. Om continuïteit in het bestuur te waarborgen verzochten zij de Staten van Holland en West-Friesland om de instelling van een vroedschap, waarvoor deze op 30 maart 1629 octrooi verleenden¹¹. Nu had Beverwijk blijkens een ordonnantie van 5 januari 1405¹² al eerder een vroedschap, maar wanneer deze ophield te bestaan is wegens het verloren gaan van veel archiefbescheiden tijdens herhaaldelijke verwoestingen (Grote Pier, 1517; Spanjaarden 1572-1576) niet meer na te gaan.

Voor de eerste maal dienden *die van Beverwijk* een lijst van 24 personen op te maken, waaruit de stadhouder 12 vroedschappen koos. In het vervolg zou de vroedschap openvallende plaatsen bij coöptatie vervullen. Waar het octrooi in omstandige bewoordingen de instelling vastlegde, werd met geen woord gerept over de bevoegdheid van het college of het reglement van hun vergadering. Dit was gebruikelijk, want tijdens de Repu-

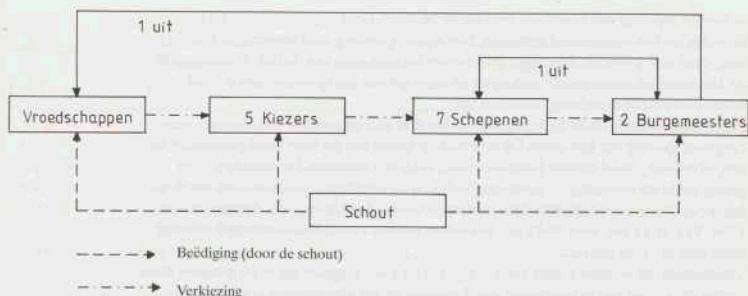
9 Binnen de opzet van het 'variabelen-onderzoek' is een gedetailleerde analyse van de plaatselijke politieke verhoudingen volgens de prosopografische methode niet mogelijk.

De prosopografische methode zie, D. J. Roorda, 'Prosopografie, een onmogelijke mogelijkheid' in: *ibidem*, *Rond Prins en Patriciaat. Verspreide opstellen door D. J. Roorda*. (Weesp 1984, 42-52) vertoont grote gelijkenis met de in de politicologie toegepaste positionele methode (zie H. M. Helmers *e.s.*, o.c. 71).

10 OAB, nr. 73.

11 OAB, nrs. 41 & 73.

12 OAB, regesten nr. 14: 'Schout, schepenen en raden der Stede Beverwijk maken, met consent van de vroedschap ende rijcheyt der ghemeene poorteren aldaar, een ordonnantie betreffende den accijns, te betalen van Hamburger bier, of ander bier van over zee aangevoerd, zomeede van wollen lakenen'.

Afb. 2. Verkiezing en Beëdiging Regeerders Beverwyck

blik behandelde het geschreven recht nauwelijks de bevoegdheden van diverse organen¹³. Veelal volgde men het voorbeeld van anderen.

In de steden had de vroedschap de '...macht omme te adviseren, resolveren, en disponeren van alle zaken, concernerende den staat van den landen ende der steden respectieve'¹⁴. Een weinig duidelijke opdracht, terwijl het onderscheid tussen de competenties van vroedschappen, burgemeesters en schepenen in respectievelijk landszaken, stadszaken en rechtszaken eerder vloeiend was dan nauw begrensd¹⁵. Vroedschapscolleges op het platteland hadden in het geheel geen inspraak in het gewestelijk bestuur; zij delibe-reerden dan ook over lokale aangelegenheden en hadden een (mede-) benoemingsrecht (naast burgemeesters) overheidsfunctionarissen en een (formeel) adviserende stem inzake de keurbevoegdheid van de magistraat. In de praktijk was de invloed van de vroedschap groter. Uit hun gelederen werden burgemeester en schepenen gekozen. Conflicten tussen organen van lokaal bestuur deden zich in het algemeen, ook in Bever-wijk, weinig voor, zodat regeling van de bevoegdheden niet nodig werd geacht. Anders konden de verhoudingen zijn met de plaatselijke vertegenwoordigers van de Staten van Holland, de schout (vergelijk conclusie). Op velerlei wijze was hij bij het lokale bestuur betrokken:

- het toezicht op plaatselijke keuren en ordonnanties opdat deze niet strijdig zouden zijn met 's-lands plukkatén,
- voorzitter van de schepenbank en uitvoering geven aan de door schepenen gestelde vonnissen,
- gekozen overheidsfunctionarissen legden in zijn handen een eed van zuivering af.

Ten aanzien van het keurrecht waren de bevoegdheden van de schout vrij groot, maar voor zijn tweede en derde taak was hij slechts als uitvoerder aan te merken (zie par. 2b). Toch probeerde hij in deze meer invloed te verwerven. Hoewel de trapsgewijze magi-straatbestelling (afb. 2) een autonome aangelegenheid was, deden zich tijdens de ambts-periode van Jacob Gool van Bosveldt (zie verder) diverse conflicten voor. Had de schout het recht de beëdiging van verkozenen te weigeren en zo ja op welke gronden?; mocht de schout aanwezig zijn bij de verkiezing van schepenen?; met dergelijke vragen

13 J. V. Rijpperda Wiersma, *Politie en Justitie. Een studie over Hollandschen staatsbouw tijdens de Republiek* (Zwolle 1937) 30, 51.

14 Citaat in, *ibidem*, 52, genomen uit de 'Corte Vertooninge van het recht bij den ridderschap, edelen ende steden van Holland en West-Friesland' (1587).

15 *Ibidem*, 57.

richtte de regering van Beverwijk zich tot de Staten¹⁶. Deze beperkten zich tot een bemiddelend en verzoenend optreden. Een echte oplossing voor bevoegdheidsafbakening werd niet geboden, dergelijke problemen liet men over aan de tijd. Toen dan ook in de 18e eeuw het schout-ambt zich meer en meer tot een stadsorgaan ontwikkelde, waren competentieconflicten verleden tijd.

Procedures staande de vergadering waren, het is al gezegd, evemin omschreven, maar kregen in de loop der tijd vorm. De vroedschap kwam een tot twee maal per maand bijeen, ofwel met, ofwel zonder burgemeesters, zoals het uitkwam. De door hen '...in goede liefde en vrintschap...' genomen besluiten werden bijgeschreven in het Resolutieboek. Voor Beverwijk zijn deze resoluties bewaard gebleven over de jaren 1642-1794. Van de 13 jaar vóór 1642 zijn bekleeders van het vroedschapsambt in Beverwijk maar zeer ten dele bekend.

Vroedschappen werden geacht zonder tegenbericht ter vergadering te verschijnen, maar omdat deze regel niet al te letterlijk werd opgevat en het absenteïsme vrij groot was, besloot de vroedschap in 1705 (ik parafreer) '...dat elk aanwezig lid 6 stuivers uit de stadskas zal ontvangen; laatkomers niets zullen krijgen, terwijl absenten 6 stuivers boete moeten betalen'¹⁷.

Besluiten werden doorgaans eenparig en in ieder geval bij gewone meerderheid (van hen die aanwezig waren) vastgesteld. Ook burgemeesters hadden stemrecht¹⁸.

Een vroedschap werd voor het leven benoemd. Voortijdige beëindiging van het lidmaatschap kwam voor in geval van verhuizing, wetsverzet, onverenigbaarheid met een ander ambt of oproer. In Beverwijk was verhuizing doorgaans de reden tot aftreden. Wetsverzettelingen zoals die in (met name stemhebbende) steden nog al eens voorkwamen (1610, 1618, 1650, 1672, 1702, 1747/48, 1787/88) deden zich in Beverwijk niet voor: wegens bijna volledige rechteloosheid (zie conclusie) van het platteland inzake het gewestelijk bestuur hadden veranderingen in de vroedschap geen gewestelijk politiek gewicht. Wel was er in de patriottentijd van enige commotie sprake, waardoor één lid genoodzaakt werd af te treden (zie verder). De kwestie van onverenigbaarheid deed zich één maal voor, en wel toen Cornelis Jansz. Velzen aftrad (1678) wegens de aanvaarding van het secretarisambt van de stad (1675).

In tabel 1 zijn overlijden en vertrek van vroedschappen verdeeld naar enige zittingsperiodes en deze bevat geen verrassingen.

Van de 92 leden waarvan de zittingsduur bekend is,¹⁹ vervulde 80,5% het ambt tot overlijden. Het schoutambt was in de meeste ambachten onverenigbaar met het vroedschapsambt, doch waar deze regel vrij strikt werd gehanteerd kwamen toch ook uitzonderingen voor. De al eerder genoemde Jacob Gool van Bosvelt, hoofdschout van Beverwijk en baljuw van Blois (1692-1733), was vroedschap van Beverwijk vanaf 1716 tot zijn dood (1734). In 1717 was hij zelfs burgemeester.

Uitgesloten van het lidmaatschap waren zij die op enigerlei wijze geparenteerd waren aan een der zittende leden of zij die niet tot de gereformeerde religie behoorden. Maar

16 *Algemeen Rijksarchief* (verder: ARA), Grafelijkheidsrekenkamer nr. 169 (1637-1640) met betrekking tot akkoord tussen schout en regeerders van Beverwijk omtrent verkiezingen; *RA-Haarlem*, Oud-Rechtelijk Archief (verder: ORA) nr. 1180 (1727-1734) schepenrollen met betrekking tot verkiezing schepenen 7 en 11 maart 1733; *OAB*, Vroedschapsresoluties 20-3-1696 en 15-9-1696 (omtrent advies rechtsgeleerden over stemrecht burgemeesters); *OAB*, nr. 75 (omtrent geschillen tussen burgemeesters en schepenen enerzijds en vroedschappen anderzijds).

17 *OAB*, Vroedschapsresoluties, nr. 2 (26-5-1705).

18 *OAB*, Vroedschapsresoluties, nr. 2 (20-3-1696, 15-9-1696).

19 Zie bijlage III: nrs. 2, 10, 12-89, 91-94, 98-99, 101-105, 108.

Tabel I

jaren	totaal		overlijden		verhuizing	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%
1- 4	16	17,4	13	14,1	3	3,3
5- 9	13	14,1	8	8,7	5	5,4
10-14	18	19,6	15	16,3	3	3,3
15-19	12	13,0	10	10,9	2	2,2
20-24	16	17,4	11	12,0	5	5,4
25-29	10	10,9	10	10,9	—	—
30-34	3	3,3	3	3,3	—	—
35-	4	4,3	4	4,3	—	—
totaal	92	100 %	74	80,5%	18	19,6%

Tabel I. Aantal vroedschappen verdeeld naar zittingsduur en reden van beëindiging van het lidmaatschap n.b.: van nr. 48 (47 jaar zitting) en nr. 82 (27 jaar zitting) (zie bijlage I) is onduidelijk of zij overleden dan wel verhuist zijn. Gezien hun zittingsduur wordt aangenomen dat zij overleden zijn. De eerste werd opgevolgd door nr. 84, de tweede door nr. 112.

ook hier kwamen uitzonderingen voor. In het overwegend katholieke Beverwijk konden in de 17e eeuw *papen* het vroedschaps-, burgemeesters- en andere ambten bekleden, ondanks het plakkaat dat de Staten daartegen hadden uitgevaardigd. Uitzonderingen hierop werden door de Staten zelf geautoriseerd²⁰.

In de 18e eeuw kwamen roomsen niet meer op belangrijke posten maar werd weer minder nauwlettend toegezien op familiebetrekkingen. Dit laatste leidde slechts een maal tot werkelijke problemen toen een deel van de vroedschap, gesteund door talloze burgers het aftreden eisten van de in september 1785 gekozen Claes Huysmanzn. Verlet, omdat hij familie was van de vroedschap Jan Schaap. Verlet trad enige maanden later af²¹.

Tabel II

periode	maanden					
	< -1	1-6	7-12	13-18	19-24	25->
1642-71	2	1	—	9	2	1
1672-01	2	1	5	5	6	2
1702-31	11	10	4	—	—	—
1732-61	9	5	3	—	—	—
1762-94	14	4	—	1	1	2

Tabel II. Aantal maanden dat zetel vacant was n.b.: van 100 leden is de opvolging bekend; in 1794 waren er nog 10 zittende leden, de opvolging van de nrs. 98 en 99 (zie bijlage) werd niet geregeld.

20 H. J. J. Scholtens, *Uit het verleden van midden-Kennemerland* (s-Gravenhage 1947) 187; brieven van Staten van Holland aan Beverwijk waarin het katholieken verboden wordt ambten te bekleden, in RA-Haarlem, ORA nr. 1161 in- en uitgegane stukken (8-12-1643, 25-11-1643); Jacob Janzn. Slommer kreeg in 1647 toestemming (achteraf) om ambten te vervullen, hetzelfde geschiedde voor Willem Barthelmyess., in: *De Steede Beverwijk* affghetekt door Daniel van Breen 1648/49 (herdruk ed. J. van Venetiën en R. M. T. Verwer, Kennemer Oudheidskamer Beverwijk 1974) 28 & 41.

21 OAB, Vroedschapsresoluties nr. 4, 13-2-1786.

Tussen 1642 en 1794 zijn 112 personen vroedschap geweest, wat neerkomt op een gemiddelde zittingsduur van 15,4 jaar. Wanneer alleen het gemiddelde wordt berekend van hen waarvan begin- en einddatum van de zittingsduur bekend is dan wordt dit 15,7 jaar. In dit cijfer is rekening gehouden met het feit dat gedurende 91 jaar een vroedschapszetel vacceerde. In tabel II wordt een overzicht gegeven van de opvolgingsduur verdeeld naar vijf periodes.

Duidelijk is te zien hoe de opvolgingsduur per periode afnam. Duurde hij in de jaren 1642-1702 veelal langer dan een jaar; tussen 1702-1794 was dit niet langer dan 12 maanden. In de laatste periode was dit zelfs korter dan een maand

Uit onderzoek van begraafboeken zou kunnen blijken dat in een aantal gevallen de overlijdensdatum zoals die nu in bijlage I wordt opgegeven (naar de vroegste melding in één der geraadpleegde archiefbescheiden) in werkelijkheid enige dagen eerder viel. Dit is evenwel nauwelijks van invloed op de in tabel II gepresenteerde cijfers.

Een verklaring voor het verschil in opvolgingsduur tussen de 17e en 18e eeuw kan worden gezocht in de mate waarin een vacerende zetel aanleiding was voor conflict, anders gezegd in een al dan niet heterogene samenstelling van de vroedschap. Hoewel interne tegenstellingen niet uit de door mij geraadpleegde archiefbescheiden is gebleken, zijn twee mogelijke bronnen van conflict plausibel:

1. Het is aannemelijk dat de vroedschap verdeeld was in twee facties, aangezien in de 17e eeuw zowel katholieken als gereformeerden zitting hadden in dit college.
2. Tegenstellingen in de vroedschap zijn mogelijk verscherpt toen beide facties hun aandacht richtten op nieuwe burgers, waaronder menig welgestelde, die zich vooral in de tweede helft van de 17e eeuw in Beverwijk vestigden.

In de 18e eeuw werd een vroedschap gerecruteerd uit de kringen van schepenen en hogere burger-ambtenaren: plaatsen die in toenemende mate werden bezet door de vroedschappen zelf of verwanten. Opvallend is de opvolgingsduur van enige zetels in de laatste periode. De opvolging van de eerder genoemde Verlet duurde 30 maanden, die van Hermanus Campus zelfs 33 maanden. De onrust van de tijd (patriotten) zal hier de oorzaak zijn geweest. In hoeverre de onderlinge overeenstemming doorwerkte in de jaarlijkse verdeling van ambten is het onderwerp van de volgende paragraaf.

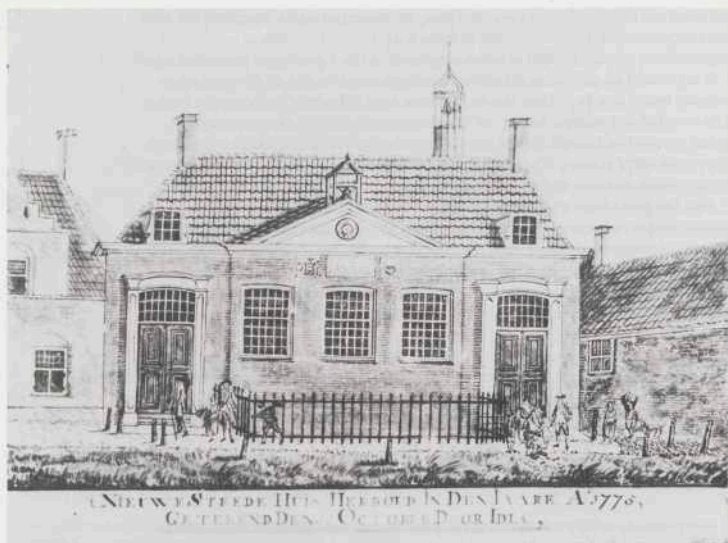
2. Vroedschappen en de ambtenverdeling

In deze paragraaf komen achtereenvolgens aan de orde: burgemeesters, schepenen, rentmeester, verpondinggaarder, thesauriers, kerkmeesters, gasthuismeesters, leproosmeesters/regenten weeshuis en weesmeesters. Met uitzondering van de rentmeester en de verpondinggaarder vonden verkiezingen voor deze ambten jaarlijks plaats op St. Gregoriusdag (12 maart). De vroedschap had bepaald dat niemand langer dan twee jaar in een ambt mocht blijven; men kon wel in een ander ambt worden verkozen²². Gekozenen legden in handen van de schout een eed van zuivering af.

Van elk ambt zal summier worden ingegaan op bevoegdheid en verenigbaarheid er van met het vroedschapsambt. Vervolgens zal aan de hand van een vast schema de invloed van de vroedschap worden nagegaan. Enige toelichting bij tabel III is op zijn plaats. Van elk ambt is per tienjaarlijkse periode een drietal 'gemiddelden' gegeven. Het eerste cijfer geeft het gemiddelde aantal malen aan dat men een ambt bekleedde. Sommige functionarissen waren echter meermaals in een bepaald ambt, anderen minder. Van hen die boven, resp. onder het eerste gemiddelde uitkwamen is een tweede gemiddelde bepaald. Uit de toe- resp. afname van de zgn. hogere - en lagere gemiddelden zal blijken dat het aantal personen dat voor ambten in aanmerking kon komen, verminderde. Tevens is het van het belang op te merken dat de cijfers geen gemiddelden geven van

22 OAB, Vroedschapsresoluties nr. I, 14-1-1656.

Afb. 3. Het nieuwe stadhuis van Beverwijk, gebouwd in 1775. Tekenaar: Jan de la Chambre (zie bijlage I). (Met dank aan Stichting Kennemer Oudheidkamer).

aaneengesloten zittingsperiodes, maar gemiddelden van aantal malen zitting. Zo kon men in een periode van 20 jaar, 11 maal schepen zijn geweest.

a) Burgemeesters 1754-1794²³

Vóór 1629 droegen burgemeesters zorg voor het dagelijks bestuur en waakten zij, samen met schout en schepenen, voor de handhaving van de goede orde en veiligheid binnen de jurisdictie middels keuren en ordonnanties. Vanaf dat jaar werden diverse taken mede door vroedschappen waargenomen. Burgemeesters en vroedschappen stelden samen de belangrijkste stadsfunctionarissen aan (bv. Stadsdoctor, stadsvroedvrouw, diverse hogere burger-ambtenaren) en kwamen jaarlijks bijeen voor het afhoren van de rekeningen. De keurbevoegdheid bleef voorbehouden aan de magistraat, maar in de praktijk had de vroedschap hierop wel invloed. Burgemeesters behielden het alleenbenoemingsrecht van lagere burger-ambtenaren (bv.

23 OAB, Electieboek nr. 369, bevat over de jaren 1754-1794 diverse jaarlijkse benoemingen. Vóór 1754 zijn in de door mij geraadpleegde bronnen slechts incidenteel namen van burgemeesters vast te stellen.

overlieden van de veerschippers, wagenschout, turfmeter) en lagere beambten (bv. klokkensteller, omroeper, aanspreker over de lijken e.d.)

Burgemeesters werden jaarlijks gekozen volgens de in afb. 1 geschetste procedure waarbij als regel werd aangehouden dat één uit de schepenbank en één uit de vroedschap afkomstig moest zijn. In de loop van de 18e eeuw werd het echter gewoonte dat beiden uit de vroedschap kwamen. Aangezien burgemeester en schepen als onverrekenbare ambten werden beschouwd, diende een tot burgemeester verkozen schepen zijn plaats in de vierschaar af te staan. Van de 18 notabelen die in de periode 1754-1794 tot burgemeester werden gekozen waren er 10 het jaar daarvoor presidentschepen geweest (55,6%). De gemiddelde zittingsduur bedroeg 3,1-4 jaar. In tabel III is te zien hoeveel personen boven resp. onder dit gemiddelde zaten. De regel dat burgemeesters in ieder geval na een tweejarige ambtstermijn dienden af te treden, werd verlaten. Na een overgangperiode waarin sommigen het ambt vier jaar achtereenvolgend vervulden, kwamen na 1765 langduriger zittingsperiodes voor. Harmanus Campus en Jan Pot spanden de kroon door, beiden met één jaar onderbreking, het ambt te bekleden van resp. 1772-1780 en 1778-1791.

Met uitzondering van 7 jaren (nl. 1762-1764 Jan Wolfsen; 1792-1793 Francois Stumphijs; 1793 Cornelis Rechtdoorzee; 1794 Pieter van de Velde) werden burgemeestersplaatsen door vroedschappen bezet (92,4%). Dit onderstreept het gewicht dat men het ambt toekende, doch tevens hoezeer de burgemeestersplaats veilig in handen van de vroedschap was geraakt.

b) Schepenen 1642-1794²⁴

Dit college deelde met de schout een wetgevende en rechtsprekende bevoegdheid. De eerste bevoegdheid was beperkt vanwege de bepaling dat plaatselijke keuren niet strijdig mochten zijn met 's-lands plakaten. De tweede bevoegdheid was zeer ruim. De vierschaar hoefde op vonnissen in criminele zaken zelden een hoger beroep te gedogen (in de jurisdictie van Beverwijk waren dié zaken crimineel waar een boete van meer dan 42 schellingen op stond). In civiele zaken was wel hoger beroep mogelijk in de zin van herziening, geen cassatie. De schout was voorzitter van de vierschaar en gehouden haar vonnis ten uitvoer te brengen²⁵.

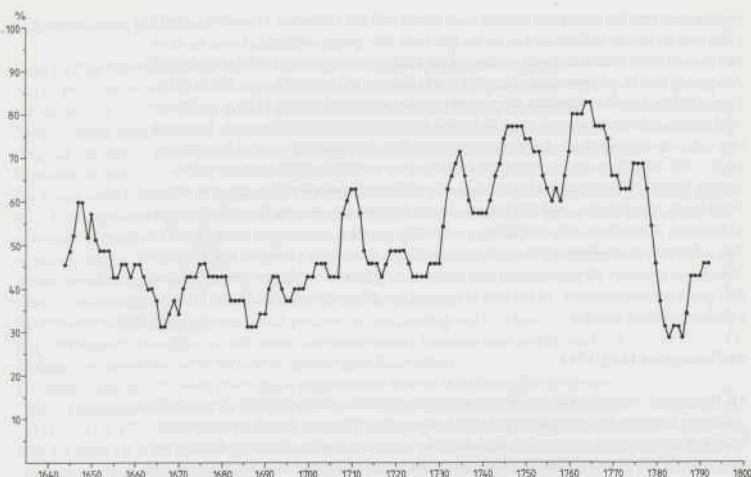
Van de jaarlijks gekozen schepenen moesten tenminste drie in vroedschap zitting hebben, doch na 1730 was het aantal vroedschappen in dit college doorgaans groter. In 1763 waren zelfs alle 7 schepenen tevens vroedschap. Tijdens de patriotentijd en de onrustige jaren vóór 1795 liep het aantal vroedschappen opvallend terug.

In grafiek 1 is het percentage vroedschappen in de schepenbank met 5-jaarlijks voortschrijdende gemiddelden gegeven. Rond 1650 trad een daling in die aanhield tot 1665. In de periode 1660-1700 schommelde hun aantal in de schepenbank rond 38%-40%. Na 1700 kwam een eerst aarzeland, later sterke toename op gang, gevolgd door een scherpe achteruitgang tussen 1710-1730. Dit hing mogelijk indirect samen met de financiële crisis in Beverwijk (zie ook § 3).

Tussen 1730-1770 is van een stijgende, na 1770 van een dalende tendens sprake. Uit tabel III blijkt dat de gemiddelde zittingsduur volgens een met grafiek 2 vergelijkbare tendentie toe- of afnam; hij varieert tussen 2-4,1 jaar, waarbij met name de gemiddelde zittingsduur van hen die boven het gemiddelde zaten (tussen 3, 2-6, 7) van invloed was. Ten overvloede, alleen zij die op het moment van hun verkiezing tot schepen in de

24 OAB, Electieboek nr. 369; voor de jaren 1644-1753 werden geraadpleegd RA-Haarlem ORA, nrs. 1163-1182, uit de absenties konden per jaar, ofschoon niet helemaal volledig, de schepenen worden vastgesteld.

25 J. V. Ripperda Wierdsma, *Politie en Justitie* (zie noot 13) 69, 74, 105.

Grafiek 1 Percentage Vroedschappen in de Vierschaar 1644-1792 (5-jaarlijks voortschrijdende gemiddelden.)

vroedschap zaten zijn gerekend, maar menigeen versterkte de gelederen van de vroedschap nadat hij het schepenambt had bekleed.

Het schepenambt kwam in toenemende mate onder invloed van de vroedschap: het aantal vroedschappen was tussen 1750-1780 hoger dan 60%, na 1760 zelfs 70%. In de 18 eeuw behoorde de president-schepen bijna altijd tot de vroedschap.

c) Rentmeester en verpondinggaarder 1642-1794²⁶

1) De rentmeester

De rentmeester *der geestelijke goederen* was belast met het beheer van het eigen, en het met Haarlem gemeenschappelijke kerkelijke grondbezit. Hij werd aangesteld door burgemeester en vroedschappen en bracht jaarlijks verslag aan hen uit over inkomsten en uitgaven. Aan de inkomstenzijde vinden wij posten als 'opbrengst grasveiling', 'erfpacht', 'rogge-accijns', 'bijzondere toelagen' en 'collecte', de uitgavenkant vermeld diverse tractementen, interesten, posterijkosten en logementsgelden voor ingekwartierde militaire officieren. Het was beslist een belangrijk ambt want deze post werd overwegend door een vroedschap bekleed. Voorzover de rentmeester op het moment van benoeming nog geen lid was van de vroedschap, werd hij dit na enige tijd. Tussen 1642-1792 heeft Beverwijk 12 rentmeesters gehad: uit tabel III blijkt dat aan deze post geen beperkte zittingsduur was gesteld.

2) De verpondinggaarder:

De verpondinggaarder inde de gewestelijke belasting op onroerende goederen (= verponding) en de hoofdelijke omslagen (bv. 100e, 200e penning) welke hij afdroeg aan de

²⁶ Gegevens in de alinea's 2. c-g uit OAB 223-224.

rentmeester van het belastingkwartier waar Beverwijk toe behoorde (Haarlem). Tot 1686 was hij tevens collecteur van de accijns (ook wel: *quouisatie*) op het zout en zeep, wat nadien door vroedschappen en later door burgemeesters (vanaf 1691) werd geïnd. Als gevolg van de pachtersoproeren (1747/48) werden in Holland tussen 1747-1750 bijzondere gaarders aangesteld. Deze provisionele maatregel liep in 1750 af en Beverwijk stelde een ontvanger aan voor de stedelijke en gewestelijke belastingen. Dit ambt was zeker zo belangrijk als dat van rentmeester; met uitzondering van het decennium 1692-1701 werd deze functie veelal (tot 1760) door vroedschappen bekleed (60%-100%). Tussen 1760-1780 trad op het eerste gezicht een opmerkelijke daling in. Na 1780 werd deze plaats vooral weer door vroedschappen ingenomen. Voor de lage percentages in 3 decennia is de verklaring eenvoudig: gaarders behoorden tot de familie van leden uit vroedschaps- of burgemeesterscollege, door wie zij ook werden benoemd. Voorzover gaarders op het moment van benoeming geen vroedschap waren, werden zij dit, gelijk de rentmeesters, na kortere of langere tijd allemaal. In totaal zijn er 11 verpondinggaarders geweest.

d) Thesauriers 1642-1794

De thesauriers waren belast met de administratie van alle overige, niet tot de geestelijke goederen behorende, financiën van de stad. Zij werden gekozen door burgemeesters, vroedschappen en schepenen, beëdigd door de schout en legden jaarlijks rekening en verantwoording af. De scheiding tussen het beheer van de rentmeester en de thesaurier was niet duidelijk geregeld. Diverse posten aan de uitgavenzijde van de jaarlijkse rekeningen der thesauriers bleken ook bij de rentmeester voor te komen. Twisten onderling kwamen ook regelmatig voor en bij één gelegenheid moest de vroedschap vaststellen welke zaken tot ieders competentie behoorde²⁷. Zij bleven 1 à 2 jaar in functie, en waren onder andere belast met de coördinatie van de inning van stedelijke belastingen als de 'grootste accijns', de turfaccijns en de haven- en kadegelden (de inning was doorgaans verpacht, maar pachters hadden de medewerking en bescherming van de plaatselijke overheid nodig om hun werk te doen).

Niet altijd waren er twee thesauriers: in de eerste helft van de 18e eeuw kon het herhaaldelijk gebeuren dat er slechts één werd aangesteld (1709-1711, 1728-1738, 1743-1746). Het gemiddeld aantal malen dat men dit ambt bekleedde nam gestaadig toe van 1,6 jaar (1642-51) tot 6,7 jaar (1772-81). Vooral in de 18e eeuw kwamen langdurige zittingsperiodes voor.

Johannes van Coevenhoven was thesaurier van 1735-1749; Gilles de la Chambre van 1763-1775 en Jan Pot van 1770-1791. Alle drie onafgebroken. Het ambt werd ook meer en meer door vroedschappen bekleed: tot 1700 tussen 30%-60%, erna tussen 65%-100%. Aanvankelijk stond dit ambt vrij zelfstandig ten opzichte van de *politieke* ambten. Tijdens de jaren 1644-1673 waren van de 22 functionarissen er slechts 4 vroedschap; 2 werden later vroedschap en schepenen en 10 brachten het tot schepenen. In de jaren 1674-1713 trad een duidelijke verschuiving op: van de 12 nietvroedschappen (op een totaal van 24) werden er 5 vroedschap en schepenen (één hiervan was al eerder schepenen geweest) en 2 werden schepenen. Tussen 1714-1753 waren slechts 3 van de 16 functionarissen geen vroedschap; twee van hen werden dit alsnog, terwijl de laatste reeds schepenen was geweest. Na 1754 was de enige thesaurier die niet in de vroedschap zitting had al vele malen schepenen geweest.

27 OAB, Vroedschapsresoluties nr. 4, 1-12-1774.

e) Kerkmeesters 1642-1794

Kerk en staat waren onder de Republiek op talloze manieren verbonden. Ambten stonden in principe slechts open voor gereformeerden en de eed van zuivering die iedere functionaris in handen van de schout aflegde was tevens een verklaring de gereformeerde religie temminste te zijn toegedaan. Steden hadden ook invloed op de beroeping van predikanten, hoewel deze taak formeel aan de classis toekwam. Er waren ook financiële banden.

De Staten van Holland en Westfriesland hadden Beverwijk bij beschikking²⁸ toegestaan te '...ontfangen ende genieten alle alsulke incomsten als totte kerkcke, gasthuys, leprooshuys ende andere gelijkcke huysen eenichsints behooren...'; zodat de wederopbouw van kerk e.d. na het Spaanse geweld een aanvang kon nemen. Voor de administratie van de rekeningen stelden burgemeesters, vroedschappen en schepenen — van elk twee — kerkmeesters, gasthuismeesters en leproosmeesters aan.

Kerkmeesters betrokken inkomsten uit verkoop of verpachting van kerklanden, collecten, kerktienden en renten uit obligaties. De gelden waren bestemd voor onderhoud van kerkgebouw en -toren, orgel en diverse andere kerkelijke zaken.

Het gemiddeld aantal malen dat burgers (ingezetenen van de jurisdictie) dit ambt vervulden schommelde tussen 2 en 2,5 jaar (1642-1771) met enige uitschieters tot 3,3 jaar (1731-41). Na 1772 steeg dit gemiddelde tot 6,7 jaar om vervolgens naar 2 jaar te zakken. Uit tabel III blijkt de invloed van hen die boven deze gemiddelden uitkwamen. Het percentage vroedschappen dat gekozen werd tot kerkmeester nam 1680 sterk toe, met uitzondering van de jaren 1742-51, bleef dit hoger dan 30%. In de loop der jaren groeide ook het aantal kerkmeesters dat later vroedschap werd, terwijl menig kerkmeester in toenemende mate in de rijen van de schepenen kon worden teruggevonden. Evenals bij de thesauriers kwam het enige malen voor dat slechts één kerkmeester werd aangesteld (1666, 1686, 1695-1698, 1709-1711, 1728).

f) Gasthuismeesters 1642-1794

De Spanjaarden hadden het stadje vrijwel met de grond gelijk gemaakt (1572-1576). Slechts het gasthuis, het stadhuis, een deel van de kerk en enkele huizen stonden, hoewel zwaar beschadigd, overeind. Nadien werd het gasthuis alleen nog gebruikt als wachtklokaal voor schutterij,²⁹ zodat de gasthuismeesters slechts een instelling van bedeling beheerden (boter, rogge, wasserijkosten, en — vooral — turf). Inkomsten betroffen de door burgemeesters, vroedschappen en schepenen aangestelde gasthuismeesters uit landverhuur, interesten, collecten en leningen aan de stad.

Tussen 1642-1711 fluctueerde het gemiddeld aantal malen zitting van 1,8 tot 2,6 jaar, en tot 1791 van 2,5-3,8 jaar. De vroedschap bezette in vergelijking met andere ambten weinig platen. Wel deed zich het verschijnsel voor dat het aantal gasthuismeesters dat eerst schepenen en vervolgens vroedschap werd, toenam; het ambt werd steeds meer gezien als een leuke start van een carrière in het openbare leven. Zoals bij de andere ambten is in de bovenstaande cijfers rekening gehouden met het feit dat er in sommige jaren slechts één gasthuismeester werd benoemd (1667, 1695-1696, 1702, 1710-11, 1713-14, 1716-17, 1727-28).

28 OAB, nr. 66 (verzoekschrift) 24-9-1577.

29 H. J. J. Scholtens, 'De nachtwacht der stede Beverwijk in de 17e eeuw', in: *De Speelwagen* 3 (1948) 202-204.

g) Leproosmeesters/regenten weeshuis 1642-1794

Bij octrooi van de Staten van Holland³⁰ werd het leprooshuis vervangen door een weeshuis (1653). Leproosmeesters, belast met toezicht op en beheer van het leprooshuis, heten vanaf dat jaar regenten van het weeshuis (ook wel: weeshuismeesters). Regenten werden door burgemeesters, vroedschappen en schepenen benoemd. Het gemiddeld aantal jaren zitting varieerde tussen 1642-1761 van 2,2 tot 3,3 jaar, met uitschieters naar onder (1,6 jaar, 1662-71) en boven (5,3, 1712-21). Na 1760 steeg dit cijfer tot 4 à 5 jaar. Dit ambt was tot 1750 vrij toegankelijk voor personen buiten de vroedschap. In de twee volgende decennia steeg het percentage vroedschappen tot 95%; na 1780 daalde hun aandeel: vanaf 1778 werd steeds één zetel door een niet-vroedschapslid bezet. In de jaren 1668, 1671, 1693, 1695-96, 1710-11, 1716-1719 en 1734 werd slechts één regent aangesteld.-

h) Weesmeesters 1754-1794

In de 14e eeuw was het toezicht op de voogdij door de graaf overgedragen aan de gerechten, de schepenbanken, die meestal uit hun midden twee weesmeesters benoemden³¹. Vanaf 1629 werden weesmeesters aangesteld door burgemeester, vroedschappen en schepenen tezamen. Zij hielden toezicht op de over de minderjarigen aangestelde voogden, die op hun beurt verantwoordelijk waren voor toezicht op opvoeding en beheer van eventuele goederen of bezittingen die het kind bij meerderjarigheid toekwamen. In de registers van de afgehoorde rekeningen (zie noot 22) ontbraken de namen van weesmeesters, zodat alleen uit het Electieboek namen konden worden betrokken. Het gemiddeld aantal malen zitting varieerde tussen 2,5 en 3,3 jaar. Dat het in ieder geval in de 2e helft van de 18e eeuw een belangrijk ambt was moge blijken uit het percentage vroedschappen dat tussen 1762-1782 (75%-95%) weesmeester werd: vanaf 1783 was één der weesmeesters steeds afkomstig van buiten de vroedschap.

3) De betekenis van de vroedschap

Na de afzonderlijke bespreking van ambten is het mogelijk een samenvattend overzicht te krijgen. In grafiek 2 is de toegankelijkheid van de diverse ambten voor niet-vroedschapsleden weergegeven. In de 17e eeuw schommelde het percentage vroedschappen tussen 24%-50%. Tijdens het eerste decennium van de 18e eeuw liep dit op tot bijna 60%.

Tussen 1710-1750 was hun aandeel rond 55%. Vanaf 1741 begon een periode waarin het aantal vroedschappen in de ambten vrij constant steeg tot bijna 80% in 1768. Na 1775 deed zich een daling voor tot 60%.

Een verklaring voor deze ontwikkeling kan, wgens de beperkte opzet van dit artikel, slechts onder voorbehoud worden gegeven.

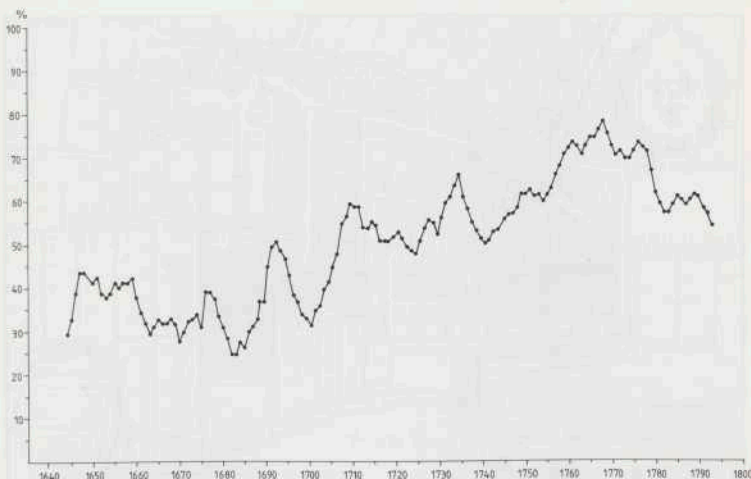
Na het vertrek van de Spanjaarden brak voor Beverwijk een nieuwe bloeiperiode aan. Het stadje werd '... cijferlijk opgemaakt ende herstelt...';³² in 1609 werd de haven met vaargeul (*de Pijp*) in gebruik genomen;³³ in 1644 kon een geheel nieuw kerkgebouw, op de fundamenten van het oude kerkje, worden geopend. Aan werkgelegenheid geen gebrek. Vis uit de nabij gelegen Noordzee werd te Beverwijk geakaat, gedroogd en ver-

30 OAB, nr. 68, octrooi Staten van Holland l.a.v. oprichting weeshuis 30-1-1653.

31 B. M. de Jonge van Ellemeet, *Inventaris Oud-rechtelijke en weeskamerarchieven te Haarlem* ('s-Gravenhage 1932) voorwoord V.

32 Plaatsbeschrijving in *Der Stede Beverwijk* (zie noot 18), 68-69.

33 ARA, Grafelijkheidskamer nr. 163, lijst van 'appointementen', verpachtingen en competentiegeschillen, folio verso 125 (20-10-1607, toestemming voor de aanleg van een haven).

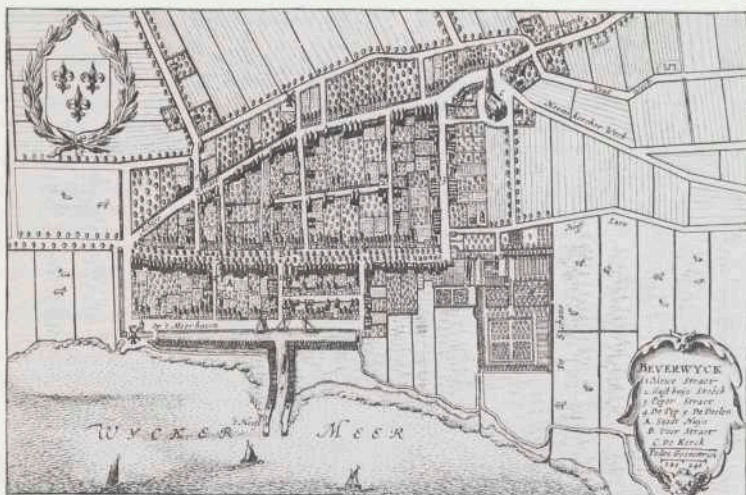
Grafiek 2. Percentage Ambtsbekleders dat tevens Voedschap was 1644-1792 (5 jaarlijks voortschrijdende gemiddelden.)

handeld. Beverwijk lag bovendien op de grens van twee fysisch-geografische milieus:³⁴ het hoger gelegen zandgebied was zeer geschikt voor land- en tuinbouw, dat onder andere de grondstof (kersen, kruisbessen) voor talloze azijnfabrieken leverde. Het lager gelegen weidegebied, hier en daar moerassig en doorsneden door waterlopen, bood aantrekkelijke mogelijkheden voor veeteelt. Door de ligging aan de Wijkermeer was waterverkeer onbelemmerd. De omvangrijke binnenscheepvaart trok touwslagerijen aan, en was van groot belang voor de verdere groei van de *ordinaris weeckmarckt* waar boeren en tuinders uit de wijde omgeving hun produkten *markten*.

Beverwijk lag niet alleen gunstig voor handel en nijverheid, maar was tevens de bestemming van talloze pleziervaartuigen uit het nabije Amsterdam. Uit Amsterdam kwamen ook regenten en renteniers die Beverwijk, Velzen of Bloemendaal tot zomerwoonplaats bestemden. De instroom van nieuwe, vooral rijke, burgers, was met name in de tweede helft van de 17e eeuw, groot te noemen. Waar nu demografische ontwikkelingen mede van invloed zijn op de ambtenverdeling, in die zin dat 'nieuwe' families toegang kregen tot ambten, is het denkbaar dat tussen 1660-1690 zulks in Beverwijk het geval was. Het zou de daling van het percentage voedschappen in de ambten na 1660 verklaren. De bevolkingsgroei stagneerde tegen het einde van de 17e eeuw en nam sterk af in de 18e eeuw. Talloze overstromingsrampen en runderpestepidemieën waren in de 18e eeuw de oorzaak van een omvangrijke ontvolking van het Noorderkwartier³⁵. Handel en nijverheid, land- en tuinbouw kregen het zwaar te verduren. In Beverwijk werd de situatie nog verergerd door de verlanding van de Wijkermeer, waarvan het verkeer te water steeds meer hinder ondervond. De regeerders gaven grote sommen geld uit om de

34 J. K. de Cock, *Bijdrage tot de historische geografie van Kennemerland in de Middeleeuwen op fysisch-geografische grondslag* (Groningen 1965) 149.

35 A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier. Een regionaal-historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijke Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de 19e eeuw* dl. 1-3 (Wageningen 1972) dl. 1, 99.

Afb. 4. Beverwyck. 1649 uit: J. Blaeu, *Tooneel* (Blaeu, 1649) (bron: RA-Noord-Holland, kaartenverzameling, cat.nr. A(492.629.017)3).

vaargeul uit te baggeren, maar dit bood geen soelaas. De economische neergang ging voort. Pas tegen het einde van de 18e eeuw bereikte de bevolking zijn vroeg 17e eeuwse omvang ($\pm$ 1600 inwoners). De afnemende sociale mobiliteit heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de oligarchisering die zo kenmerkend is voor de 18e eeuw. Beverwyck verschilt in dit opzicht niet van andere Hollandse steden.

Oligarchisering komt onder andere tot uitdrukking bij de vroedschap, die naar het centrum van de politieke macht was opgeschoven. Van een vertegenwoordigend lichaam van de burgerij (d.w.z. de bovenlaag v.d. bevolking), welke samen met andere functionarissen taken van plaatselijk bestuur behartigden, was de vroedschap in de 18e eeuw geworden tot een coterie, die moeilijk toegankelijk was voor buitenstaanders en in grote onderlinge eensgezindheid bepaalden wie in aanmerking kwam voor welke ambten. De greep die zij kregen op het lokaal bestuur was zo groot dat zonder veel verzet van de bevolking, bepalingen omtrent zittingsduur, familiebetrekkingen, en onverenigbaarheid, terzijde konden worden gelegd. De eensgezindheid van de Beverwijkse vroedschap zal mogelijk ook bevorderd zijn door toenemende religieuze uniformiteit: katholieken konden in de 18e eeuw geen zetels meer bekomen. Tabel III onderstreept nog eens deze oligarchisering.

Beverwyck was geen stemhebbende stad, zodat veranderingen in de samenstelling van de vroedschap en wijzigingen in de macht van dit college, vooral plaatselijke politieke verhoudingen en problemen (sociale mobiliteit, denominatie; demografische en economische bloei en -neergang) weerspiegelden. Daarnaast hebben kwesties van nationale omvang een rol gespeeld. Zo zal de (tijdelijke) daling van het aandeel der vroedschappen tussen 1714-1729 mede beïnvloed zijn door de financiële crisis waarin Beverwyck, net als het gehele gewest, verkeerde.

De daling na 1775 is zonder twijfel een gevolg van de politieke onrust die kenmerkend was voor de Republiek in zijn nadagen. De patriotentijd bracht mensen op posten die voordien voor hen niet toegankelijk waren geweest. Hoewel het er even op leek dat de

Tabel III

Jaren	A	B	C	D	E	F	G	H*	I*			
1642-51	3.1 4.6 2.1	10	—	10	—	1.6 2.7 1.3	2.2 4 1.7	2 2.5 2.3	2.2 4.5 1.6			
1652-61	2.8 3.8 1.4	10	—	10	—	2.2 3.3 1.7	2.2 4 1.7	2.2 3.5 1.9	2.2 3.5 1.9			
1662-71	2.8 4.4 1.5	5 9 1	5 9 1	5 6 4	2 2 1	2.1 2.1 1	2.1 4 1.6	1.9 2.5 1	1.6 2 1.2			
1672-81	2.1 3.8 1.5	5 9 1	5 9 1	5 7 3	2 2 1	2.3 2.3 1	2 4 1	1.8 2.8 1	2.5 5 1.7			
1682-91	2 3.2 1.1	10	—	5	7 3	2.2 3.3 1.7	2.7 4.3 1.5	2.5 4.3 1.4	2.5 3.6 1			
1692-01	2.7 4.6 1.7	5 7 3	5 7 3	5 7 3	2.2 3.3 1.7	2.3 4 1.6	2.6 4.3 1.1	3.4 5 2.5	5 2.5			
1702-11	2.6 4.2 2.1	10	—	10	—	2.1 3.7 1.2	2.1 3 1.3	2.1 3.5 1.7	2.6 6.5 1			
1712-21	3.6 6.8 2	5 6 4	5 6 4	5 8 2	2.9 4 1.3	2.2 6 1.1	2.7 3.5 1	5.3 7 4.5	4.5			
1722-31	3.6 5.4 2	10	—	10	—	3.2 5 2.3	2.1 3.3 1.5	2.8 5.5 1.5	2.9 6 1.6			
1732-41	3.6 5.8 1.9	10	—	10	—	2.6 7 1.5	3.3 4 2.7	3.8 6.5 2	3.2 5 1.7			
1742-51	3.9 6 1.8	5 7 3	5 7 3	3.3 5 2.5	4 4 1.5	6.5 2.9 1.5	3.2 1 1	3.3 5 1.7	3.3 6 2			
1752-61	4 5.9 2.1	5 7 3	10	—	4	7.5 2.9 1.7	4 4 1.3	2.9 3.7 1.3	2.9 4.3 1.8			
1762-71	4.1 6.4 2.5	10	—	5	8 2	4 4 2	2.5 3.2 1.3	2.5 3 2.3	4 6.5 2.3	2.5 3.8 1.3	4 6.5 2.3	
1772-81	3.9 5.8 2	3.3 5 2.5	5 5 5	5 5 5	6.7 10 5	4 4 5	7.5 1.7 1.7	3.3 4.7 1	4 4.8 1	2.5 4 1	2.9 4.3 1.8	
1782-91	4.1 6.7 2.7	10	—	5	8 2	5 5 1.5	8.5 6.7 1.5	8.5 3 5	9 1 5	8.5 3.3 1.5	5.3 4 1.3	6 2.7
1792-94	1.8 2.8 1	3	—	3	—	2 2.5 1	2 2 1	1.5 2 1	1.5 2 1	3.1 5.5 2.1	3.1 7.5 1.4	

Tabel III. Gemiddelde zittingsduur van ambtsdragers per 10-jaarlijkse periode

Toelichting: — naast elk gemiddelde zijn twee cijfers gegeven welke de gemiddelde zittingsduur geeft van hen die boven, respectievelijk onder dit 'algemeen' gemiddelde zitten.

A = schepenen

B = rentmeester

C = verpondinggaarder

D = thesauriers

E = kerkmeesters

F = gasthuismeesters

G = regenten weeshuis

H = weesmeesters

I = burgemeesters

* = voor burgemeesters en weesmeesters corresponderen de cijfers met de jaren 1754-63, 1764-73 etc.

voedschap zijn greep op de ambtenverdeling weer versterkte (1788-1790), bleek de komst der Fransen in 1795 reeds een schaduw vooruit te werpen.

Indien wij louter kijken naar de plaatselijke politieke verhoudingen dan is de betekenis van de voedschap van Beverwijk, gemeten naar het criterium *functionele cumulatie* zeker toegenomen. Hiermee is de probleemstelling beantwoord, doch is een laatste opmerking noodzakelijk. In groter, dat wil zeggen, gewestelijk, verband was de invloed

van de Beverwijkse vroedschap beperkt. Dit niet alleen omdat het platteland ten aanzien van het landsbestuur vrijwel rechteloos was,³⁶ maar tevens omdat de schout een onafhankelijke, aan het stadsbestuur nevensgeschikte, positie bleef innemen. Anders was dit in een dorp als Westzaandam, waar de machtsuitbreiding van de politieke colleges zich tevens uitstrekte tot landsheerlijke organen (bijv. Schout)³⁷. Naar de invloed van de schout op de plaatselijke politieke verhoudingen is bij mijn weten nog vrijwel geen onderzoek gedaan; in hoeverre deze functionaris invloed had kan dan ook slechts worden vermoed.

Bijlage I

Burgemeesters en vroedschappen in Beverwijk 1642-1794

In zijn *Inventaris van het oud-archief der gemeente Beverwijk 1250-1817* (1929) heeft N. J. M. Dresch, oud-archivaris van de gemeente Alkmaar, een bijlage opgenomen waarin onder meer een naamlijst van burgemeesters en vroedschappen voor de jaren 1642-1794 was opgenomen. Tijdens dit onderzoek is gebleken dat deze lijst op diverse plaatsen kon worden aangevuld en verbeterd. Bij de aldus ontstane lijsten, welke hier als bijlage zijn ingesloten, moet de volgende toelichting worden gegeven.

1. De lijst welke genummerd is van 1 tot en met 112 (lijst A) bevat alle namen van hen die tot vroedschap zijn benoemd. In de tweede kolom is behalve de naam van de gekozene in sommige gevallen een (B) opgenomen, wat aangeeft dat voor sommige jaren bekend is wie het burgemeestersambt bekleedde. Bij de burgemeesters die Dresch aangeeft ontbreken er 3, t.w.: Willem Bartelmyess (nr. 8³⁸), Cornelis Lambertss (nr. 12³⁹) en Adriaen van Coevenhoven (nr. 97⁴⁰).
2. In de door Dresch opgemaakte lijst zijn tevens enkele namen opgenomen welke door mij zijn geplaatst in lijst B, omdat zij geen vroedschappen waren. Voor de nrs. 1 en 5 zijn de jaartallen uit het electieboek genomen⁴¹. Adriaen Haver (nr. 7) is geen burgemeester geweest, maar schepen en wel van 1778-1786⁴². Matthijs Hendrickss (nr. 3) wordt in de Resoluties van de Vroedschap voor het laatst vermeld in 1644. Daar in zijn opvolging niet is voorzien en de vroedschap in de door mij genomen peiljaren (1650, 1660 enz.) uit 12 leden bestond is aangenomen dat hij wellicht burgemeester of schepen is geweest. In één geval, namelijk Dr. Wilhelmus Aarse (nr. 10) is niet duidelijk geworden welk ambt hij heeft bekleed. Wouter Arentss. van Beest (Dresch: '... van Beest' 19-3-1685) was gasthuismeester in 1654 en 1655. Claes Corneliss Calf (nr. 2) ontbreekt bij Dresch, maar is wel burgemeester geweest⁴³.
3. In de 3e kolom is jaar en datum van benoeming gegeven, alsmede jaar en datum van overlijden (?) of vertrek. De hier gegeven jaartallen wijken vaak af van die welke Dresch gegeven heeft, omdat:

36 Zie hierover m.n. J. V. Rijpperda Wierdsma, *Politie en Justitie* o.c. 194-200.

37 Domeinenverkoop: de heerlijkheid Beverwijk werd in 1729 voor f 1900 aangekocht door François van Harenkarspel die hiermee tevens het benoemingsrecht van de schout-civiel verwierf. De benoeming van de schout-crimineel bleef voorbehouden aan de Rekenkamer der Domeinen. In hetzelfde jaar kochten de Westzaandamse regenten de ambachtsheerlijke rechten af en verkregen zo het recht op de benoeming van de schout-civiel en -crimineel. Zie A. van Braam, 'Bureaucratiseringsgraad van de plaatselijke bestuursorganisatie van Westzaandam ten tijde van de Republiek' in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 90 (1977) 463.

38 Zie H. J. J. Scholtens, 'Het kerkhuis 'De Vogelsanck' te Beverwijk' in: *Bijdragen voor de geschiedenis van het bisdom Haarlem* (1946) 191.

39 Zie *Oud-Archief Beverwijk* (verder *OAB*) nr.233; Cornelis Lambertss. was burgemeester in 1656, 1657 en 1661.

40 *OAB*, nr. 369 Adriaen van Coevenhoven was burgemeester in 1789.

41 *OAB*, nr. 369.

42 *Ibidem*.

43 H. J. J. Scholtens (zie noot 39) 191.

- a) uit de benoemingen in de resoluties (b.v. brandmeesters) en uit andere archiefbescheiden (b.v. OAB 223-224) bleek dat de benoeming van een opvolger pas na maanden, ja vaak na jaren zijn beslag kreeg.
Het overlijden van een lid werd veelal bij de absenties gemeld, zodat voor de nrs. 2, 5, 7, 10, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 32, 33, 48, 54, 55, 58, 74, 75, 76, 77, 86, 91, 103 en 105 een andere datum werd vastgesteld. In één geval, Joris Corneliss (nr. 7) was de afwijking groot; bij nr. 18 moet 1668, 1688 zijn.
- b) in een geval, Hendric Bieling (nr. 16) bleek dat de datum van vertrek eerder was⁴⁴.
- c) in enkele gevallen ontbrekende jaartallen konden worden aangevuld⁴⁵ nrs. 4, 8, 12, 13, 17, 27, 28, 30, 45, 90, 94 en 111.
- d) bij Gerrit van Aalst Jans. (nr. 109) noemt Dresch twee jaartallen. Inderdaad werd hij op 4 april 1786 benoemd, doch dit werd kort daarop ongedaan gemaakt. Hij legde de eed pas af op 30 september 1788⁴⁶.
- e) Cornelis Velsen jr. (nr. 48) wordt in september 1749 nog absent gemeld.
- f) in een viertal gevallen is sprake van onduidelijkheid die niet kon worden opgeheven:
— Gilles de la Chambre (nr. 82) wordt voor het laatst genoemd in de resoluties van 23 maart 1776; zijn opvolger is niet bekend, doch mogelijk was dit
— Jan de la Chambre (nr. 112) die voor de eerste maal als vroedschap in de resoluties van 3 juli 1777 wordt genoemd.
— Van Pieter Verhagen (nr. 98) en Willem Verheul (nr. 99) zijn de opvolgers onbekend.
4. De in de 4e en 5e kolom vermelde nummers corresponderen met die uit de 1e kolom en geven resp. aan van wie de benoemde een opvolger was en door wie hij werd opgevolgd.

Bijlage I A: Vroedschap en burgemeesters

Nr.	Naam	Benoeming	Vertrokken Overleden	voór	Opvolger van	Opvolger
1.	Jacob Janss. Slommer	(1642)	1- 3-1657 †	—	20	
2.	Jeroen Janss. Cruysvelt	17- 8-1642	10-11-1663 †	z'n vader	22	
3.	Gerrit Outgerss.	(1642)	27- 6-1646 †	—	15	
4.	Jacob Outgerss	(1642)	? 1646	—	13	
5.	Claes van Iperen	(B) (1642)	25- 9-1966 †	—	24	
6.	Claes Jacobss. Lakeman	(B) (1642)	10- 2-1661 †	—	21	
7.	Joris Corneliss.	(1642)	7- 5-1653 †	—	19	
8.	Willem Myess (Barthelmyess)	(B) (1642)	21-11-1669 †	—	26	
9.	Lambert Janss. Coties	(B) (1642)	27- 6-1642 †	—	10	
10.	Adriaen Corneliss	8- 1-1644	12- 5-1685 †	9	37	
11.	Pieter Jeroenss.	(1642)	9- 6-1645 †	—	14	
12.	Cornelis Lambertss.	(B) ? 1645	29- 6-1664 †	?	23	
13.	Claes Coties	27- 6-1646	16- 5-1650 †	4	16	
14.	Frans de Haes	27- 6-1646	26- 4-1653	11	18	
15.	Lambert Woutersss.	13- 9-1647	6- 3-1681 †	3	33	
16.	Hendric Bieling	14- 9-1651	20- 2-1672	13	29	
17.	Symon Claess. Neven	19- 9-1652	15-11-1669	?	27	
18.	Gijsbert Gerrits. Verlaen	(B) 26- 4-1653	25-11-1688 †	14	38	
19.	Cornelis Everts. Backer	11- 8-1654	8-12-1667 †	7	25	
20.	Gerrit Dircks. v. Assendelft	(B) 8-11-1658	31-10-1676 †	1	34	
21.	Jan Willems Harencarspel	14- 6-1662	25- 2-1672 †	6	28	
22.	Claes Corneliss. Cruysvelt	9-12-1664	21- 5-1689 †	2	39	
23.	Cornelis Claess. Gael	22-12-1665	7- 6-1680 †	12	32	
24.	Jeroen Pieterss.	21- 1-1668	2- 4-1694 †	5	43	
25.	Aris Corneliss. Borst	21-11-1669	21- 5-1680 †	19	31	

44 OAB, nr. 377.

45 OAB, nrs. 1-4.

46 OAB, nr. 4 30-9-1788 waar men spreekt over twee zetels die resp. 3 en 2 jaar vacant zijn, nl. de zetels van 108 en 86.

Nr.	Naam	Benoeming	Vertrokken Overleden	voór	Opvolger van	Opvolger	
26.	Dr. Petrus Pierius	(B)	21-11-1669	5- 7-1692	†	8	41
27.	Willem Everts. Claver		17-12-1671	11-11-1693	†	17	45
28.	Cornelis Janss. Velsen		5- 3-1674	17- 4-1678	†	21	30
29.	Wouter Arentss.		5- 3-1674	13-11-1685	†	16	36
30.	Claes Claess. de Backer		23- 3-1679	12- 4-1702	†	28	49
31.	Joannis de Wild	(B)	8- 3-1682	3- 8-1703	†	25	50
32.	Mr. Jacob de Groot		8- 3-1682	15- 9-1690	†	23	40
33.	Mr. Jan Boelkens	(B)	8- 3-1682	13- 1-1709	†	12	56
34.	Jan Corneliss. Velsen		17- 4-1678	28- 4-1682	†	20	35
35.	Willem Jans. Heerencarspel	(B)	1- 1-1685	2- 4-1716	†	34	61
36.	Claes van Galen	(B)	2- 8-1686	3-12-1696	†	29	47
37.	Cornelis de Wild	(B)	2- 8-1686	16-12-1691	†	10	42
38.	Cornelis Cruysvelt	(B)	18-12-1689	27- 9-1704	†	18	52
39.	Gerrit Alphynus		27-12-1690	5- 5-1701	†	22	48
40.	Dr. Mathias Coddijn	(B)	14- 5-1691	23- 2-1716	†	32	60
41.	Pieter Pauluss.		7- 7-1692	30-10-1695	†	26	46
42.	Willem Pett		5- 7-1692	26- 7-1693	†	37	44
43.	Willem Gerrits	(B)	9- 4-1694	14- 1-1704	†	24	51
44.	Jan Jans. Jongens		7- 3-1695	20-11-1704	†	42	53
45.	Jan Jans. van Nes		7- 3-1695	24-10-1719	†	27	62
46.	Jacob Jans. Out	(B)	26- 5-1698	22- 3-1720	†	41	63
47.	Gerrit Ariens. Scheepmaker	(B)	26- 5-1698	9- 4-1710	†	36	57
48.	Cornelis Velsen jr.	(B)	7- 4-1702	na sept. 1749		39	84
49.	Dr. Nicolaas Molerus		30- 3-1703	27- 4-1705	†	30	54
50.	Theunis Jans. Kelderman		14- 3-1704	27- 3-1711	†	31	58
51.	Jacob Gerrits. Sperwer		14- 3-1704	12- 4-1712	†	43	59
52.	Willem Dircks. van Rossen		3- 4-1705	26- 3-1706	†	38	55
53.	Casper Willems. Kneigiens	(B)	3- 4-1705	4- 4-1727	†	44	68
54.	Adrianus van Coevenhoven	(B)	26- 3-1706	6- 7-1721	†	49	67
55.	Jan Corneliss. Schaap	(B)	26- 3-1706	19-12-1748	†	52	82
56.	Jacob de Groot		22- 3-1709	14-11-1720	†	33	66
57.	Jan Adraens. Scheepmaker		9- 4-1710	25- 3-1730	†	47	71
58.	Claes Pauluss. Langeveldt	(B)	27- 3-1711	21- 4-1720	†	50	64
59.	Jacob Janss. Vroeghop		7- 4-1713	14- 7-1720	†	51	65
60.	Jacob Gool van Bosvelt	(B)	26- 2-1716	16- 4-1734	†	40	76
61.	Jan Barreveld	(B)	3- 4-1716	4-10-1744	†	35	80
62.	Hendrik Muylman	(B)	22- 3-1720	2- 3-1743	†	27	78
63.	Cornelis Jacobs. Out		22- 3-1720	27- 3-1733	†	46	75
64.	Offert Pieterss.		20- 6-1720	28-11-1728	†	58	69
65.	Jan Roos		29- 7-1720	28-11-1728	†	59	70
66.	Aernout Langeveldt	(B)	4- 4-1721	24- 8-1756	†	56	88
67.	Agge Jans. Roscam		26- 3-1722	27- 3-1733	†	54	74
68.	Carolus Schulerus	(B)	4- 4-1727	16- 3-1731	†	53	73
69.	Abram de Jongh		11- 3-1729	25- 3-1730	†	64	72
70.	Jan Schagen	(B)	11- 3-1729	7- 4-1757	†	65	89
71.	Joannis van Coevenhoven		25- 3-1730	11- 3-1749	†	57	83
72.	Willem Claes de Vries		25- 3-1730	18- 8-1743	†	69	79
73.	Arent Claess. Commandeur		16- 3-1731	25-11-1753	†	68	87
74.	Gerrit Joppen van Egmond		27- 3-1733	20- 6-1745	†	67	81
75.	Gerrit de Vries		27- 3-1733	27-11-1741	†	63	77
76.	Luyens van Noort		16- 4-1734	19- 7-1751	†	60	85
77.	Hendric Hooft	(B)	16- 3-1742	1-12-1772	†	75	100
78.	Jeroen Rechtdoorzee		5- 4-1743	1- 4-1760	†	62	90
79.	Baltus Boekholt		27- 3-1744	25- 2-1752	†	72	86
80.	Theunis Barreveld	(B)	9- 4-1745	25- 3-1766	†	61	94

Nr.	Naam	Benoeming	Vertrokken Overleden	vóór	Opvolger van	Opvolger
81.	Jacob Adriaans.v.Leeuwaarden(B)	1- 4-1746	25- 3-1762	†	74	92
82.	Gillis de la Chambre	(B) 27- 3-1749	23- 3-1776		55	onbekend
83.	Aernoudt Schaap	27- 3-1749	11- 1-1762	†	71	91
84.	Teunis Knaap	(B) 19- 3-1750	10- 6-1774	†	48	99
85.	Pieter van Let	25- 2-1752	7- 4-1762	†	76	93
86.	Hermanus Campus	(B) 25- 2-1752	1785/1786	†	79	110
87.	Gijsbert van Holland	(B) 25-11-1753	3- 5-1777	†	73	102
88.	Martinus Langeveldt	(B) 24- 8-1756	21- 5-1777		66	103
89.	Jan van der Coeq	7- 4-1757	5- 2-1777	†	70	101
90.	Jan Pot	(B) 1- 4-1760			78	
91.	Jan van Wijngaarden	11- 1-1762	25- 2-1772	†	83	96
92.	Jan Busscher	25- 3-1762	3- 7-1766	†	81	95
93.	Gijsbert Crak	(B) 7- 4-1762	19-12-1783	†	85	106
94.	Cornelis Knejiens	(B) 25- 3-1766	4- 3-1773	†	80	98
95.	Jan Schaap Theuniss.	(B) 3- 7-1766			92	
96.	Casparis Wessellink	25- 2-1772	14- 7-1772	†	91	97
97.	Adrian van Coevenhoven	(B) 25- 8-1772			96	
98.	Pieter Verhagen	4- 3-1773	7- 5-1776	†	98	onbekend
99.	Willem Verheul	4-10-1774	17- 5-1780	†	84	onbekend
100.	Bartel van der Noort	1-12-1774			77	
101.	Dr. Daam Boekholt	25- 2-1777	19- 8-1785		89	108
102.	Pieter Nauta	21- 5-1777	23-12-1781	†	87	105
103.	Claes Verlet	21- 5-1777	19- 7-1781	†	88	104
104.	Cornelis van Leeuwen	18-12-1781	17- 6-1794		103	111
105.	Pieter van Wijngaarden	25- 3-1782	7- 9-1784	†	102	107
106.	Hendrik Krak	19-12-1783			93	
107.	Jacob Knejiens	2-11-1784			105	
108.	Claes Huysman Verlet	19- 8-1785	31- 3-1786		101	109
109.	Gerrit van Aalst Jans.	30- 9-1788			108	
110.	Steven Rentink	30- 9-1788			86	
111.	François Stumphius	(B) 17- 6-1794			104	
112.	Jan de la Chambre	(B) 21- 5-1777			?	

Bijlage I B: burgemeesters en overig

Nr.	Naam	Benoeming	Vertrokken Overleden	vóór	Opvolger van	Opvolger
1.	Loo	(B) 3-9-1642				
2.	Claes Corneliss. Calf	(B) ± 1642				
3.	Mathijs Hendrieks	1642				
4.	Wouter Arentss. van Beest	(19-3-1685?)	gasthuismeester 1654, 1655			
5.	Evert Verlaan	(B) 1696-1702				
6.	Jan Wolfsen	(B) 1762-1764				
7.	Adriaen Haver	Schepen 1778-1786				
8.	Cornelis Regtdoorzee	(B) 1793				
9.	Pieter van de Velde	(B) 1794				
10.	Dr. Wilhelmus Aarse	(26-1-1752?)				

Bijlage II

Enkele carrièrevoorbeelden:

Zoals in noot 9 is aangegeven valt een prosopografisch onderzoek buiten de opzet van dit artikel; enkele opmerkingen over carrières, niet anders dan illustratief bedoeld, vormen echter een aardige aanvulling op de tekst.

Uit de in totaal 251 verwerkte personen zijn er 4 gekozen waarvan de carrière exemplarisch mag worden genoemd voor de periode waarin zij leefden. In de 17e eeuw was het niet zonder meer gebruikelijk dat burgers die een van de in paragraaf 2.b-h genoemde ambten bekleedden ook vroedschap werden. *Jan Gerritszn. Verlaen* startte zijn loopbaan als gasthuismeester in de jaren 1659 en 1660. Twee jaar later werd hij tot kerkmeester benoemd (1662-1663). De ambten 'gasthuismeester' en 'kerkmeester' vormden een goede voorbereiding op belangrijker functies, omdat het accent vooral lag op het beheer van de financiën. Verlaen was dan ook thesauriër in de jaren 1664, 1667-1668 en 1673. Zijn verkiezing tot schepen (1674) vormde de afsluiting van zijn carrière. Tegen het einde van de 17e eeuw kwam het steeds meer voor dat bepaalde ambten slechts toegankelijk waren voor hen die reeds een plaats in de vroedschap hadden gekregen. *Jan Boelkens*, vroedschap van 1682-1709, was achtereenvolgens kerkmeester (1683-1684, 1686-1689), schepen (1690-1691), wederom kerkmeester (1693-1694), thesauriër (1695-1698) en weer schepen (1706-1707). De loopbaan van *Aernout Langeveld* verliep volgens eenzelfde patroon. Lid van de vroedschap van 1721-1756, werd hij achtereenvolgens schepen (1722-1723), regent van het weeshuis (1725-1726), thesauriër (1733-1734) en schepen (1733-1735, 1737-1738, 1740-1742, 1744-1745, 1747, 1750). Hij is volgens Dresch (zie bijl. I) tevens burgemeester geweest.

In de tweede helft van de 18e eeuw mag de loopbaan van *Hendric Hooft* als goed voorbeeld gelden. Na van 1734-1739 gasthuismeester, en van 1740-1742 regent van het weeshuis te zijn geweest, werd hij in de vroedschap gekozen (1742-1772). Hij bekleedde talloze ambten: schepen (1735-1736, 1739, 1742-1746, 1748-1750 en 1754), thesauriër (1754-1755, 1757-1760, 1765-1769), weesmeester (1762-1768) en burgemeester (1755-1758, 1760, 1762-1763, 1766-1769).

Deze carrières zijn, als gezegd, representatief in hun tijd. Menig burger bekleedde meer ambten, maar er waren tevens velen die slechts twee of drie maal in een ambt gekozen werden. Uit deze selectie, de 'middenmoot', treedt een patroon naar voren. In de 17e eeuw begonnen velen als gasthuismeester, om via kerkmeester, en thesauriër als schepen te eindigen. In de 18e eeuw waren velen reeds vroedschap toen zij in andere ambten verkozen werden, doch uitzonderingen op de 'regel' kwamen voor (Hooft). Tevens zien wij hoe in de 18e eeuw de zittingsduur verlengd werd.

Geregelde neergang. Het probleem van vangstbeperkingen in de Zuiderzeevervisserij, 1876-1914

J. M. Kerkhoven

Over de Zuiderzeevervisserij wordt regelmatig geschreven: de herinnering aan wat geweest is, werkt steeds weer hartverwarmend. In 1932 ging die wereld ten onder door de voltooïng van de Afsluitdijk. Voor velen was dat echter al jaren voordien gebeurd.

Geruime tijd voor besloten werd tot afsluiting van de Zuiderzee (1918) kwam de uittocht uit deze visserij reeds op gang.

In een uitvoerig rapport uit 1905, opgesteld in opdracht van de Zuiderzeevereeniging, de organisatie die pleitte voor afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee, komt een zeer somber beeld van deze bedrijfstak naar voren¹. De visserij op de Zuiderzee, aldus deze publicatie, verliep door een minder geregelde productie dan in de zich moderniserende Noordzeevervisserij, door het geringe financiële weerstandsvermogen van de vissers en door de stijgende bedrijfskosten sinds de invoering van bepaalde in fabrieken vervaardigde netten. Men heeft deze strekking mede willen verklaren uit een vooropgezette bedoeling, namelijk om de wenselijkheid van afsluiting aan te tonen². Evenwel, een overheidsenquête onder de burgemeesters van de vissersplaatsen leverde vrijwel unanieme instemming met de tendens ervan op, en de beschrijving door een historicus van de totstandkoming van dit rapport rechtvaardigt geenszins de conclusie van onoprechtheid bij de commissie³.

De bedrijfsvoering van de Zuiderzeeverissers bleef ook in de 20e eeuw traditioneel. Dit uitblijven van vernieuwingen maakt voor velen het aantrekkelijke van het onderwerp uit. Het is niet een te stellen probleem, maar juist het vanzelfsprekende uitgangspunt. De neiging tot identificatie met het verleden brengt soms een apologetische toon met zich mee. Met name valt dit te bespeuren wanneer de slechte toestand van de Zuiderzeevervisserij in de jaren voor de Eerste Wereldoorlog nadrukkelijk verklaard wordt uit incidentele perioden van slechte vangsten. Inderdaad was er grote wisselvalligheid in wat de Zuiderzee wilde opleveren. Het belang daarvan werd ook door de genoemde commissie onderkend. Het leven in de vissersplaatsen, schreef men, is afhankelijk van, en daardoor zo veranderlijk als de zee. Niettemin zou de biologische factor ons niet moeten afhouden van een nadere blik op de gesteldheid van de Zuiderzeevervisserij zelf. 'Traditionele bedrijfsvoering' blijkt dan één uitdrukkingwijze te zijn voor wat men ook met 'stagnatie' kan omschrijven.

Een kenmerk van deze visserij is lange tijd geweest, dat de uitoefening ervan aan geen vergunning gebonden was, en dat de bedrijfsvoering geheel naar eigen inzicht kon worden ingericht. De vraag valt te stellen, of dit anno 1986 aantrekkelijk lijkende 'vrije' leventje wel zo'n onverdeelde zegen was voor de betrokkenen. De overheid heeft (na een mislukte ingrijpen in 1881) sinds 1911 de bedrijfsvoering aan regels gebonden. In later tijd verantwoordelijk voor de algehele ondergang van de Zuiderzeevervisserij, heeft de wetgever zich in een vroegere periode ingespannen, de visstand te beschermen door vangstbeperkende maatregelen.

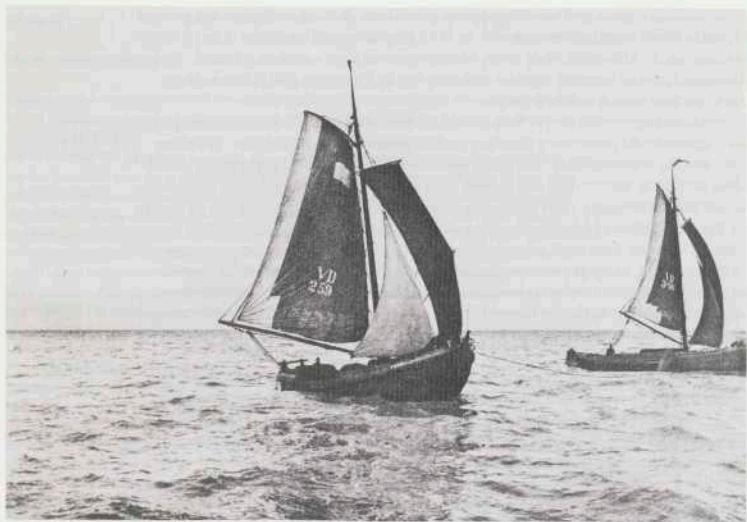
Graag breng ik drs. H. W. Blom (Erasmus Universiteit Rotterdam) en drs. P. C. Jansen (Universiteit van Amsterdam) dank voor hun kritiek. Een eerste oriëntatie in de geschiedenis van de Zuiderzeevervisserij vond plaats in dienstverband bij de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders te Amsterdam.

N.B. Afdeling visserijen van het Ministerie van Landbouw (1906-1921); magazijnlijst (afkorting: AV). Het doosnummer tussen haken. Dit ook bij visscherij-inspectie (afkorting: VI).

1 *De Zuiderzeevervisserij. Rapport eener commissie tot onderzoek. Verzameling van rapporten, uitgegeven door de Zuiderzee-Vereeniging, deel 1 (Leiden 1905).*

2 Dit wordt gesuggereerd in: P. Dorleyn, *Van gaand en staand want. De zeevisserij voor en na de afsluiting van de Zuiderzee*, deel 3 (Bussum 1983) 27.

3 G. L. Cleintjans, *Wisselend genij. Geschiedenis van de Zuiderzeevereeniging 1880-1949* (Zutphen 1982) 236-237. Tevens de contemporaine beoordeling door burgemeesters van vissersplaatsen: Algemeen Rijksarchief (ARA), AV (36) enquête 1906.

Afb. 1. Volendammer botters vissend met de wonderkuil.

Perioden van slechte vangsten betekenden voor de vissersdorpen direct armoede. Zulke perioden waren de jaren 1876-1879 en 1903-1912. Met grote felheid werd toen gestreden tegen het gebruik van bepaalde soorten vistuig, die wegens hun destructieve werking verantwoordelijk werden gesteld voor de teruggang in de visserij. De veronderstelde zekerheid dat de Zuiderzeevisserij zijn einde tegemoet spoedde, leidde zo tot grote spanningen tussen groepen vissers met verschillende vangstmethode. In dit artikel wordt voor beide perioden het optreden van vissers (of degenen die hun belangen behartigden), parlement en overheid bezien. Tevens wordt het belang van slechte vangstjaren en de betekenis van de 'methodenstrijd' aangaande de verschillende vistuigen nader bepaald⁴.

Over de indeling het volgende. Eerst worden de omstreden vistuigen, met name de kuilnetten, en het verzet tegen het gebruik daarvan besproken. Daarop volgt een weergave van de geschiedenis van een poging tot doorvoering van wettelijke bepalingen ter bescherming van de visstand in de jaren 1881-1890 en een weergave van bepalingen die ten langen leste (vanaf 1911) in het Staatsblad verschenen. Vervolgens wordt, uitgaande van de vraag welke betekenis gehecht moet worden aan de strijd rond de visserijmethoden, de situatie rond de Zuiderzee in de jaren 1876-1914 nader bezien. Tegen deze achtergrond wordt de wijze waarop vanaf 1911 tot ± 1914 een regeling werd doorgevoerd, alsmede de ontwikkeling van het overheidsbeleid aan de orde gesteld. Daarna volgen

4 Voor een eerdere episode, zie C. L. Deelder en A. H. Huussen Jr., opmerkingen betreffende de kuilvisserij op de voormalige Zuiderzee, voornamelijk in de 16e eeuw, *Holland* 5,5, (1973), 221-242.

nog enige hypothetische opmerkingen aangaande de stagnatie in de Zuiderzeeverij. Het onderwerp van dit artikel is dus tweeledig. Naast de visserij komt het ordenend optreden van de overheid ter sprake. De onbestendigheid die het beleid aangaande de Zuiderzeeverij vanaf 1880 te zien heeft gegeven, is op zichzelf genomen een vermeldenswaard stukje parlementaire geschiedenis. En de visserijwetgeving die tenslotte tot stand kwam (1911) zou men kunnen opvatten als een case study van algemenere tendenties in die tijd. Immers, dezelfde geest als in de baanbrekende sociale wetgeving van minister A. Talma komt hier tot uiting: een streven naar ordening in het maatschappelijk leven, resulterend in een voortschrijdende wederzijdse doordringing van staat en samenleving⁵. Maar juist om die reden is een weergave van de introductie van vangstbeperkende maatregelen, en daarmee van moderne bestuursvormen in de Zuiderzeeverij méér dan de aangeduide case study. In deze periode vinden we het begin van een ontwikkeling die voerde tot de gereglementeerde tak van bedrijf, die de visserij vandaag de dag is. Daarin is de Zuiderzee de Noordzee voorgegaan⁶. Beschrijving van de bemoeienis van de overheid met de bedrijfsvoering op onze binnenzee is van belang niet alleen voor de Zuiderzeeverij in de 20e eeuw, maar wellicht ook voor de geschiedenis van de visserij in ons land meer in het algemeen.

Omstreden vistuigen

Vooraf in slechte vangstjaren is geklaagd over de kuilnetten, die de zee zouden 'uitmoorden'. Deze trechtervormige netten werden schuin of recht achter het schip getrokken (dwars- of kwakkuil) of tussen twee schepen door het water gesleept (wonderkuil). Zij ving alles wat voor de opening kwam. De kleine vis die werd meegevangen kwam ten gevolge van de druk van het gevangen goed dodelijk beschadigd uit het opgehaalde net. De visser had bovendien niet in de hand, of hij veel of weinig ondermaatse vis ving — behalve als hij in een paaigebied broedsel en kleine vis ging vangen, hetgeen vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw meer en meer gebeurde. Het aldus doelbewust gevangene was een belangrijk deel van wat voor andere doelen dan mensenmagen werd bestemd, het zogeheten 'nest'.

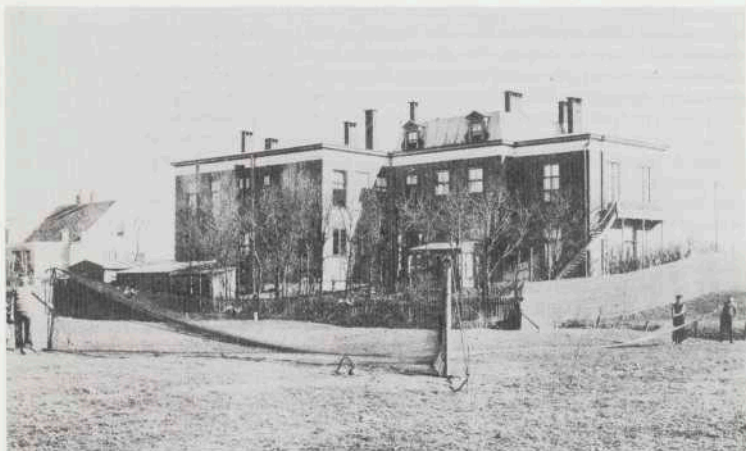
De klachten over de kuilvissers bezaten dan ook een zekere directe overtuigingskracht. Desondanks is de precieze invloed van deze netten op de visstand allerminst duidelijk. Dit was vooral aan het begin van de hier besproken periode het geval, omdat er geen betrouwbare vangststatistieken beschikbaar waren. Ook later bleven er vragen te over: de problematiek bleek zeer complex te zijn. Wilde men de invloed van de kuilnetten nagaan, dan diende op zijn minst de uitwerking van andere traditionele vistuigen op de visstand in de beschouwing betrokken te worden. Besloot men vervolgens maatregelen te nemen, dan moest gekozen worden uit verschillende mogelijkheden, zoals het instellen van een minimum maat op te verhandelen exemplaren van bepaalde vissoorten, beperking van het gebruik of verbod van bepaald vistuig, bepaling van een minimale breedte voor mazen van netten, vaststelling van gesloten gebieden of gesloten seizoenen, of, tenslotte, beperking van het aantal vissers.

De vissers die pleitten voor verbod van de kuilnetten, of van zekere varianten binnen die soort, waren intussen onwrikbaar overtuigd van hun gelijk. Nog in 1908 verklaarden vissers bij een ontmoeting met Talma, de minister van Landbouw, Nijverheid en Handel dat zij het van veel gewicht zouden vinden als hij eens met hen mee wilde gaan op de

5 J. T. Minderaa, Vermenging van staat en maatschappij. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 13 (Bussum 1978) 462-474.

6 Voor de Noordzee H. A. H. Boelmans Kranenburg, De overheid en de zeevisserij in historisch perspectief. In: *Mededelingen van de Nederlandse vereniging voor zee-geschiedenis*, 37 (1978) 5-12.

7 *Handelingen van de Tweede Kamer (Handelingen II)* 1907-08, 1625.

Afb. 2. Wonderkuil, bijgenaamd moordkuil, opgesteld achter het Zoologisch Station te Den Helder.

Zuiderzee, want dan zou hij wel overtuigd worden⁷. Talma, toch stellig geen man van 'vissen en mond houden' heeft de invitatie afgeslagen. De reden daarvan is treffend in zijn beknoptheid:

'Ik geloof dat over het algemeen de belanghebbenden geen deskundigen zijn, en als pseudo deskundigen veel gevaarlijker zijn dan de onkundigen, omdat zij niet kunnen begrijpen dat zij van de zaak niets weten, en zij het als een soort van onwil beschouwen, wanneer iemand hun verklaring niet als afdoende beschouwt'⁸...

De problemen die dit met zich meebracht, waren desto klemmender, omdat de nestvisserij steeds groter vormen aannam. De officiële opgave voor het jaar 1900 — ongetwijfeld ver onder het ware cijfer blijvend — was 199.632 manden⁹, goed voor f 75.724 (opbrengst Zuiderzeervis in dat jaar: f 1.963.928). Deze vangsten werden wel als mest voor het land verkocht, maar vooral gebruikt als voedsel voor eenden en kippen. De pluimveehouderij maakte een snelle groei door, hand in hand met de opzettelijke nestvisserij¹⁰.

Dat juist de kuilvisserij zoveel verzet opriep, heeft dus zeker vanuit het oogpunt van verbetering van de visstand een rationele grond gehad¹¹. Andere factoren speelden ook een rol. De kuilnetten konden slechte vangstjaren 'verklaren' en vervulden zo een zondebokfunctie. Daarnaast was er de concurrentie bij de vangst van dezelfde vissoorten

8 *Handelingen II* t.a.p.

9 Zuiderzee-aanvoeren in 1900, *Mededeelingen over visserij* (MV) (1901) 33-37. Vergelijking met andere onbetrouwbare gegevens heeft geen zin.

10 ARA, AV (36) nr. 263, 16.1.1913. Ook J. H. van Stuijvenberg, *Het Centraal Bureau. Een coöperatief krachtveld in de Nederlandse landbouw* (Rotterdam 1949) 17.

11 Vgl. de wederwaardigheden van twee vissers uit Lemmer in: *Visserij-Courant* (VC) 9.11.1912. Bovengenoemde stichting bezit (incomplete) de jaargangen 1906-1916.

met ander tuig¹², en de overtuiging dat de Volendammers, die tot circa 1900 ook buitengaats visten, met hun grote Noordzeebotters zich onvoldoende bekommerden om het wel en wee der Zuiderzee¹³. Last but not least was er de strijd om de visgronden tussen vissers met kuilnetten en die met aan de bodem bevestigde vistuigen. Nooedgedwongen werd vaak de goed lonende aalvisserij met kubben gestaakt als er druk gewonderkuild werd¹⁴, en ook voor de kwakkuil moest men wel de wijk nemen tot (veel te) dicht onder de wal¹⁵, wilde men zijn vistuig niet laten meeslepen. Dertig jaar na het begin van de visserij met in fabrieken vervaardigde staande netjes (rond 1883) vertelde men nog, hoe het destijds nodig was 'zijn toevlucht (te) zoeken in een hoekje of op eene drooge plaats'¹⁶.

De technische aspecten van een wetgeving ter bescherming van de visstand waren dus alles behalve eenvoudig. De wetenschappelijke kennis was bovendien — zeker voor 1890 — ontoereikend. De vissers zelf hadden ook zo hun meningen over de inhoud van wettelijke bepalingen. Van de gevolgen van wetgeving voor degenen onder de vissers die in hun broodwinning beperkt werden, is dan nog niet gesproken.

Een poging tot beperking der kuilvisserij (1881-1890)

In 1881 werd de Zuiderzeeverij voor het eerst sinds geruime tijd aan beperkende maatregelen onderworpen. 1876 en 1877 waren slechte vangstjaren geweest¹⁷, en dit maakte het oude verzet tegen de kuilvisserij weer gaande. De Kamer van Koophandel te Harderwijk, gesteund door alle gemeenten aan de Zuidwal alsook door Marken, drong aan op maatregelen. Het College voor de Zeevisscherijen, een niet-ambtelijk adviescollege van de regering, ingesteld krachtens de visserijwet van 1857, stuurde een commissie naar de voornaamste vissersplaatsen aan de Zuiderzee voor een enquête onder belanghebbenden. Tevens bestudeerde op verzoek van het College de Leidse hoogleraar C. K. Hoffmann in Monnickendam de levenscyclus van de haring¹⁸. Voorgesteld werd vervolgens een gesloten tijd voor het gebruik van de wonderkuil van 15 juli tot 15 mei in te stellen, alsook voor de kwakkuil, die alleen in Volendam in gebruik was. De dwarskuil werd niet aan beperkende maatregelen onderworpen, en de wonderkuil werd in de ansjovistijd, wanneer de hele Zuiderzee er gebruik van maakte, toegestaan, omdat hij dan minder schade teweeg heette te brengen. De Zuidwal zou dus van dergelijke maatregelen geen hinder ondervinden, anders dan Urk en Volendam die de wonderkuil het gehele jaar gebruikten. Vooral de Volendammers werden geschaad, temeer omdat zij ook hun kwakkuil thuis moesten laten. De wet van 1881, gegoten in de vorm van een proef met het oog op de onzekerheid die op dit gebied heerste, volgde deze voorstellen. Het door de commissie opgestelde rapport over de vernieling van vis in de Zuiderzee werd in de Kamer geprezen als een zeer uitvoerig en nauwgezet onderzoek. Toch kan

12 P. P. C. Hoek, *Rapport over de visscherij in de Zuiderzee* ingesteld in de jaren 1888 en 1889 ('s-Gravenhage 1890), 193, 255-256.

13 *Adres 6.7.1885 gemeentebesturen Harderwijk, Bunschoten, Huizen, Marken, Vollehove, Kampen, Elburg, aan de Eerste Kamer. adres 3.4.1890 KvK Harderwijk.*

14 Hoek o.c. 204, 256. Kubben zijn klokvormige tenen — manden die aan een stok in de grond werden opgehangen. Onderaan bevindt zich een netje met kleine gaten, waardoor de vis (aal) het aas bereikt.

15 *ibid.*, 294.

16 ARA, AV (37) nr. 118, 6.3.1914.

17 Y. N. Ypma, *Geschiedenis van de Zuiderzeeverij* (Amsterdam 1962) 155 (Durgerdam, Elburg), Hoek o.c. 215 (Harderwijk in 1876).

18 *Verslag van den staat der Nederlandsche Zeevisscherijen (Verslag) (1878) 24-25, 99-163.*

men er twee gebreken in aanwijzen, die onoverkomelijk zijn gebleken. Allereerst waren de aanbevelingen gebaseerd op onbewezen vooronderstellingen: dat de visrijkdome afnam, en dat juist deze maatregelen geëigend waren het veronderstelde euvel te verhelpen. Het kamerlid Mr. F. Reekers signaleerde dit al in 1881¹⁹. Hij zou keer op keer deze kwestie aan de orde stellen en tenslotte via een initiatiefontwerp erin slagen de verbodsbepalingen uit de wet te nemen. Veel indruk maakte zijn optreden in 1881 echter niet: pas toen een tweede gebrek naar voren kwam, werd het eerste een argument tegen de wet. Dit gebrek was de praktische onuitvoerbaarheid van het bepaalde. In 1878 was geen der leden van het College met de praktische kanten van de Zuiderzeevisserij op de hoogte. Ook ontbrak het aan geregelde contacten met belanghebbenden²⁰. Gevolg is geweest dat het College, hoewel het inzag dat de belangen op dit gebied uiteenliepen, uit zorg over de gevolgen van de doelbewuste visserij op kleine vis²¹ toch te zeer op door eigenbelang ingegeven adviezen is afgegaan. Men vroeg de Bunschoter vissers hoe de Volendammers dan hun brood moesten verdienen, en het antwoord luidde: 'Met andere netten, even als wij'²² — aan de Volendammers zelf werd dit niet gevraagd. Sociale aspecten lijken vrijwel buiten zicht te zijn gebleven. Ook de criticus Reekers meende dat als de nestvisserij de visstand onomstotelijk zou blijken aan te tasten, wettelijke bepalingen het euvel 'zeer gemakkelijk' en in 'zeer weinige jaren' zouden kunnen herstellen²³.

De wet van 1881 is in 1882 en 1883 op grote schaal overtreden. De politie was slechts bij uitzondering in staat vervolging in te stellen. Tegen de Volendammers, die vanzelfsprekende bronnen van bestaan veranderd zagen in een illegaal bedrijf, werden desondanks in 18 maanden 248 vonnissen gewezen. Militairen en gevangenis²⁴ kwamen hieraan te pas. Later heeft men zich aan de wet gehouden, maar probeerde men, de openbare mening te beïnvloeden: 'Kerels als boomen knikkeren bij hoopen voor tijdverdrif' — terwijl zij van inkomsten verstoken waren. De pastoor van Volendam ontving dank van de Minister van Justitie wegen zijn zorgen om de goede orde te bewaren²⁵. Pas in deze jaren werden proeven genomen om te bezien of een span grote Noordzeebotters uit Volendam in plaats van de wonderkuil niet-trechtervormige netten kon gebruiken²⁶. Ook nam men een proef waaruit onbetwistbaar bleek dat de kwakkuil bij hun schepen veel betere resultaten opleverde dan de toegestane dwarskuil, terwijl — pijnlijk detail — het percentage nest minder bleek te zijn dan bij dit tuig²⁷. De Minister moest erkennen, met het gegeven van een bijzonder soort schepen niet gerekend te hebben, en hield de Kamer voor dat de wetgever hier te doen had met de regeling van voor hem geheel nieuwe belangen, en dat vooral bij zulk een regeling het gevaar van mistasten bij uitstek groot is²⁸.

Het verbod op de kwakkuil werd nu ingetrokken (1884), maar de strijd zette zich voort rond de wonderkuil. De Tweede Kamer voelde zich overladen met tegenstrijdige rapporten, en in twee uitvoerige debatten in 1885 aan deze zaak gewijd, was de teneur dat niemand van de leden voldoende met de zaak bekend was om tot een zelfstandig oordeel te komen. In deze omstandigheden wilde men het verbod op de wonderkuil niet

19 *Handelingen II*, 1880-81, 1329.

20 *Verslag* 1878, 35.

21 *o.c.*, 24.

22 *o.c.*, 124.

23 *Handelingen II* 1880-81, 1335 cf. *Verslag* 1878, 150: zelfde opvatting bij K.v.K. Harderwijk.

24 *Handelingen der Eerste Kamer (Handelingen I)* 1885-86, 59; *Handelingen II* 1883-84 Bijl. II 1974.

25 *Handelingen II* 1884-85, 701.

26 *Verslag* 1884, 44-82. cf Hoek *o.c.*, 217-218.

27 *Verslag* 1882, 26-29.

28 *Handelingen II* 1883-84, Bijl. II, 197.5

WAARNEMING N°. 81.

Datum: 26 Maart 1889. — *Tij:* Eb. — *Uur:* 11 voormiddag.

Wetsegesteldheid: goed, maar guur. — *Windrichting:* NW.

Plaats: dwars van de Nek.

Diepte: 12 voet. — *Temperatuur water:* 6° C. — *Areometer:* 1.011 bij 7¼° C.

Helderheid van het water: vrij groot.

Vischwant: Schakels.

Vaartuigen: MK. 131, schipper Jan Uithuisje Pzn.; en
MK. 148.

Vangst (verkoopbare voor den mensch eetbare visch):

Haring ± 30 stuks per vaartuig, waarde f 275 per tal.

Aanmerkingen: Deze schipper verklaarde, dat hij in Co. met drie andere schuiten vischte. Te zamen hadden zij de vorige week f 110 verdient, nog geen f 30 per schuit. Hij had dien nacht nog 1½ tal gevangen, over het algemeen was de vangst echter al heel schraal. Hij had een nieuwen botter en ook die van zijn maat was een gloed nieuw vaartuig. Ik vroeg hem of hun vaartuigen reeds geheel betaald waren, wat door den visscher met een bedenkelijk hoofdschudden beantwoord werd!

Afb. 3. Waarneming door P.P.C. Hoek — een eerste stap van bioloog naar visserijconsulent.

handhaven. De Eerste Kamer verwierp een wetsvoorstel tot intrekking tot twee maal toe. Pas nadat een rapport van Dr. P. P. C. Hoek, de wetenschappelijk adviseur in visserijzaken, waarop men wilde wachten, was uitgekomen werd in 1890 het verbod op de wonderkuil ingetrokken.

Een nieuwe regeling kwam pas twintig jaar later tot stand. In 1911 werd er onder andere een maat op aal en bot ingesteld. Tevens werd, met het oog op broedsel en jonge vis²⁹ een gesloten tijd voor kuilnetten in het Hoornse Hop en bij Pampus ingevoerd³⁰. Het laatste schijnt vooral oude vissers met oude botters uit Volendam benadeeld te hebben³¹. Het jaar daarop werd ter bescherming van haring- en ansjovisbroed, maar vooral van spiering, een gesloten tijd ingevoerd voor kuilnetten en sleepnetten in het gebied tussen Schokland en de Oostwal, en langs de kust tussen Vollenhove en Blokzijl³². Daarnaast nam men maatregelen om de volwassen ansjovis te sparen in de tijd dat deze zich voortplant: een gesloten tijd werd ingevoerd voor staande ansjovisnetten, het ansjovissleepnet en de wonderkuil. Bepalingen over de maaswijdte van de kuilnetten volgden³³. Anders dan in 1881 bestond nu een duidelijk verband met bescherming van de visstand, en niet — onbedoeld — met de belangen van bepaalde groepen vissers alleen.

Door de wijze waarop deze nieuwe wetgeving werd doorgevoerd te volgen kan men zich een beeld vormen van de ontwikkeling van het overheidsbeleid sinds 1881. De beschrijving daarvan wint echter aan reliëf, wanneer de inzet duidelijk is: wat is de betekenis van de strijd rond de visserijmethoden, en wat is het belang van de interventie van de overheid in deze strijd?

29 Ypma, o.c. 175.

30 K.B. 21.10.1911 (*Staatsblad* nr. 321).

31 ARA AV (37) nr. 102, 28.12.1911.

32 K.B. 18.3.1912 (*Staatsblad* nr. 107), doel ervan: ARA, AV (36) nr. 277, 24.10.1912. cf. H. C. Redeke, *Rapport over onderzoekingen betreffende de visserij in de Zuiderzee ingesteld in de jaren 1905 en 1906* (S-Gravenhage 1907) 30 en 55.

33 KB 29 jan. 1913 (*Staatsblad* nr. 44); KB 14 april 1914 (*Staatsblad* nr. 174).

De belemmeringen voor een rationele bevissing

Toepassing van de resultaten van biologisch onderzoek is onmisbaar om tot een rationele bevissing te komen. Natuurlijk is de weg van theorie naar bedrijfsvoering een lange: dat bewijst de geschiedenis van de tuinbouw³⁴. Hetgeen in de Zuiderzeeverij bereikt is steekt niettemin pover af bij de landbouwsector. Van een tekortschieten van de biologen is geen sprake. P. P. C. Hoek³⁵, een zoöloog van grote faam, heeft zich vanaf 1888 dertig jaar lang als adviseur van de regering geregeld met de Zuiderzee beziggehouden. In zijn publicaties zijn wetenschap en praktijk versmolten. Door zijn onderzoek en dat van zijn assistent Dr. H. C. Redeke is de levenscyclus van de belangrijkste Zuiderzeevissen bekend geworden. De regeling van de visserij op de Zuiderzee na 1908 is niet op hun aanbevelingen, maar wel op hun onderzoeken gebaseerd.

Samenwerking tussen vissers en biologen kwam men ondanks dit alles rond de Zuiderzee niet veel tegen. Typend is de gang van zaken bij de eerste contacten. Deze vonden plaats bij het onderzoek naar de Zuiderzeeverij van 1888. Men verhaalt hoe de vissersbevolking in Enkhuizen de barak van de biologen telkens omringde en er nieuwsgierige blikken naar binnen wierp, en dat de verbazing geen grenzen kende wanneer men merkte dat daar binnen meten en bekijken van haring en ansjovis de voorname bezigheid was³⁶. Een heel verschil met de contacten tijdens het eerste oesteronderzoek in de Oosterschelde (1881-1883). Dit onderzoek werd mede gefinancierd door individuele telers en door de Maatschappij tot bevordering van de oestercultuur³⁷. De kunstmatige teelt van oesters was sterk in opkomst sinds de viswateren in percelen verpacht werden³⁸. De Zuiderzee daarentegen was de 'gemene weide' van de vissersplaatsen langs de kust en het onderzoek hier kwam voort uit hoog opgelopen problemen rond de visstand.

Dit was de toestand aan het begin van de hier behandelde periode. Aan het eind ervan was de situatie wat betreft een rationeler bevissing niet beter geworden. De tendens ging in tegengestelde richting. Zo had burgemeester H. Kemper van Harderwijk in 1912 gemeend aan een wens van de overgrote meerderheid van de vissers te voldoen door een verbod op aanvoer van nest voor te stellen. Men raakte in verlegenheid toen dit tot 'grote beroering' onder de vissers leidde. Deze verwickelingen werden door de hoofdinspecteur der vissereien waarschuwend voorgehouden, toen in de Tweede Kamer een zelfde verbod werd voorgesteld: Zo'n maatregel zou op 'zeer ernstig verzet van de zijde der visschers' stuiten. Na aanneming van een motie voor verbod van nestaanvoer werd tenuitvoerlegging daarvan onmogelijk geacht³⁹.

Deze houding van de vissers werd niet uitsluitend ingegeven door de angst dat een ander zou vangen wat men zelf ongemoeid liet. Hoek heeft in zijn rapport van 1888 de destructieve werking van verschillende vistuigen besproken. Vooral van belang lijkt het gebruik van fuiken wanneer haring overrijp is en (in Hoeks woorden) het ogenblik nabij, dat ze moederweelde zal smaken. Hij relativeerde daarmee de eenzijdige aanval-

34 W. H. Kemmers, De Nederlandse tuinbouw in de twintigste eeuw. In: *De bloemisterij in Nederland* ('s-Gravenhage 1961) 22.

35 Zie *Biografisch Woordenboek van Nederland* deel 1, ('s-Gravenhage 1979). Daarin ook een artikel over Redeke.

36 H. C. Redeke, Vijfentwintig jaren wetenschappelijk onderzoek in het belang der visserij. In: MV 1913, 42.

37 A. W. A. M. de Cock, Dr. Paulus Peronius Cato Hoek. Scriptie Nijmegen 1972, 20.

38 J. Schot BWzn, Iets over de visserij op de Zeeuwse stromen en de daarmee verbonden scheepstypes, in het bijzonder rondom Schouwen-Duiveland. In: *Kroniek uit het land van de Zeemerman* (Zierikzee), 1978, 25-26.

39 ARA, AV (36) nr. 258, 10.12.1912 VC 11.1.1913.

STAATSBLAD 1914.

(N°. 174.) **BESLUIT** van 14 April 1914,
tot nadere wijziging van het
Waddenzee-vischerijreglement en
van het Zuiderzee-vischerijbe-
sluit.

WIJ WILHELMINA, BIJ DE GRATIE GODS,
KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN
ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Op de voordracht van Onzen Minister van
Landbouw, Nijverheid en Handel van 7 Maart
1914, n°. 1609, Afdeling Nijverheid:

Gelet op de Vischerijwet (wet van 6 October
1908, *Staatsblad* n°. 311), gewijzigd bij de wet
van 8 Februari 1912 (*Staatsblad* n°. 66), op het
Waddenzee-vischerijreglement (Ons besluit
van 26 Juni 1911, *Staatsblad* n°. 161) en op
het Zuiderzee-vischerijbesluit (Ons besluit van
26 Juni 1911, *Staatsblad* n°. 162), beide laat-
stelijk gewijzigd bij Ons besluit van 28 Mei
1913 (*Staatsblad* n°. 193);

Den Raad van State gehoord (advies van
31 Maart 1914, n°. 11);

Gezien het nader rapport van Onzen voor-
noemden Minister van 9 April 1914, n°. 2414,
Afdeling Nijverheid:

Hebben goedgevonden en verstaan:

Art 1. Artikel 3, letter d, van het Wadden-
zee-vischerijreglement en van het Zuiderzee-
vischerijbesluit wordt gelezen als volgt:

„d. een wonderkuil, waarvan de maaswijdte
kleiner is dan:

1°. 22 m.M. van 1 October tot 14 April;

2°. 17 m.M. van 15 April tot 30 Juni, met
dien voorstande, dat het tot 30 Juni 1914
geoorloofd is te visschen met een wonderkuil
met een kleiner maaswijdte.”

2. Dit besluit treedt in werking op den
tweeden dag na dien der dagteekening van het
Staatsblad en van de *Staatscourant*, waarin het
is geplaatst.

Onze Minister van Landbouw, Nijverheid en
Handel is belast met de uitvoering van dit
besluit, dat in het *Staatsblad* en gelijktijdig in
de *Staatscourant* zal worden geplaatst en waar-
van afschrift zal worden gezonden aan den
Raad van State.

's-Gravenhage, den 14den April 1914.

W I L H E L M I N A.

De Minister van Landbouw,
Nijverheid en Handel,

TREUB.

Uitgegeven den zeventienden April 1914.

De Minister van Justitie,

B. ORT.

Afb. 4. Koninklijke Besluiten ver-
vagen regelgeving door parlement
en colleges van notablen.

len op de kuilvisserij, maar sloot tezelfdertijd aan bij het thema dat vooral in slechte
vangstjaren in de belangstelling stond. Hij introduceerde echter tevens een factor die
onafhankelijk was van slechte of goede vangstjaren en waardoor ontwikkelingen op lan-
gere termijn bezien in beeld kwamen. Het betreft hier zijn nasporingen over de ontwik-
keling van de omvang der vissersvloot. Hij constateerde dat deze sinds 1858 nagenoeg
was verdubbeld⁴⁰.

40 Hoek o.c. 208. cf. Chr. Plomp, *Urk. Sociografie van een eilandbevolking* (Alphen aan den Rijn,
1940), 51-52.

Later onderzoek bevestigt dit beeld. Van belang zijn vooral gegevens over grotere vaartuigen: deze bieden de zuiverste maatstaf voor het bepalen van de groei, omdat we hier zeker zeker zijn, met beroepsvisserij te maken te hebben. De nu volgende gegevens voor de belangrijkste vissersplaatsen zijn ontleend aan Ypma en beperken zich tot de periode die voor dit artikel van belang is.

Tabel. Ontwikkeling van de vloten in de voornaamste vissersplaatsen, 1850-1911

	ca. 1850	1858	1866	1875/76	1888	1892*	1907	1911
Lemsterland	—	—	10	18	36	—	60	55
Vollenhove	30	33	54	64	95	113	100	93
Elburg		19	22	35	45	53	47	51
Harderwijk	50	53	48	60	104	78	106	107
Spakenburg	73	83	105	134	189	193	169	164
Huizen	103	—	113	145	140	140	115	107
Volendam	105	—	124	165	225	115	211	205
Marken	78	—	137	150	163	159	159	97
Urk	119	—	160	148	206	32	206	182
Totaal	(558)	(188)	773	919	1203	(883)	1173	1061

* Uitsluitend Zuiderzee.

Bron: Ypma, *Geschiedenis van de Zuiderzeeverisserij*, 205-207.

Hierbij dient opgemerkt te worden dat vooral Urk, maar ook Huizen en Volendam tot rond 1900 geregeld buitengaats visten. De algemene tendens op de Zuiderzee is echter duidelijk: vele varkens maken de spoeling dun. Om de kost bij elkaar te scharrelen ging men over tot het vangen van jonge spiering⁴¹ en van nest. Hoek wees later ook op het verband met het niet meer voorkomen van najaarsharing en de sterke teruggang van de voorjaarsharing (beide een waardevolle vangst) en het vissen, laat in het seizoen, op haring die een minimale waarde had. Een Malthusiaanse problematiek: 'Het is er verre vandaan, dat met de uitbreiding der vloot een vermeerdering der vangsten gelijken tred moet houden⁴². Het springt thans in het oog, dat de jacht op kleine vis meer is dan alleen sociale ondeugd. Als economisch — niet als biologisch — verschijnsel is het vergelijkbaar met het in gebruik nemen van marginale gronden voor de landbouw: door de wanverhouding tussen productie en daarvan afhankelijke bevolking werd exploitatie van inferieure hulpbronnen aantrekkelijk, zonder echter de genoemde wanverhouding te kunnen opheffen. Het betreft hier weliswaar een bevolking als producent en niet een bevolking die primair als een van landbouwproducten afhankelijke consument beschouwd wordt. Maar de onmogelijkheid, de voor het levensonderhoud van groeiende groepen noodzakelijke stijging der productie gelijk te doen lopen met de toename van de daartoe aangewende inspanningen, is dezelfde.

De jaren na 1890 waren goede vangstjaren: de visstapel had minder te lijden gehad dan velen hadden aangenomen. Redeke stelde in 1906 vast dat tussen visstand en visvangst een evenwicht bestond⁴³. De vangsten waren in de voorgaande vijftien jaar vrijwel constant geweest. De kwaliteit van het gevangene was een andere zaak. Door goede vangstjaren boette de moeilijk aantoonbare problematiek⁴⁴ aan actualiteit in. Het probleem bleef desondanks bestaan: het gebruik van destructieve vangstmethoden ging door. Dit

41 ARA, AV (36) nr. 44, 26.11.1912 ook nr. 39-42, 23.11.1912.

42 Hoek o.c. 208.

43 Redeke o.c. 31-32.

44 Zie Plomp, o.c. 51.

verergerde op zijn beurt weer de besproken problemen: het kwaad voedde aldus zichzelf. Daarbij kwam een tweede, structurele verslechtering: de kustvisserij op de Noordzee vanuit Zuiderzeeplaatsen — Urk uitgezonderd — legde het in deze jaren af tegen stoomlogger en trawler: hetzelfde beeld als op de Nederlandse en Duitse Wadden en in Friesland (Peasens-Moddergat)⁴⁵. De vloot die het hele jaar afhankelijk was van vangsten op de Zuiderzee nam hierdoor nog verder toe.

De organisatie van vissers en vishandelaars

De geschette impasse was slechts door een kracht van buiten, dat wil zeggen de overheid, te doorbreken. Er bestonden binnen de Zuiderzeeverij geen organisaties met een kracht en aanzien die hen in staat stelden om een hervorming door te zetten. Het gaat dan met name om de vrijwillige verenigingen van belanghebbenden. Zulke organisaties, los van de overheid, zijn immers bij uitstek aangewezen om een bemiddelende rol te spelen tussen het individu en de beroepsgroep, tussen het directe belang van de vissers en het belang van de ontwikkeling van de bedrijfstak als geheel.

Fragmentatie, en niet organisatie, was kenmerkend voor de Zuiderzeeverij. De visserij zelf bleef een zaak van dwergbedrijfjes. In de vishandel schijnt evenmin concentratie te hebben plaatsgevonden. Anders dan tussen de Noordzeereeders het geval was⁴⁶ heeft ook samenwerking weinig betekenis gehad. Dit veranderde tijdelijk in de oorlogsjaren 1914-1918. Duitsland deed toen in verband met de voedselvoorziening grote bestellingen. Al snel liet het de verzorging daarvan over slechts één handelaar lopen, die de anderen vervolgens inschakelde of buitensloot. Tegen diens machtspositie heeft de meerderheid van de handelaars zich toen verenigd. Deze eerste organisatie, product van buitengewone omstandigheden, ging al voor het einde van de oorlog ten onder. Op het Ministerie van Nijverheid achtte men onverstandige bedrijfsvoering ('een wajongensboel' is de term van een bezoeker) voor de mislukking verantwoordelijk⁴⁷.

Binnen deze zelfde organisatie, en om dezelfde reden, vonden de lokale vissersverenigingen voor het eerst een vorm van samenwerking bij de uitoefening van beroepsactiviteiten. De druk die hen tot samenwerking bracht kwam dus uiteindelijk niet van de kant van de handelaars. Nog in 1913 kon burgemeester Kemper van Harderwijk zeggen, dat alleen een geheel zelfstandige vissersvereniging kon opkomen voor de plaatselijke belangen, omdat die belangen voor elke plaats verschillend zijn⁴⁸. En na 1918 hebben de vissers geen kans gezien de genoemde organisatie, of de oorlogsinstellingen voor visserijproducten van de overheid, om te zetten in een coöperatie in Zuiderzeevis.

De enige vissersorganisatie met bredere vertakkingen rond 1905 was de Vereniging ter bevordering van de belangen der Zuiderzeeverij. Men krijgt de indruk dat de organisatie zelf nooit veel meer dan een zeer losse bond is geweest, en dat zelfs in een voor de richting waarin de Zuiderzeeverij zich zou ontwikkelen belangrijk jaar als 1912 de afdelingen weinig activiteit aan de dag legden⁴⁹.

Nu zijn er op dit gebied ook verheugender zaken te noemen. Enkele lokale vissersverenigingen hadden al vóór 1914 geen hulp van buitenstaanders nodig. De secretaris van de vereniging te Lemmer, de visser A. Brouwer, was tevens wethouder van Lemsterland. In de krachtigste afdeling van genoemde bond, Enkhuizen, leefde rond 1907 de

45 S. J. van der Molen, *Vissers van wad en gat. Schepen, vistuig en vakaal* (Leeuwarden 1962) 102-106.

46 VC 30.10.1915; 6.11.1915; 6.12.1915. geen samenwerking bokkingrokers VC 1.2.1913, garnalenhandelaars 18.10.1913, transportkwestie 21.3.1914. Noordzee: H. A. H. Boelmanns Kranenburg, de export van gezouten haring uit Nederland naar de Sowjet-Unie. In: *Ondernemende geschiedenis...* ('s-Gravenhage 1977) 311-321.

47 ARA, Hoofdspecteur der visserijen (HI) 241 nrs. 45-82.

48 VC 25.1.1913.

49 Zie VC 11.1.1913

Alf. 5. Drogende ansjovisnetten te Enkhuizen: in zee een ware falanx tegen de kuilende botters.

overtuiging, dat men op eigen kracht moest bouwen⁵⁰. In het bijzonder dient genoemd te worden de persoon van de voorzitter van deze vereniging. Dit was de visser Jacob de Veen. Deze voorman van het eerste uur⁵¹ heeft bijgedragen aan de totstandkoming van tal van afslagen, wees de vissers op hun belang daarbij en pleitte in vergaderingen van vissersverenigingen voor aankoopcoöperatie en kredietcoöperatie⁵². Hij spande zich in voor het instellen van een keur op ansjovis, voor goedkoper en beter transport van Zuiderzeevis, alsook voor oprichting van vissersverenigingen⁵³. Steeds weer vroegen vissersverenigingen hem langs te komen om actuele vragen te bespreken, en steeds, als was het de aan zijn persoon gebonden aanduiding, keerde bij zijn naam de zinsnede terug: 'die de vissers vertrouwen'⁵⁴.

Mensen als Brouwer en De Veen moeten tot de meest capablen in de vissersverenigingen behoord hebben. De wijze waarop de nieuwe wetgeving ter bescherming van de visstand werd voorbereid laat echter naast de mogelijkheden de beperkingen zien van een man als De Veen. In een situatie zoals die rond de Zuiderzee was hij van grote waarde voor de overheid, maar hij had zelf weinig kunnen uitrichten zonder de steun van die overheid. Nog na 1900 was het een vanzelfsprekendheid dat de vissers zelf geen orde op zaken zouden stellen.

50 Zie VC 2.3.1907

51 VC 16.3.1907

52 ARA AV (37) nr. 104, 13.9.1912; nr. 120, 16.10.1914 en 126, 20.8.1915.

53 ARA AV (37) nr. 147, 9.3.1920.

54 VI (1) map 8, 9.9.1914. ARA AV (37) nr. 102, 28.12.1911 en nr. 135, 20.7.1917.

De doorvoering van vangstbeperkingen (1911-1914)

De visserijwetgeving werd ditmaal zaakkundiger aangevat dan in 1881. De anti-kuilwetgeving van dat jaar had diep in het leven der vissers ingegrepen. Gebrek aan ervaring op dit terrein leidde tot een benadering die voor deze overheidsfunctie geheel ontoereikend was. Een ambtelijk apparaat dat met flexibiliteit naar de omstandigheden van het moment kon handelen, ontbrak. De Tweede Kamer verdiepte zich zelf, desnoods twee zittingsdagen lang, in de misère rond 200 Volendamers. Geregeld contact met de belanghebbenden ontbrak. Daardoor kon geen gebruik worden gemaakt van hun specifieke deskundigheid op het gebied van — niet de visstand maar de visvangst.

Talma heeft rond 1907 deze netelige kwestie aangevat. In de visserijwet van 1908 werd over de kustvisserij slechts vastgesteld dat regeling bij algemene maatregel van bestuur zou plaatsvinden. De Kamer gaf de wetgeving uit handen. Dr Hoek had al in 1902 gepleit voor organisaties die de regering terzijde konden staan bij de exploitatie van viswateren⁵⁵. Nu kwam in 1911 een Zuiderzeeverijraad tot stand. Deze Raad van vissers stond onder voorzitterschap van een ambtenaar, de betreffende inspecteur der visserijen. Voor de eerste zittingsperiode — niet de minst belangrijke — werden de leden, vertegenwoordigers van de vissersplaatsen, door de Minister benoemd. Daarna konden degenen die bij een vissersvereniging waren aangesloten zelf hun afgevaardigden kiezen. Hoewel men hem als visserman daar aanvankelijk niet blijvend geschikt voor achtte werd als secretaris benoemd Jacob de Veen⁵⁶, die als man met gezag dit nieuwe lichaam meer acceptabel kon maken voor de vissers. Over vismethoden had de Raad slechts een adviserende functie. De zittingen waren niet openbaar, en zwijgen naar buiten toe werd door de voorzitter en de meeste leden gewenst geacht, vooral wat betreft de standpunten der individuele leden⁵⁷. Ook de agenda werd niet openbaar gemaakt⁵⁸. Op deze wijze werd eventueel risico voor de netten der leden beperkt en werd bevorderd dat de standpunten niet uitsluitend bepaald werden door directe groepsbelangen. Maar ook was wantrouwen het gevolg: 'Het gelijkt soms, dat de leden van den Raad verraders zijn'⁵⁹.

Een aparte positie werd ingenomen door het lid voor Volendam. Naar men in 1911 meende zou zonder door de vissersvereniging te zijn voorgedragen hier geen visser bereid zijn zitting te nemen⁶⁰. In 1913 overwoog de man ontslag te nemen omdat zijn positie thuis zeer moeilijk was⁶¹. Het is opmerkelijk dat men vooral voor de leden afkomstig van de Zuidwal nadeel verwachtte van openbare zittingen⁶². Het Noorden heette in de kuilkwesitie toegeeflijker te zijn⁶³, wellicht omdat daar minder strijd om visgronden bestond. Maar in Enkhuizen liepen de spanningen niet minder hoog op dan in Harderwijk. De Veen kwam in fel conflict met de 'achterban' uit zijn vissersvereniging⁶⁴. Ondanks alle verschil van mening over de inhoud schijnen de meeste vissers van mening te zijn geweest dat regeling van de visserij noodzakelijk was. De vissersverenigingen zijn door de overheid ingeschakeld om aan deze wens richting te geven en zo de legitimiteit van zo'n regeling te verzekeren. In 1913 keerden na de eerste verkiezingen

55 P. P. C. Hoek, De organisatie van de beroepsvischers, *MV*(1902) 113-122.

56 ARA AV (37) nr. 13, 9.2.1911.

57 ARA AV (37) nr. 100, 31.3.1911; nr. 104, 13.9.1912 en nr. 130, 14.7.1916.

58 ARA AV (37) nr. 31, 12.2.1912.

59 Netten: ARA AV (37) nr. 104, 13.9.1912; nr. 106, 25.10.1912. Wantrouwen: nr. 130, 14.7.1916. Citaat in nr. 102, 28.12.1911.

60 ARA AV (37) nr. 13, 9.2.1911.

61 ARA AV (37) nr. 114, 19.12.1913.

62 ARA AV (37) nr. 102, 28.12.1911.

63 ARA AV (37) nr. 104, 13.9.1912.

64 VC 2.9.1911, 16.9.1911, 14.10.1911.

door de leden velen in de visserijraad terug. De vissersverenigingen hebben zich sinds deze tijd beperkt tot een jaarlijks terugkerende stroom verzoeken aan de Visserijinspectie, de tot stand gekomen bepalingen strikt dan wel soepel toe te passen. Alleen doorvoering van een maat op de mazen der kuilnetten werd nog jaren getraineed door de betrokkenen⁶⁵.

De belangrijkste beperking van de reeds weergegeven regeling was dat geen maat op haring werd ingevoerd en, meer in het algemeen, dat een verbod op aanvoer van nest niet haalbaar was. In de jaren '80 had men goed gezien: na intrekking van de beperkende bepalingen voor de kuilvisserij was het gebruik van deze netten toegenomen, samen met de jacht op kleine vis en op nest. Men was veel algemener afhankelijk geworden van destructieve vismethoden. Dit geldt voor de Oostwal en voor de Zuidwal beide⁶⁶. De tegenstand tegen de Zuiderzeeverijraad was dan ook even begrijpelijk als onpraktisch. Slechte vangstjaren maakten een felle beweging tegen de kuilvisserij gaande, waarin ditmaal ook de vissers met het nieuwe machinaal vervaardigde stand want van zich lieten horen. Vooral in het Noorden had men zich, met wellicht te weinig voorbehoud, op deze dure visserij geworpen. Toen na 1902 de ansjovis verstek liet gaan, kwam dat daar hard aan. Een handelaar in fabriekswant, B. J. Gelder, wierp zich op als belangenbehartiger van deze vissers.

Hoewel naar zijn eigen zeggen directe waardering van visserszijde vrijwel geheel uitbleef⁶⁷, was de in 1906 door Gelder opgerichte 'Visscherij Courant' mede bepalend voor de sfeer, waarin de wettelijke regeling van de visserij tot stand kwam. In deze vroege periode was Gelder zich sterk bewust van de geringe mogelijkheden van de vissers waar het om organisatie en zelfstandig optreden ging, en zijn eigen belang scheen hem daardoor des te groter⁶⁸. Zo startte hij in 1907 een utopisch aandoende campagne om alle ansjovissers van de Zuiderzee in een coöperatie te verenigen. In vaak broeicrige stijl schreef hij tegen de kuilvisserij, tegen de leden van de Visserijraad — half dupe half verraders — en tegen de Visserijinspectie. Oproerige brieven van vissers vonden een plaats in zijn blad⁶⁹. De leden van de Visserijraad achtten de invloed van zijn krant niet onbelangrijk en toen Gelder een ophitsend stuk tegen hen schreef verspreiden zij in 1911 een motie in druk onder de vissers, gericht tegen het "drijven" van redacteur Gelder, als een gevaar voor de samenwerking van de Zuiderzeevissers⁷⁰. Voortvloeiend van dezelfde zorg was een concurrerende Nieuwe Visscherij-Courant, die uitkwam in de tijd dat de visserijmethoden definitief geregeld werden. De redactie moet naar mijn mening gezocht worden in de kring van de Visserijraad, onder andere bij Jacob de Veen⁷¹.

Bewegingen voor emancipatie en lotsverbetering vinden hun oorsprong vaak in buitenstaanders⁷². Zulke mensen treft men ook in het geval van de Zuiderzeeverij. Maar het is de overheid, en niet een man als Gelder, die hier tenslotte leiding heeft gegeven. Het verzet tegen de 'pacificatiepolitiek' die werd gevolgd doet slechts deest duidelijker uitkomen dat de macht van de overheid, een voor doorvoering adequaat ambtenarenapparaat en een zekere medewerking vanuit visserskringen de drie onmisbare voorwaarden voor invoering van vangstbeperkingen waren. Het resultaat was inderdaad bescheiden. Een andere weg was niet begaanbaar gezien de tegenstrijdige belangen van de vissers met verschillende soorten vistuig, en de afhankelijkheid van destructieve vangstmetho-

65 ARA AV (36) nr. 115, 6.5.1916 en nr. 128, 12.3.1917.

66 ARA AV (37) nr. 108, 3.1.1913. Dorleyn o.c. deel 3, 228.

67 VC 12.8.1911.

68 Een gefingeerd praatje tussen twee vissers in zijn krant is onthullend: VC 23.2.1907.

69 VC 16.9.1911. Gemoedelijker in VC 23.11.1912.

70 ARA, AV (37) nr. 101, 21.7.1911.

71 Vergelijk VC 12.8.1911.

72 A. J. F. Köbben, *De Zaakwaarnemer* (Deventer 1983).

den. Het perspectief voor de Zuiderzeeverij was niet rooskleurig. Ontkenning daarvan leidde enkel tot utopisme en rancune.

De stagnatie in de Zuiderzeeverij

Het is onjuist, incidentele slechte vangstperioden als uitsluitende verklaring aan te voeren voor de stagnatie in de Zuiderzeeverij rond 1900. Het belang van goede en slechte vangstjaren is daarmee geenszins ontkend: de afhankelijkheid van meevallers en de kwetsbaarheid voor tegenvallers komen des te duidelijker naar voren als men deze biologische factor beziet binnen een demografische en, meer in het algemeen, sociaal-economische context. Het streven naar rationeler bevissing dreigde spaak te lopen op de wanverhouding tussen (stabiele) productie en (toename van) daarvan afhankelijke bevolking. Het karakter van 'roofbouw' dat zeevisserij eigen is, trad hier in sterke mate op door de moedie die de vissers ieder voor zich hadden om in hun levensonderhoud te voorzien.

Op dit punt is er een essentieel verschil tussen een tak van zeevisserij en het landbouwbedrijf. Een grote en stijgende bevolkingsdruk heeft in de landbouw immers kunnen leiden tot een zeer intensieve bewerking van de grond. Op dwergbedrijfjes viel een uitzonderlijk niveau te bereiken zonder verbetering van de technische uitrusting⁷³. Niet de geringe financiële reserves van de Zuiderzeeverijssers en de 'egalitaire' sociale verhoudingen onderling verklaren dus de geringe bereidheid tot meer selectieve vangstmethoden als antwoord op de gevolgen van de bevolkingsdruk. Deze verklaring moet worden aangevuld met het gegeven van het ontbreken van verpachting. Invoering daarvan moet praktisch onmogelijk zijn geweest, want de voornaamste producten waren hier trekvisserij.

Het ontbreken van een pachtsysteem lijkt een stimulans te hebben weggenomen tot technische vernieuwingen die, al is het maar op bescheiden niveau, tot modernisering van de bedrijfstak hadden kunnen leiden. Modernisering van de visserij op de Zeeuwse stromen althans ging van start na invoering van een stelsel van verpachting van viswateren. In het Zuiderzeegebied is wat dit betreft de houding van de Wieringer mosselvisserij opmerkelijk: zij waren tegenstanders van proeven met kunstmatige teelt, omdat zij vreesden voor verpachting van hun werkterrein.

De 'keerzijde' van het voortbestaan van traditionele vormen van bedrijf in het Zuiderzeegebied is stagnatie geweest. Een nader onderzoek van de al met al weinig succesvolle inspanningen op coöperatief gebied zou vanuit dit oogpunt interessant zijn. Er zijn tal van initiatieven aanwijsbaar, maar de voorwaarden tot succes van langere duur lijken niet vervuld te zijn geweest⁷⁴. Is het ontbreken van krachtige aankoopcoöperaties verwonderlijk bij afwezigheid van nieuwe grondstoffen en technische verbeteringen die nieuwe voorzieningen wenselijk maakten? En evenzo de verkoopcoöperaties. Van een toenemende stroom bedrijfsbenodigdheden en producten die niet langer door het oude handelsapparaat verwerkt konden worden was geen sprake. Door de geringe mate van coöperatie ontbrak weer een rem op knoeierij met het produkt. Gangbare stelsels als kredietverlening door de handelaars tegen levering van gevangen vis leidden immers, zeker in slechte jaren, tot (wederzijds) bedrog. Op dit punt, het uit elkaar houden van tegengestelde belangen, zien we de overheid, door oprichting van visafslagen en door pogingen tot kwaliteitscontrole, wederom regelend optreden in deze neergaande bedrijfstak.

73 C. Vandenbroeke, Landbouw in de Zuidelijke Nederlanden 1650-1815. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* deel 8 (Haarlem 1979) 73-101.

74 Enige meer algemene voorwaarden van coöperatie zijn in het hiervolgende ontleend aan: J. H. van Stuijvenberg, *De ontstaansgronden van de landbouwcoöperatie in heroverweging* (*Gravenhage 1977) 23-34.

Bollenstreek

A. M. Hulkenberg, *'t Huis Dever, een ridderhofstad te Lisse*, 1981. ISBN 90 6471 079 1; f 30,-.

A. M. Hulkenberg, *Zandvliet te Lisse*, 1982. ISBN 90 6471 104 6; f 32,50.

A. M. Hulkenberg, *Teylingen*, 1984. ISBN 90 6471 141 0; f 34,90.

Alle drie zijn ze uitgegeven door Repro-Holland B.V. te Alphen aan den Rijn. Ze zijn tevens verkrijgbaar bij G. Wagner Boekhandel B.V. te Sassenheim.

Het betreft hier een aantal boekjes dat een serie vormt over kastelen en huizen gelegen in de bollenstreek.

Dever is uiteraard een korte versie van het bekende werk van deze schrijver, verschenen in 1966 en inmiddels uitverkocht. De beide andere zijn ook naar hun inhoud beschouwd volledig nieuw. Ik onthoud u hier een korte bloemlezing uit de geschiedenis van de behandelde huizen. U treft aan wat u in een dergelijke studie verwacht: aandacht voor de bouw, het onderhoud, het goederenbezit en beheer, de eigenaars, de andere bewoners, de pachters, de bedienden en het interieur. Daaromheen wordt veel verteld over de plaatselijke en regionale geschiedenis. Het geheel is fraai verlicht met vrijwel alle afbeeldingen die inmiddels bekend zijn. Tenslotte zijn de boekjes toegankelijk gemaakt door een voortreffelijke index op persoonsnamen. Ook het notenapparaat is gedegen en uiterst verzorgd.

Kortom, ieder die belangstelling heeft voor de plaatselijke en regionale geschiedenis van de streek tussen Haarlem en Leiden kan ik aanraden deze boekjes aan te schaffen.

Bij het lezen van de werken van de bekende streek-historicus A. M. Hulkenberg zijn mij een aantal zaken opgevallen die ik de lezer graag voor wil leggen.

Allereerst treft mij telkens weer de grote variatie aan bronnenmateriaal dat door de schrijver wordt gebruikt. Daarin is hij een meester. Elke beginnende historicus zou ik danook aan willen raden de boeken van Hulkenberg speciaal daarop door te nemen. Niet alleen maakt hij gebruik van letterlijk alles wat over en rond het onderzoeksonderwerp is gedrukt, maar ook onderzoekt hij zeer intensief de archieven. Daarnaast gebruikt hij kaarten, topografisch beeldmateriaal, opgravingsresultaten en gesprekken met autochtonen. Het meest opvallend echter is de rijkdom aan archieven die de auteur

weet aan te boren. Hij doet de meest onverwachte vondsten. Onverwacht voor diegenen die zich gemakkelijk tevreden stellen met de voor de hand liggende archieven. Voor de goed geschoolde archivaris, die daarbij ook nog feeling heeft voor zijn vak, echter niet zo onverwacht, omdat hij weet heeft van het vermoedelijk bestaan van alternatieve fondsen. Toch steeds weer verrassend als hij mag ervaren dat zijn gevoel dat er elders meer moet zijn wordt bewaarheid door de speurneus die Hulkenberg heeft en is.

De beoefenaar van plaatselijke historie wordt geconfronteerd met het fragmentarisch karakter waarin het historisch gebeuren zich aan ons heeft overgeleverd. Dit zou wel eens inherent kunnen zijn aan plaatselijke geschiedenis. Grote lijnen zijn er nauwelijks te trekken. Het materiaal dat rest is vaak schaars en betreft slechts bijzondere evenementen. In wezen is het petite histoire. De schrijver lost dit op door al de kleine steentjes die hij heeft gevonden apart te belichten in de hoop dat ze samen spontaan een herkenbaar mozaïek vormen. Hij slaagt daarin naar mijn gevoel slechts gedeeltelijk. Ik mis — en dat is me bij het lezen van meer boeken van Hulkenberg gaandeweg duidelijk geworden — de analyse van hetgeen gebeurt. Er ontstaan geen vraagstukken of hypothesen, die om invulling of oplossing vragen. Ik geloof niet dat een dergelijke benadering altijd onmogelijk is. Een aantal voorbeelden mogen verduidelijken wat ik bedoel.

De geschiedenis van de kerken in Voorhout moet toch een inzicht geven in de rol en de plaats van de godsdienst in een dorpsgemeenschap. Dat komt er niet uit. Het grondbezit van de kerk wordt genoemd, maar niet vermeld wordt welk gedeelte van het totale oppervlak eigendom was van de kerk. Niet beantwoord wordt de vraag of de kerk van de opbrengst van dit bezit kon bestaan of dat er nog andere inkomsten nodig waren. Hoe groot was de armoede? Hoe werd daarin voorzien? De oplossing zou zijn geweest dat de onderzoeker het archievenmateriaal ook kwantitatief zou hebben aangewend. Dat is niet gebeurd. Wellicht is dat een bewuste keuze omdat daarmee zeer veel tijd is gemoeid. Deze keuze houdt evenwel in dat het resultaat altijd oppervlakkig blijft.

Ook bij de historie van de belangrijke huizen roept het materiaal om een analyse van de economische en wellicht ook culturele en maatschappelijke invloed van de eigenaars op de plaatselijke samenleving.

Het is jammer dat de schrijver die grote talenten

bezit dit terrein zo braak laat liggen. Wellicht is één aspect van zijn schrijverstalent daaraan mede debet. Dat betreft zijn subjectieve beschrijving van de dingen. Voorop gesteld zij dat wetenschapsbeoefening voor mij per definitie subjectief is bepaald. De keuze die wordt gemaakt en het uitgangspunt dat wordt gekozen staan niet los van de kijk van de auteur op de werkelijkheid. Toch moet het naar mijn mening zo zijn dat men zich daarvan steeds bewust is en vervolgens probeert zo objectief mogelijk de feiten te analyseren en te ordenen. Hulkenberg laat te snel zijn subjectieve licht schijnen over feiten zonder dat die de kans hebben gekregen hun objectieve waarheid te vertellen. In ieder geval zal zijn biografie weinig moeite hebben, de schrijver als hij niet meer in ons midden zal zijn tot leven te wekken. Het werk van Hulkenberg is voor wat betreft hemzelf een open boek.

T. N. Schelhaas

Seizoenarbeiders in Holland

Jan Lucassen, *Naar de kusten van de Noordzee. Trekarbeid in Europees perspectief, 1600-1900*. Gouda 1984. Prijs: f 45, over te maken op postrekening 5556459 t.n.v. J. Lucassen, Gouda.

Anders dan de titel en de stofomslag doen vermoeden is het boek van Lucassen niet een reisverhaal. De schrijver van dit werk verdedigde het als proefschrift aan de Utrechtse universiteit. Het boek gaat over trekarbeid, de arbeid van seizoenarbeiders die meestal in de zomermaanden, ver van hun woonplaats allerlei werk verrichten. Het systeem functioneerde gedurende drie eeuwen in West- en Zuid-Europa, en kwam in de 17de eeuw op, maar was in het begin van de 20ste eeuw weer verdwenen. Een gebied dat sterk afhankelijk was van deze trekarbeid, was de streek aan de Noordzee. Hier waren in de zomer arbeidskrachten nodig bij het hooien en maaien, de graanoogst, het vlassen en het grondwerk. De arbeiders die deze werkzaamheden verrichtten kwamen voornamelijk uit Duitsland en vooral uit de arme streken waar aanvullende inkomsten (bijvoorbeeld uit de huisnijverheid) afwezig waren. Behalve deze economische aspecten, komen in het eerste deel van het boek ook allerlei sociale aan de orde: het reizen, de routes, de arbeidsorganisatie met behulp van een ploegbaas en dergelijke.

In het tweede deel wordt ingegaan op andere trekarbeidssystemen waarvan er ca. 1800 niet minder dan zeven waren, verspreid over West- en Zuid-Europa. De gegevens uit het eerste deel worden hier gelegd naast die van die uit de andere gebieden. Daardoor wordt het mogelijk enkele algemene conclusies te trekken.

In het derde deel beschrijft Lucassen het ontstaan en het verdwijnen van de trekarbeidssystemen. Ze ontstonden in de 17de eeuw, meestal in een periode van expansie op economisch gebied. Het verdwijnen ervan had, in ieder wat het Noordzeesysteem betreft, een andere oorzaak, want deze lag vrijwel uitsluitend in de ontwikkeling in het afstotingsgebied. Toen er in het Ruhrgebied meer vraag naar arbeidskrachten kwam, droogde de stroom van trekarbeiders naar de kusten van de Noordzee op, ondanks het feit dat daar nog steeds gedurende bepaalde maanden in het jaar, een tekort aan arbeiders was.

Het boek van Lucassen ging oorspronkelijk uit van een inventarisatie uit 1811 toen de overheid een onderzoek verrichtte naar trekarbeid. Het groeide uit tot een studie over het trekarbeidssysteem in Europa. Om dat te bereiken heeft de schrijver vele gegevens uit allerlei, soms zeer verschillende bronnen bij elkaar gesprokkeld en tot een eenheid gesmeed. Het boek is helder en goed toegankelijk, mede door de inleidingen en de conclusies die ook per hoofdstuk gegeven worden. Het is daarbij bijna ouderwets erudiet, omdat uit de literatuur en de bronnen geschreven in drie vreemde talen, geput wordt. Een enkel punt van kritiek moet ook gegeven worden. De verklaring voor het ontstaan van de trekarbeidssystemen blijft wat in de lucht hangen, zeker voor Zuid-Holland. Bovendien is niet de relatie onderzocht tussen deze seizoenarbeid en de permanente migratie. In de 18de eeuw zijn talloze Duitsers naar Holland getrokken en hebben zich hier definitief gevestigd. Waren dit ook hannekemaaiers geweest, wat geconcludeerd zou kunnen worden uit de beroepen (in de agrarische sfeer) die sommigen van hen hadden, of ging het om heel andere mensen?

Maar door de vooraanstaande plaats die Holland in dit boek inneemt en door de manier van bewerkten en weergeven, is dit boek een zeer waardevolle aanwinst voor de geschiedenis van dit gewest.

D. J. Noordam

Opening van zaken

J. R. Persman e.a. *Opening van Zaken. Zes historische opstellen ter gelegenheid van de opening van het nieuwe Rijksarchief in Noord-Holland* — Haarlem 1983. Prijs: f. 39,-.

Zes medewerkers van het Rijksarchief in Noord-Holland hebben ter gelegenheid van de opening van het nieuwe archiefgebouw in Haarlem een bundel artikelen geschreven. Alle artikelen zijn gebaseerd op archiefmateriaal dat berust in het rijksarchief in Haarlem. Slechts waar dit noodzakelijk was heeft men gegevens ontleend aan elders bewaard archiefmateriaal. Het eerste en tweede artikel zijn van de hand van J. R. Persman en F. J. M. Otten. Zij behandelen respectievelijk de rijks- en provinciale archiefzorg in Noord-Holland in de 19e en 20e eeuw (tot 1934) en de huisvesting van het Rijksarchief in Noord-Holland in de jaren 1934-1983. Het ware wel te wensen dat van alle al wat oudere archiefdiensten — zowel rijks- als gemeentelijke — een dergelijke geschiedschrijving aan het papier werd toevertrouwd. Het derde artikel, van de hand van Th. P. M. van der Fluit, heeft de Waterstaat en de kerkbouw in Noord-Holland in de 19e eeuw tot onderwerp; het vierde, geschreven door H.J.A.H.G. Metselaars, de Provinciale Staten van Noord-Holland en de Kieswet van 1850 en het vijfde, door J.A. van Felius, de opkomst en neergang van het huis Taan, de geschiedenis van een Zaanse koopmansfamilie. De oplettende lezer heeft natuurlijk reeds lang bemerkt dat de Noord-hollandse archivariissen hier de kans hebben aangegrepen om achtereenvolgens rijks-, provinciale en particuliere archivalia als bron te presenteren. Wat dan eigenlijk nog ontbreekt is het materiaal uit de gemeentelijke sfeer. Dit vinden wij dan ook prompt terug in het zesde artikel, van J. Valenbinder-Everse, getiteld 'regtdach gehouden . . .', criminele rechtspraak in Beverwijk in de achttiende eeuw'.

Alle artikelen zijn vlot en boeiend geschreven, waardoor een uitermate leesbaar en lezenswaardig geheel is ontstaan. De bundel zij een ieder ter lezing aanbevolen.

R. Huijbrecht.

Egmond

E. H. P. Cordfunke, *Opravingen in Egmond. De Abdij van Egmond in historisch-archeologisch perspectief*. De Walburgers, Zutphen 1984. Prijs: f. 33,50.

Alvorens tot bespreking over te gaan, lijkt mij 'n korte inleiding wenselijk.

In de jaren 1938-1948 werd er op het vroegere abdij terrein van Egmond oudheidkundig bodemonderzoek verricht onder leiding van Professor A. E. van Giffen. Twee jaar later leverde laatstgenoemde, samen met zijn neef, Professor W. Glasbergen, 'n bijdrage aan de gedenk bundel *Tien eeuwen Egmond* (p.145-157).

Veel meer dan 'n beknopte weergave van enige hoofdlijnen van het oudheidkundig bodemonderzoek kon 'n bijdrage in 'n dergelijke publicatie niet zijn. En daar bleef het door allerlei omstandigheden helaas bij.

Intusschen voltooit pater J. Hof o.s.B. in 1973 'n waar monnikenwerk getiteld *De abdij van Egmond van de aanvang tot 1573*. Vrijwel alle facetten van deze abdij en het kloosterleven komen in dit boek aan bod. Een aspect, de reconstructie van de plattegrond van de abdijkerk en kloostergebouwen moest noodgedwongen onderbelicht blijven: De resultaten van het oudheidkundig bodemonderzoek van prof. van Giffen waren zoveel jaar na dato, nog steeds onvoldoende in de openbaarheid gebracht.

Het is 'n niet te onderschatten verdienste van dhr. Cordfunke, dat hij deze archeologische erfenis wist op te vatten en op 'n zeer waardige wijze uit te werken. Het hierna te bespreken boek *Opravingen in Egmond* is 'n schriftelijke weerslag van zijn onderzoek.

Na een uiteenzetting waarom de auteur aan deze arbeid begon, geeft hij ons eerst 'n historische inleiding, waarbij onderwerpen als de 'kerstening van onze kuststreek', 'het leven van Sint Adelbertus', 'de graven van Holland' en natuurlijk de abdij zelf aan de orde komen. Hij doet dat zeer goed gedocumenteerd. Duidelijk geeft de auteur zijn visie over hoe je bepaalde bronnen moet 'inschatten'. Hij laat zien hoe vroegere historici over zich voordoende vragen gedacht hebben, enz.

In het tweede hoofdstuk behandelt hij de voor-geschiedenis van het archeologisch onderzoek te Egmond. Door de eeuwen heen heeft er veel belangstelling bestaan voor de resten van de abdij. Die belangstelling was zeker niet alleen van oud-

heidkundige aard! Cordfunke opent het hoofdstuk met 'n boeiend verslag van sloopwerkzaamheden in 1573. Er bestond toen 'n dringende behoefte aan bouwmaterialen voor fortificatie van de stad Alkmaar ter bescherming tegen de Spanjaarden. De auteur schetst ons vervolgens tal van bemoeienissen met de ruines van de abdijkerk. Verderop in het hoofdstuk komt het eerste wat systematischer bodemonderzoek van het terrein aan bod. We lezen over opgravingen aan het begin van deze eeuw; in de twintiger jaren door Holwerda, en van incidenteel onderzoek in de dertiger jaren, om te eindigen met de activiteiten van prof. van Giffen in de jaren veertig.

Hoofdstuk drie gaat wat dieper in op de opgravingen van 1938, '41, '47, en '48. Het veldwerk wordt uitvoerig behandeld, steeds geïllustreerd met platte gronden, profielen, foto's van werkputten, overzichten van grondsporen enz.

We worden nu geacht voldoende te zijn ingeleid om in de reconstructie van de plattegrond van de abdijkerk te kunnen meedenken. Een zorgvuldige afweging van historische, bouwkundige en opgravinggegevens vindt plaats. Op heldere wijze schetst Cordfunke de zich bij de reconstructie voordoende problemen, en geeft hij de lezers steeds als het ware de bouwstenen; de stukjes van de puzzel in handen, waarmee gewerkt gaat worden. Foto's en tekeningen ondersteunen zijn betoog.

Zeker niet minder interessant is het hoofdstuk over de grafelijke bijzettingen, zoals die van graaf Floris I en zijn zoon.

Hoofdstuk zes legt verbanden tussen de eerste stenen abdijkerk, het houten klooster en het graf van graaf Dirk I (bis) en is zeer lezenswaardig. Zo ook het gedeelte over de brand van het houten klooster en de Relieken van St. Adelbert.

In het volgende hoofdstuk worden de overige archeologische waarnemingen aan de orde gesteld. Een apart stuk is gewijd aan de vondsten, zoals o.a. het aardewerk uit de diverse periodes. In 'n bijlage behandelt A. T. Clason de dierlijke resten uit de Romeinse tijd, die op het abdijterrein gevonden waren. Een opvallend verschijnsel daarbij zijn de grote hoeveelheid botjes van wilde eenden.

Het negende hoofdstuk is 'n bijdrage van G. J. R. Maat, waarin hij de relieken van St. Adelbert onder de loep neemt. Dit gebeurt op de grondige wijze die we van hem gewend zijn. Tal van foto's en tabellen verhelderen zijn betoog.

Tenslotte besluit het werk met een beknopte samenvatting, 'n uitgebreide bibliografie en 'n alfa-

betisch register.

Kortom, 'n kostelijk boek. Fraai van vormgeving en overzichtelijk van indeling, dat, dankzij financiële steun van o.a. het Prins Bernhard fonds en de Dr. Hofstee stichting voor 'n zeer acceptabele prijs te verwerven is.

A. E. L. van IJzendoorn

Lierse Bronnen

K. F. van Dijk ed., *Lierse bronnen III*. (De Lier 1984). Te bestellen door overmaking van f 20 op girorekening 15.93.911 t.n.v. K. F. van Dijk in De Lier.

Als derde deel in de snel groeiende reeks Lierse bronnen verscheen een boek met de rekeningen uit de tweede helft van de 16de en het eerste kwart van de 17de eeuw. Het gaat om de financiële bescheiden van de Oude Lierpolder over de jaren 1569-1618 en 1619-1625, en van die van de Hoefpolder (1604-1625). Het werk is net als de vorige keurig verzorgd, hoewel het opzoeken in de registers in de beiden vorige delen wat makkelijker was, omdat daar van gekleurde bladen gebruik gemaakt werd. Maar de overzichten zijn goed toegankelijk door een index op naam en plaats, en ook op beroep, iets dat beslist navolging verdient. Een korte inleiding gaat aan de jaarrekeningen vooraf. Het is te hopen dat de werkgroep Oud-De Lier op deze manier voortgaat en meer van deze bronnen ontsluit.

D. J. Noordam

Verkrijgbaar via Holland

Hollandse Studiën 17

De bevolking van Leiden telde in het laatste kwart van de 17e eeuw 70.000 zielen en ca. 75 jaar later nog slechts 37.000. Wat waren de economische en sociale gevolgen van deze spectaculaire demografische achteruitgang? Dat is de centrale vraagstelling in deel 17 van de reeks *Hollandse Studiën*, dat kortgeleden is verschenen, getiteld:

Armoede en sociale spanning; sociaal-historische studies over Leiden in de 18e eeuw.

De laatste jaren groeit in Nederland de belangstelling voor de stadsgeschiedenis en voor de 18e eeuw. Onderwerpen als de samenstelling van de beroepsbevolking, het huishouden en gezin, en migratiepatronen komen in dit werk aan de orde. Door de Leidse situatie te vergelijken met die in andere steden en tijden worden deze aspecten in een breder kader geplaatst. Voorts worden geheel nieuwe onderwerpen belicht, zoals de ruimtelijke indeling van de stad, de criminaliteit, het verzet en de stakingen, en de problemen van conflictbeheersing; zaken die mutatis mutandis evenzeer voor andere Hollandse steden gelden.

De bundel omvat zeven artikelen. Vier van deze bijdragen zijn eerder verschenen in het boek *Leiden in achteruitgang* (1978). De auteurs hebben, met bovengenoemde vraagstelling voor ogen, hun studies herzien, aangevuld en herschreven. De publicatie bestaat uit de volgende bijdragen:

H. A. Diederiks, Inleiding

H. D. Tjalsma, Een karakterisering van Leiden in 1749.

H. A. Diederiks, Beroepsstructuur en sociale stratificatie in Leiden in het midden van de achttiende eeuw.

Rudolf Dekker, Arbeidsconflicten in de Leidse textielindustrie.

D. J. Noordam, Gezins- en huishoudensstructuren in het achttiende-eeuwse Leiden.

D. J. Noordam, Uit armoede of door verleiding? De wereld van de Leidse prostituties in de achttiende eeuw.

Pieter Spierenburg, Financiën en familie-eer; opsluiting en opgesloten op verzoek in Leiden, 1680-1805.

C. A. Davids, De migratiebeweging in Leiden in de achttiende eeuw.

De redactie werd gevormd door de heren Diederiks, Tjalsma en Noordam, alle verbonden aan de Universiteit van Leiden. De overige auteurs zijn werkzaam aan de Erasmusuniversiteit van Leiden. De overige auteurs zijn werkzaam aan de Erasmusuniversiteit te Rotterdam.

Het werk omvat 192 pagina's. U kunt het bestellen door storting van f 32,50 op postgiro 35.93.767 nv, de penningmeester van de Hist. Ver. Holland, afd. verkoop publicaties, te 's-Gravenhage, onder vermelding van LEIDEN. U ontvangt dan een tegoedbon waarmee U het boek kunt afhalen in Amsterdam, Hoorn, Haarlem, Alkmaar, Leiden, Delft, Rotterdam, Utrecht, Dordrecht of 's-Gravenhage. De juiste adressen staan op de bond vermeld. Wanneer U f 39,- overmaakt krijgt U het werk thuisgezonden. De boekhandelsprijs van *Hollandse Studiën 17* bedraagt f 59,-.

Inhoud

18de jaargang nr. 1, februari 1986

H. Bruch De eerste graven van Holland	3
E. H. P. Cordfunke en J. M. van Winter Egmond, Sint Adelbert en de eerste graven van Holland	13
J. C. N. Raadschelders De vroedschap der 'stede Beverwyck' 1642-1794	24
J. Kerkhoven Geregelde neergang. Het probleem van vangstbeperkingen in de Zuiderzeevervisserij, 1876-1914	45
Bockennieuws	60
Verkrijgbaar via Holland	64

Aan dit nummer werkten mee:

Dr. H. Bruch is gepensioneerd leraar geschiedenis en Nederlands. Adres: Narcissenlaan 14, 2106 BL Heemstede, tel.: 023-282810

Prof. dr. E. H. P. Cordfunke. Adres: Jan van Scorelpark 50, 1871 EX Schoorl, tel. 02209-2588

Jkv. prof. dr. J. M. van Winter is verbonden aan het Instituut voor geschiedenis, Rijksuniversiteit Utrecht. Adres: postbus 80090, 3508 TB Utrecht.

J. C. N. Raadschelders is verbonden aan de vakgroep bestuurskunde, Prinses Beatrixlaan 265, 2284 AK Rijswijk, tel.: 070-960753.

J. Kerkhoven, historicus, is wetenschappelijk ambtenaar aan het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam. Adres: Ceintuurbaan 93-II, 1072 EX Amsterdam, tel.: 020-713738

Omslagontwerp en basislayout: Esther Verdonk, Engelse/Verdonck ontwerpers
Amsterdam.

Druk: Drukkerij Spin/van Mantgem B.V., Amsterdam

De afbeelding op de omslag is gebaseerd op:

Michael Vosmerus, *Principes Hollandiae et Zelandiae, Domini Frisiae.*

Antwerpen 1578, Christoffel Plantijn (Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

